

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ІВАНІСОВ РОМАН ВАЛЕРІЙОВИЧ

УДК 341.018: 347.44: 341.944

**ДИСЕРТАЦІЯ
ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ**

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ / Р.В. Іванісов

Наукова керівниця:
Черняк Олена Юріївна,
кандидатка юридичних наук,
професорка

АНОТАЦІЯ

Іванісов Р.В. Європеїзація цивільного законодавства України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2026.

Дисертацію присвячено аналізу теоретичних засад та правових механізмів європеїзації цивільного законодавства України в умовах його системної рекодифікації та євроінтеграційного курсу нашої держави на членство у Європейському Союзі. Актуальність теми зумовлена необхідністю системної трансформації вітчизняного приватноправового порядку відповідно до стандартів права ЄС (*acquis* ЄС).

Обґрунтовано, що рекодифікація Цивільного кодексу України є визначальним майданчиком для проведення адаптації та подолання пострадянського приватноправового дуалізму цивільного та господарського законодавства. Орієнтація на засади європейського приватного права та модельні кодифікації, такі як Проєкт Загальної довідкової схеми (DCFR), Принципи європейського договірної права (PECL), Принципи європейського деліктного права (PETL) та Принципи UNIDROIT, дозволяє впровадити в український цивільний оборот новітні приватноправові інститути. Водночас європеїзація вимагає дотримання принципів правової визначеності та верховенства права, що передбачає чіткість, прогнозованість та стабільність норм, а також адаптацію судової практики у дусі прецедентів Суду ЄС та ЄСПЛ.

Доведено, що процес інтеграційного зближення вітчизняного приватного права з правопорядком ЄС є не лише технічним запозиченням нормативного масиву *acquis* ЄС, а глобальним, ціннісним, соціокультурним та інституційним процесом трансформації вітчизняного

приватноправового порядку. Ця трансформація полягає в системному узгодженні інститутів і норм цивільного законодавства України до стандартів права ЄС, уніфікованих актів європейського «м'якого права», а також спільної європейської цивілістичної традиції (*ius commune*).

Доведено, що принцип правової визначеності як невід'ємний структурний елемент верховенства права в ході європеїзації приватного права виступає як складна двокомпонентна система. Обґрунтовано доцільність офіційного нормативного закріплення принципу правової визначеності серед фундаментальних засад цивільного законодавства у ст. 3 ЦК України.

Обґрунтовано доцільність нормативного виокремлення та закріплення принципу чесної ділової практики (у системній єдності з добросовісністю) та принципу доброзвичайності (*boni mores*) як самостійних засад цивільного законодавства України. Доведено, що легалізація принципу доброзвичайності замість застарілого конструкту «моральні засади суспільства» забезпечує термінологічну відповідність європейській традиції обмеження приватної автономії зовнішніми етичними рамками для захисту публічного порядку.

Обґрунтовано напрями гармонізації вітчизняного договірного права з європейськими модельними кодифікаціями (DCFR, PECL, Принципи UNIDROIT). Доведено, що рекодифікація договірного права України повинна базуватися на відході від формально-текстуальних підходів на користь змістовної відповідності європейським стандартам, головним орієнтиром якої є принцип збереження договору.

Науково обґрунтовано концептуальні засади реформування інститутів переддоговірних відносин та укладення договорів на засадах європейського досвіду. Для регулювання сучасного комерційного обороту обґрунтовано впровадження правил вирішення колізії стандартних умов. Запропоновано закріпити правило взаємного виключення суперечливих умов, згідно з яким договір є укладеним на узгоджених індивідуальних та

подібних за змістом стандартних умовах, а суперечливі стандартні умови анулюються й замінюються диспозитивними нормами права.

Обґрунтовано нормативне закріплення стандарту «належної професійної дбайливості» боржника та розширення загального обов'язку співпраці сторін, за якого кредитор не має права займати пасивну очікувальну позицію з метою стягнення неустойки. Доведено, що в умовах збройного конфлікту принцип розумності вимагає надання пріоритету безпековим та гуманітарним факторам (збереження життя людей, захист майна від обстрілів) над економічною ефективністю.

Визначено теоретичні та практичні засади європеїзації деліктного права та деліктних колізійних прив'язок у міжнародному приватному праві. Обґрунтовано перехід до об'єктивізації позадоговірної відповідальності (теорії ризику), зокрема у формі суворої відповідальності виробника за дефекти програмного забезпечення та систем штучного інтелекту. Сформульовано теоретико-правові засади солідарної відповідальності співзавдавачів шкоди у випадках альтернативної та невизначеної причинності. У колізійному праві обґрунтовано заміну прив'язки місця вчинення делікту на місце виникнення безпосередньої шкоди, а для деліктів у цифровій сфері – запровадження суб'єктно-центричного критерію центру інтересів потерпілого (місця його звичайного проживання).

На основі сформульованих у роботі науково-теоретичних висновків розроблено та обґрунтовано конкретні пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства України з метою його гармонізації із правом ЄС

Ключові слова: європеїзація, гармонізація, європейське право, право ЄС, адаптація законодавства, право ЄС, принципи цивільного права, договір, правочин, договірне право, м'яке право, деліктне право, міжнародне приватне право, PECL, DCFR

SUMMARY

Ivanisov R. Europeanization of Ukrainian civil legislation. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of the Doctor of Philosophy on a specialty 081 Law. – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law of the Khmelnytskyi Regional Council, Khmelnytskyi, 2026.

The dissertation is devoted to the analysis of the theoretical foundations and legal mechanisms of the Europeanisation of Ukraine's civil legislation in the context of its systemic recodification and the state's European integration course toward membership in the European Union. The relevance of the topic stems from the need for a comprehensive transformation of the domestic private law order in line with EU law standards (*acquis communautaire*).

The author substantiates that the recodification of the Civil Code of Ukraine serves as a decisive platform for conducting legal approximation and overcoming the post-Soviet private law dualism of civil and commercial legislation. Aligning with the principles of European private law and model codifications – such as the Draft Common Frame of Reference (DCFR), the Principles of European Contract Law (PECL), the Principles of European Tort Law (PETL), and the UNIDROIT Principles – enables the introduction of modern private law concepts into Ukrainian legal transactions. Concurrently, Europeanisation requires adherence to the principles of legal certainty and the rule of law, ensuring the clarity, foreseeability, and stability of legal norms, alongside the alignment of judicial practice with the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union and the European Court of Human Rights.

The author demonstrates that the process of integrating domestic private law with the EU legal order is not merely a mechanical transposition of the *acquis* normative body, but a profound value-oriented, socio-cultural, and institutional transformation of the domestic private legal system. This

transformation entails the systemic harmonization of the institutions and norms of Ukrainian civil legislation with EU legal standards, harmonized European soft law instruments, and the shared European civil law tradition (*ius commune*).

The author substantiates that the principle of legal certainty, as an intrinsic element of the rule of law within the Europeanisation of private law, functions as a complex two-component system. The rationale for the formal statutory entrenchment of the principle of legal certainty among the fundamental principles of civil legislation in Article 3 of the Civil Code of Ukraine is established.

The author substantiates the expediency of statutory separation and codification of the principle of fair dealing (in systemic unity with good faith) and the principle of boni mores as autonomous foundations of Ukrainian civil legislation. It is demonstrated that incorporating the principle of boni mores in place of the outdated concept of «moral foundations of society» ensures terminological consistency with the European tradition of delimiting private autonomy through external ethical boundaries to protect public policy (*ordre public*).

The author identifies the key avenues for harmonizing domestic contract law with European model codifications (DCFR, PECL, UNIDROIT Principles). It is demonstrated that the recodification of Ukrainian contract law must move away from formalistic and textual approaches toward substantive compliance with European standards, with the principle of *favor contractus* serving as the primary benchmark.

In the dissertation, the author substantiates the conceptual framework for reforming the institutions of pre-contractual relations and contract formation on the basis of European best practices. To regulate modern commercial transactions, the implementation of rules governing the battle of forms is substantiated. It is proposed to adopt the knock-out rule, pursuant to which a contract is concluded on the terms that are agreed in substance and common

standard terms, whereas conflicting standard terms are excluded and replaced by default statutory provisions (*jus dispositivum*).

The author substantiates the statutory establishment of the standard of the debtor's «due professional care» and the expansion of the parties' general duty to cooperate, under which the creditor is precluded from maintaining a passive stance merely to accrue contractual penalties. The author demonstrates that, under conditions of armed conflict, the principle of reasonableness requires granting priority to security and humanitarian imperatives (preservation of human life, protection of property against armed attacks) over commercial efficacy.

The author defines the theoretical and practical foundations for the Europeanisation of tort law and non-contractual conflict-of-laws connecting factors in private international law. The transition toward the objectification of non-contractual liability (the enterprise risk theory) is substantiated, particularly in the form of strict product liability for defects in software and artificial intelligence systems. The author establishes the theoretical legal grounds for joint and several liability of concurrent tortfeasors in instances of alternative and indeterminate causation. In private international law, the author argues for replacing the traditional connecting factor of the place of the wrongful act (*lex loci delicti commissi*) with the place where the direct damage occurred (*lex loci damni*), while introducing a subject-centered criterion – the center of main interests of the injured party (habitual residence) – for digital torts.

Based on the theoretical and empirical findings formulated in the study, the author has developed and substantiated concrete *de lege ferenda* proposals for amendments and additions to the current legislation of Ukraine to ensure its full alignment with EU law.

Key words: *Europeanisation, harmonisation, European law, EU law, approximation of legislation, principles of civil law, contract, legal transaction, contract law, soft law, tort law, private international law, PECL, DCFR.*

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Іванісов Р.В. Співвідношення категорій «європеїзація», «гармонізація», «адаптація» та «імплементация» у цивілістичній науці. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 122. С. 124–133. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/05/ivanisov_122.pdf
2. Іванісов Р.В. Вплив європейського приватного права та модельних кодифікаційних актів ЄС на національні правопорядки країн-членів ЄС та третіх країн. *Журнал східноєвропейського права*. 2024. № 127. С. 178–189. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/ivanisov_127.pdf
3. Іванісов Р.В. Принцип правової визначеності як фундаментальна засада адаптація цивільного права України. *Європейські перспективи*. 2024. № 2. С. 469–475. URL: <https://ep.unesco-socio.in.ua/archive/2024-2/>
4. Іванісов Р.В. Правова природа окремих принципів цивільного права в контексті наближення правопорядків України та ЄС. *Наше право*. 2025. № 3. С. 558–565. URL: <https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/archive/2025-3/>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Іванісов Р. Принцип добropорядності (boni mores) в оновленому цивільному законодавстві України. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference «Modern Perspectives on Global Scientific Solutions» (August 24-26, 2026, Bergen, Norway). European Open Science Space. 2026. С. 133–135.
6. Іванісов Р.В. Вплив Acquis ЄС на формування приватного права країн Центральної та Східної Європи. Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання: збірник наукових праць з матеріалами VII Міжнародної наукової конференції, м. Дніпро, 28 серпня, 2026 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2026. С. 117–119.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	10
ВСТУП.....	11
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	21
1.1. Доктринальне співвідношення категорій «європеїзація», «гармонізація», «адаптація» та «імплементация» у цивілістичній науці	21
1.2. Вплив європейського приватного права та модельних кодифікаційних актів на національні правопорядки	40
1.3. Поняття та значення принципів правової визначеності та верховенство права в процесі адаптації цивільного законодавства	59
<i>Висновки до розділу 1</i>	79
РОЗДІЛ 2. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ВИМОГ ПРАВА ЄС	81
2.1. Концептуальні засади рекодифікації цивільного законодавства України та подолання дуалізму приватноправового регулювання	81
2.2. Теоретико-правове розуміння засад (принципів) приватного права....	103
2.3. Європеїзації цивільного законодавства України у сфері договорів.....	126
2.4. Особливості європеїзації деліктного права України	153
<i>Висновки до розділу 2</i>	177
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	189
ДОДАТКИ.....	219

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

CISG	Віденська конвенція 1980 р. про договори міжнародної купівлі-продажу товарів
DFCR	Draft of Common Frame of Reference (Модельні правила європейського приватного права)
ECC	Проект Кодексу європейського контрактного права
PICC	Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА
PECL	Принципи Європейського договірної (контрактного) права
ВС	Верховний Суд
ДЄС	Договір про ЄС
ДФЄС	Договір про функціонування ЄС
ЄС	Європейський Союз
п., пп.	пункт, підпункт
Проект 15150	Проект ЦК України № 15150 від 09.04.2026
ст., ст.ст.	стаття, статті
ЦК України	Цивільний кодекс України

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стратегічний курс України на повноправне членство в ЄС та виконання Національної програми адаптації законодавства України до права ЄС (*acquis* ЄС) вимагають глибокої та системної трансформації вітчизняного правопорядку. У цьому контексті ключовим завданням євроінтеграційної адаптації виступає оновлення приватноправової системи, яка тривалий час зазнавала десинхронізації через наявність застарілих та дублюючих норм.

Основним векторним напрямом сучасної юридичної реформи є рекодифікація Цивільного кодексу України. Концепція оновлення ЦК України та розроблений на її основі проєкт нового кодифікованого акта передбачають відмову від радянського спадку, подолання дуалізму приватноправового регулювання шляхом скасування Господарського кодексу України та утвердження моністичної системи цивільно-правового регулювання.

Актуальність дослідження посилюється необхідністю імплементації в національну цивілістику здобутків європейського «м'якого права», зокрема Проєкту Загальної довідкової схеми (DCFR), Принципів європейського договірної права (PECL), Принципів європейського деліктного права (PETL) та Принципів UNIDROIT. Рецепція цих уніфікованих модельних правил дозволяє впровадити в український цивільний оборот новітні приватноправові інститути, такі як переддоговірна відповідальність, принцип доброзвичайності (*boni mores*), правила тлумачення договорів *contra proferentem*, судова неустойка (*астрент*), а також врегулювати цифрові речі й активи.

Водночас процес європеїзації вимагає дотримання принципу правової визначеності та верховенства права, що передбачає забезпечення чіткості норм та адаптацію правотлумачної й правозастосовної практики

вітчизняних судів у дусі прецедентної практики Суду справедливості ЄС та Європейського суду з прав людини. Відтак, потреба у комплексному теоретико-методологічному обґрунтуванні моделей, напрямів та правових механізмів європеїзації цивільного законодавства України в умовах рекодифікації зумовлює актуальність і доцільність обраної теми дослідження.

У сучасній цивілістиці існує достатня кількість науково-теоретичних досліджень, пов'язаних із дослідженням особливостей європеїзації цивільного законодавства як України так і країн ЄС. Питанням удосконалення, рекодифікації, адаптації цивільного законодавства України в контексті наближення національного правопорядку та правопорядку ЄС неодноразово приділяли увагу такі вітчизняні науковці, як: Ю. Білоусов, Н. Весна, О. Гайдулін, А. Гриняк, Н. Голубєва, Е. Грамацький, С. Гринько, Р. Гринько, О. Зозуляк, А. Довгерт, І. Діковська, І. Калаур, Д. А. Ківелюк, О. Кот, Н. Кузнєцова, Р. Петров, М. Стефанчук, Р. Стефанчук, Г. Фединяк, Є. О. Харитонов, О. Харитонova, А. Чанишева, О. Ю. Черняк та інші.

В межах нашого дослідження обрано зроблено фокус на договірному та деліктному праві у зв'язку із тим, що договірне та деліктне право репрезентують класичну дихотомію зобов'язального права, охоплюють повний цикл функціонування цивільних правовідносин. Саме в сфері договірної та недоговірної права європейська цивілістична традиція досягла найвищого рівня конвергенції через інструменти «м'якого права».

Важливе значення для формування теоретичної основи дослідження мали також праці таких представників європейської приватно-правової науки: Дж. Баседов, К. П. Бергер, Т. А. Борзель, Е. Вересс, А. А. Вінтковська, П. Гілікер, Г. Грюнхут, Р. Зіммерманн, Х. Козьол, А. Лазовські, Х. Колінз, К. Мак, Ф. Патті, Дж. Раїтіо, К. М. Раделлі, Дж. Хамза, А. Харткамп, М. В. Хесселінк, П. Шлехтрієм та інших.

Разом із тим варто констатувати відсутність на сьогодні комплексних наукових досліджень у зазначеній сфері, бо вони переважно стосується

виключно сфери внесення змін в законодавство, в тому числі щодо окремих сфер цивільного законодавства, однак не розглядають методологічно-концептуально явище європеїзації, що, вважаємо на сьогодні не лише своєчасними, але й надважливими, зважаючи на рекодифікацію цивільного законодавства та вступ України в ЄС.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена (28 жовтня 2022 р., протокол №6, рішення № 3) вченою радою Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Дисертацію виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри цивільного права та процесу на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105), а також на 2024–2030 роки «Актуальні питання правового регулювання здійснення та захисту особистих немайнових і майнових прав суб'єктів приватного права» (державний реєстраційний номер 0124U002539), що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 0117U000103).

Мета і задачі дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є здійснення комплексного теоретико-доктринального та прикладного аналізу засад, напрямів і механізмів європеїзації цивільного законодавства України, а також розробка науково обґрунтованих концептуальних пропозицій щодо вдосконалення ЦК України та правозастосовної практики в умовах системної рекодифікації приватного права.

Поставлена мета зумовила необхідність зосередити увагу на вирішенні таких *задач* дослідження:

- здійснити системний наукового розуміння європеїзації цивільного законодавства;

– з’ясувати характер, рівні та юридичні механізми впливу джерел первинного й вторинного права ЄС, а також уніфікованих актів європейського «м’якого права» на сучасному етапі модернізації цивільних кодексів країн Європи та України;

– визначити нормативний зміст і критерії принципу правової визначеності та верховенства права для європеїзації цивільного законодавства України;

– розкрити зміст та значення засад цивільного законодавства України в умовах його рекодифікації та європеїзації;

– обґрунтувати доцільність переходу на моністичну систему приватного права на підставі аналізу приватного права країн-членів ЄС;

– розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо гармонізації договірного права України з європейськими модельними правилами;

– визначити шляхи трансформації цивільно-правової відповідальності та деліктного права України, а також обґрунтувати розширення засобів судового захисту приватноправових інтересів;

– сформулювати теоретично обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення чинного цивільного законодавства України в контексті європеїзації.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини у сфері цивільно-правового регулювання, що виникають, функціонують і трансформуються в європеїзації цивільного законодавства України.

Предметом дослідження є закономірності, концептуальні засади, нормативно-правові механізми та тенденції гармонізації цивільного законодавства України з правом ЄС та європейськими модельними кодифікаційними актами у контексті європеїзації цивільного законодавства України.

Методи дослідження. Практичної цінності та достовірності результатів дисертаційного дослідження досягнуто через системне

використання загальнонаукових та спеціально-правових методів наукового пізнання.

Через призму логічного методу розкрито вплив економічної та політичної співпраці України та ЄС на розвиток цивільного законодавства України (*підрозділи 1.1, 1.2, 2.1 дисертації*). За допомогою формального методу правового пізнання, що спрямований на розкриття його структурних закономірностей, визначено поняття європеїзації цивільного законодавства України (*підрозділ 1.1 дисертації*). Опосередковано формально-логічними прийомами дедукції та індукції сформовані теорії, концепції, наукові положення щодо змісту та форми цивільно-правового законодавства України (*підрозділи 1.3, 2.1, 2.2 дисертації*). Використання системно-функціонального методу надало можливість виявити особливості удосконалення цивільного законодавства у сфері договорів, цивільно-правової відповідальності, деліктів контексті наближення правопорядків України та ЄС (*підрозділи 2.3, 2.4 дисертації*). Застосування методу порівняльного аналізу дозволило визначити перспективи удосконалення національного цивільного законодавства, особливості формування приватного права в країнах-члена ЄС та приватного права ЄС (*розділи 1, 2 дисертації*).

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що дисертація є одним із перших у вітчизняній цивілістичній науці системним комплексним дослідженням теоретичних і практичних перспектив європеїзації цивільного законодавства України. У межах дослідження отримано такі результати, що містять наукову новизну:

вперше:

- 1) запропоновано визначати європеїзацію цивільного законодавства України як глобальний, ціннісний, соціокультурний та інституційно-правовий процес трансформації вітчизняного приватноправового порядку, що полягає в системному узгодженні, наближенні та адаптації інститутів і норм цивільного права України до

стандартів права ЄС, актів європейського «м'якого права», а також спільної європейської цивілістичної традиції;

2) обґрунтовано доцільність нормативного виокремлення та закріплення принципу чесної ділової практики (у системній єдності з добросовісністю) як самостійної фундаментальної засади цивільного законодавства України;

3) визначено доцільність офіційного нормативного закріплення принципу правової визначеності серед фундаментальних засад цивільного законодавства;

4) запропоновано унормувати обмеження відповідальності боржника через встановлення обсягу передбачуваності збитків. Боржник, який порушив зобов'язання, відповідає лише за ті збитки, які він передбачав або міг розумно передбачити в момент укладення договору, як ймовірний наслідок його порушення у зв'язку з обставинами, про які він знав або повинен був знати. Обмеження відповідальності не застосовується, якщо порушення зобов'язання було вчинено боржником умисно або внаслідок грубої необережності. У цьому випадку боржник зобов'язаний відшкодувати збитки у повному обсязі, включаючи непередбачувані непрямі збитки;

вдосконалено:

5) теоретичні положення щодо співвідношення понять європеїзації, гармонізації, адаптації приватно-правових порядків України та ЄС які, на відміну від існуючих підходів, розглянуто через призму багаторівневої системи правової інтеграції, у межах якої: європеїзація виступає генеральним соціокультурним, ціннісним і доктринальним процесом цілісної трансформації вітчизняного приватного права та його правової культури; гармонізація є системним методом узгодження і зближення приватноправових інститутів на основі нормативних вимог *acquis* ЄС та уніфікованих актів європейського «м'якого права»; адаптація є одностороннім техніко-юридичним інструментом пристосування

національного цивільного законодавства третіх та асоційованих країн до вимог наднаціонального правопорядку;

б) на відміну від підходів, які зводять правову визначеність переважно до формальної техніко-юридичної якості тексту закону, доведено, що в контексті європеїзації цивільного законодавства України, цей принцип виступає двокомпонентною системою, яка охоплює: *правотворчий* вимір, який включає вимоги чіткості, доступності, неколізійності, сталості та прогнозованості цивільно-правових норм, обмеження меж дискреційних повноважень публічних органів, а також усунення суперечностей і дублювання норм; *правозастосовний* вимір, який включає забезпечення єдності та передбачуваності судово-правотлумачної практики, за якої правозастосування здійснюється у дусі правових стандартів ЄС, засад верховенства права та прецедентної практики ЄСПЛ та Суду ЄС;

7) концептуальне розуміння принципу доброзвичайності (*boni mores*) у цивільному праві України, який у контексті рекодифікації обґрунтовано не лише як оціночну категорію моралі, а як самостійний нормативно-ціннісний регулятор приватних відносин. Доведено, що легалізація цього принципу в оновленому ЦК України трансформує правозастосовну практику, надаючи судам юридичні підстави для оцінки правомірності поведінки сторін крізь призму добросовісності та засад доброго господарювання;

8) підходи до визначення процедурних нормопроєктних особливостей процесів адаптації законодавства, в тому числі в межах приватного права. Запропоновано закріпити окремі норми в Регламенті ВР України, що стосуватимуться особливостей розгляду та ухвалення євроінтеграційних законопроектів, з чітким визначенням критеріїв віднесення проєкту до категорії «євроінтеграційного»; встановити обов'язковість надання суб'єктом ініціативи детальної таблиці відповідності із зазначенням конкретних структурних елементів директиви

та/або регламенту ЄС та проєкту закону, а також оцінки регуляторного впливу; доповнити регламентні процедури парламенту обов'язковим розглядом урядових звітів про виконання переговорних розділів безпосередньо на пленарних засіданнях ВР України із фіксацією результатів у формі обов'язкових до виконання рекомендацій;

9) розуміння підстав та наслідків позасудового оспорення договорів із збереженням виключно судового розгляду, крім випадків укладення договору про це між сторонами у тій самій формі, що і оспорюваний договір;

10) розуміння поняття розумності в договірних відносинах як основного об'єктивного показника для оцінки поведінки сторін, визначення строків, ціни, якості та обсягу виконання, якщо вони не були індивідуально погоджені в договорі. Запропоновано передбачити в ЦК України перелік факторів, який повинен бути врахований судом при оцінці розумності виконання договору в умовах воєнного стану (об'єктивні безпекові ризики для життя та здоров'я людей, загрози руйнування майна, логістичні та інфраструктурні обмеження у відповідному регіоні, реальна можливість вжиття стороною альтернативних заходів для належного виконання обов'язку);

набули подальшого розвитку:

11) наукове обґрунтування напрямів гармонізації вітчизняного договірного права з європейськими модельними кодифікаціями (DCFR, PECL, Принципи UNIDROIT). Доведено, що така рекодифікація повинна базуватися на відході від формально-текстуальних підходів на користь об'єктивації приватноправового регулювання;

12) розуміння правової природи переддоговірної відповідальності як відповідальності за зловживання правом. Обґрунтовано необхідність судово-правового тлумачення договорів у разі непередбачуваного ускладнення виконання;

13) обґрунтування недоцільності пов'язувати чинність договірних зобов'язань із фактом державної реєстрації самого договору з метою забезпечення повного дотримання чинності договору у зв'язку із досягненням згоди його сторонами.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні та прикладні висновки і рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані:

- у науково-дослідній роботі – для подальших наукових розробок методологічного та практичного інструментарію забезпечення удосконалення національного цивільно-правового регулювання;

- у законотворчій діяльності – для вдосконалення окремих норм цивільного законодавства України;

- у правозастосовній діяльності – під час розгляду судами справ, що виникають з цивільних правовідносин;

- у навчально-методичній роботі – під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне право», «Європейське контрактне право», «Міжнародне приватне право»; для підготовки підручників, навчальних посібників і навчально-методичних матеріалів, у ході проведення занять із зазначених навчальних дисциплін у Хмельницькому університеті управління та права імені Леоніда Юзькова для спеціальностей 081 Право та 293 Міжнародне право (*Акт про реалізацію результатів наукових досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 25.08.2026 року*) (Додаток Б).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним дослідженням автора. Висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну, одержані автором особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження було обговорено на засіданнях кафедри міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, а також оприлюднено на

міжнародних наукових конференціях: 9-а Міжнародна науково-практична конференція «Modern Perspectives on Global Scientific Solutions» (24-26 серпня 2026 року, м. Берген, Норвегія), VII Міжнародна наукова конференція «Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання» (28 серпня 2026 року (м. Дніпро, Україна).

Публікації. Основні результати наукового дослідження висвітлено у 6 наукових публікаціях, зокрема: у 4 статтях у наукових фахових виданнях України, а також у 2 тезах повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, які включають сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Повний обсяг роботи становить 230 сторінок. Список використаних джерел складається з 245 найменувань і міститься на 30 сторінках, три додатки розміщено на 12 сторінках.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

1.1. Доктринальне співвідношення категорій «європеїзація», «гармонізація», «адаптація» та «імплементация» у цивілістичній науці

Сучасний етап розвитку приватноправової системи України характеризується її глибокою системною трансформацією, яка зумовлена стратегічним євроінтеграційним курсом держави та отриманням статусу країни-кандидата на повноправне членство у ЄС. Процес наближення вітчизняного законодавства до правопорядку ЄС та проведення масштабної рекодифікації ЦК України (Проект 15150 [224]) вимагають не лише техніко-юридичного пристосування конкретних законодавчих текстів до норм ЄС, а й доктринального переосмислення методологічного та теоретичного інструментарію цивілістичної науки. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває дослідження понятійно-категоріального апарату, що використовується для опису зближення, інтеграції та взаємодії приватноправових систем на європейському континенті. У приватно-правовій, теоретичній, міжнародній юридичній науці тривалий час спостерігається певна термінологічна розбіжність, за якої категорії «європеїзація», «конвергенція», «гармонізація», «адаптація» та «імплементация» можуть вживатись як синоніми або взаємозамінні поняття.

Зокрема, в англійському тексті Угоди про асоціацію дієслово «*to approximate*» та іменник «*approximation*» вживаються понад 150 разів, проте в українському офіційному перекладі ці слова передані варіативно: як «наближення», «адаптація», а в кількох випадках – навіть як «гармонізація» та «апроксимація» [235]. Відсутність чітко визначеної

ієрархії та субординації цих понять на нормативно-правовому рівні спричиняє значні дискусії в юридичній доктрині [195].

Проте кожне з цих явищ має власну юридичну природу, специфічний суб'єктний та інструментальний склад, а також різні вектори нормативного впливу. Відсутність чіткого доктринального розмежування цих категорій ускладнює не лише розвиток методології вітчизняного приватного права, а й негативно позначається на якості правотворчої та правозастосовної діяльності у процесі інтеграції України до європейського приватноправового простору. Нагальним завданням цивілістичної доктрини постає розробка системно-рівневої концепції співвідношення цих категорій, що дозволить визначити стратегічні орієнтири рекодифікації цивільного законодавства.

Європеїзація в великій кількості наукових праць постає як глобальний соціокультурний, ціннісний та інституційно-правовий процес трансформації правопорядків під впливом європейських стандартів [59; 82]. У західноєвропейській науковій спільноті тривалий час велася гостра дискусія щодо сутності та меж цього феномена. Так, Саймон Булмер наголошує, що дослідження європеїзації потребують розв'язання двох фундаментальних завдань: по-перше, чіткого визначення концептуальних меж процесів, що підпадають під цей феномен; по-друге, встановлення взаємозв'язків між європейським інтеграційним процесом та внутрішніми трансформаціями у національних системах [15]. Свого часу Дж. Олсен піддавав критиці категорію європеїзації за її надмірну теоретичну розмитість та певне осучаснення. Автор висловлював сумніви щодо її самостійної природи, проте подальший розвиток правової думки довів цінність цього концепту для аналізу глибинних правових реформ [108].

Так, Р. Хармсен та Т. Вілсон визначають європеїзацію як поступовий процес переорієнтації внутрішнього правотворчого та політичного простору, за якого нормативна й організаційна логіка ЄС стає невід'ємним елементом внутрішньої структури національних

інституцій [62]. У свою чергу, К. Радаеллі суттєво розширює цей підхід, акцентуючи увагу на мовленнєвому вимірі явища. Згідно з його визначенням, європеїзація охоплює процеси конструювання, поширення та інституціоналізації формальних і неформальних правил, процедур, політичних засад, стилів правового мислення, спільних ціннісних орієнтирів, які спочатку консоліднуються на рівні ухвалення наднаціональних рішень в інституціях ЄС, а потім інкорпорується в логіку національного правового порядку та правосвідомості [120].

У процесі теоретичної систематизації європейські дослідники виокремили кілька класифікаційних моделей європеїзації [59, р. 3]. Так, нисхідна модель, представлена в працях Т. Борзель та К. Радаеллі, зосереджується на дослідженні нормативного та адаптаційного тиску, який чиниться імперативними вимогами *acquis* ЄС (директивами, регламентами, рішеннями Суду справедливості ЄС) на внутрішні правопорядки держав-членів або держав-кандидатів [15; 13]. В свою чергу, висхідна модель, розроблена Т. Борзель, аналізує зворотний процес проектування та просування державами-членами своїх національних приватноправових засад та регуляторних рішень на загальноєвропейський рівень [13]. Крім того виділяють також інтерактивну або циркулярну модель, які обґрунтовані З. Грюнхантом, який розглядає правову інтеграцію як безперервну двосторонню взаємодію між наднаціональним та національним рівнями, де приватноправові мають ознаки постійного контакту та взаємної обумовленості [59, с. 3]. Особливе значення для методології цивілістики має також мисленнєва модель В. Шмідта та С. Радаеллі, яка досліджує трансформацію особистісної ідентичності, правової доктрини та стилів мислення правничої еліти в процесі інтеграції [130]. Кроснаціональна модель розглядає європеїзацію як еволюційну зміну правових цінностей та повсякденну взаємодію суб'єктів на мікрорівні.

На нашу думку, власне європеїзацію не можна розглядати з точки зору правових систем різного порядку як окремі моделі, оскільки її варто трактувати як цілісну конструкцію та взаємозв'язки, де мають значення як національні особливості приватного права, так і ті імперативні норми, що встановлюються на рівні ЄС, оскільки вони завжди побудовані на певному усереднені досвіду країн-членів ЄС та формуванні спільного регіонального правопорядку, який має призводити до формування, підтримки та поглиблення процесів, що опосередковують існування усіх чотирьох свобод ринку ЄС. в цьому контексті ми наголошуємо, що розглядати окремо правові цінності або ж економічні потреби союзу досить важко, оскільки вони формують та видозмінюють один одного.

У вітчизняній цивілістичній науці європеїзація приватного права розглядається як фундаментальний стратегічний орієнтир. Як слушно зазначає професор А. С. Довгерт, європеїзація Цивільного кодексу України виступає основним напрямом його рекодифікації, що визначається таким комплексом чинників: сучасним станом міжнародної уніфікації приватного права, глибинними реформами цивільного законодавства країн-членів ЄС на основі європейських стандартів, а також спроможністю вітчизняної доктрини до повного наукового супроводу цього процесу [179]. Особливістю вітчизняної європеїзації приватного права є її нерозривний зв'язок із процесом дерадянзації цивілістичного мислення та подолання пострадянського правового нігілізму [232; 190]. Відтак, європеїзація приватного права України – це не просто формальне запозичення нормативних текстів ЄС, а комплексний процес трансформації правової системи, що передбачає утвердження приватної автономії, диспозитивності, юридичної рівності та дотримання принципу правової визначеності як фундаментальних засад громадянського суспільства.

У системі категорій європейської інтеграції особливе інституційне місце посідає також комунітаризація». У європейській цивілістичній доктрині комунітаризація розглядається як формальний процес

юридичного трансферу суверенних регуляторних та нормотворчих повноважень у сфері приватного права від держав-членів на рівень наднаціональних інституцій ЄС [64]. Сутність комунітаризації полягає в розширенні сфери застосування наднаціонального методу регулювання на ті сфери суспільних відносин, які традиційно належали до виключної внутрішньої компетенції держав. Історично приватне право тривалий час вважалося компетенцією виключно національного суверенітету, де кожна держава ревно оберігала свої цивілістичні традиції (французьку, німецьку чи англо-американську) [5]. Проте потреби створення, забезпечення стабільного функціонування та розвитку спільного внутрішнього ринку (зокрема вільне переміщення товарів, послуг, капіталу та осіб) змусили європейську спільноту розпочати поступову комунітаризацію приватного права, спочатку у сфері захисту прав споживачів, компанійного права, інтелектуальної власності, а згодом і в сфері договірних та деліктних зобов'язань.

Доктринальне співвідношення європеїзації та комунітаризації приватного права виявляє їхню глибоку взаємодію при суттєвій відмінності юридичної природи. Так, якщо європеїзація є неформальним, відкритим, гнучким та еволюційним процесом поєднання цінностей, що поширюється як на держави-члени, так і на треті країни (включаючи кандидатів на вступ), то комунітаризація є жорстко інституціоналізованим, формальним та односпрямованим процесом («зверху-вниз») [147]. Комунітаризація приватного права здійснюється виключно в межах установчих договорів ЄС через прийняття регламентів і директив, які володіють прямою дією, приматом та верховенством над внутрішнім правом держав-членів [147]. Натомість інструментарій європеїзації приватного права є значно ширшим: він охоплює діяльність спільних наукових дослідницьких груп, розробку модельних кодифікацій «м'якого права» (PECL, PETL, DCFR (вказані акти стануть предметом нашого дослідження далі по тексту), судовий діалог між національними судами та

Судом справедливості ЄС, а також порівняльно-правові дослідження, які стимулюють спонтанне зближення правових систем [5]. Таким чином, комунітаризація виступає офіційною інституційною основою правової інтеграції в межах ЄС, тоді як європеїзація визначає ширшу ціннісно-доктринальну рамку правового розвитку європейського континенту.

Категорія «гармонізація» приватного права посідає центральне місце у понятійно-категоріальному апараті європейської правової інтеграції [174]. У теоретико-правовому вимірі гармонізація виступає універсальним методом і водночас динамічним процесом цілеспрямованого зближення, узгодження та усунення колізій між національними приватноправовими системами для формування спільного єдиного правового простору. На відміну від уніфікації, яка передбачає повне нівелювання національних регуляторних відмінностей шляхом запровадження єдиних наднаціональних норм прямої дії (насамперед, регламентів ЄС), гармонізація становить собою значно гнучкіший механізм правового узагальнення [67]. Вона встановлює спільні нормативні орієнтири та цілі регулювання, зберігаючи за державами-членами автономію у виборі юридичної техніки, внутрішніх догматичних конструкцій і форм національної транспозиції, основним інструментом якої виступає директива.

Сучасна цивілістична та європеїстична доктрина класифікує моделі гармонізації за критерієм дискреції національного законодавця [152, р. 1082]. Мінімальна гармонізація встановлює базові обов'язкові стандарти захисту прав та інтересів суб'єктів цивільного обороту (зокрема споживачів), гарантуючи державам свободу запровадження вищого рівня правової охорони на національному рівні [152, р. 1082]. Водночас повна гармонізація формує вичерпний та безальтернативний режим регулювання, забороняючи будь-які відхилення як у бік зниження, так і в бік підвищення вимог, що покликане усунути приховані транскордонні бар'єри для функціонування внутрішнього ринку ЄС [152]. Поряд із цим

виокремлюється модель факультативних інструментів, яка забезпечує суб'єктам приватного права можливість добровільного вибору паралельного автономного європейського режиму договірної регулювання [67].

Ці теоретичні моделі набувають особливої актуальності в контексті адаптації приватного права України до стандартів ЄС. Як зазначає О. Ю. Черняк, гармонізація договірних та зобов'язальних інститутів вимагає врахування особливостей цивілістичної доктрини та забезпечення належного захисту прав сторін цивільного обороту в умовах адаптації до європейських вимог [244].

Поряд із нормативною гармонізацією вагомого значення набуває доктринальна гармонізація приватного права через інструменти європейського «м'якого права». Відповідно такі проєкти як PECL та DCFR є концептуальними орієнтирами для оновлення цивільного законодавства. Для України орієнтація на структуру та принципи DCFR, на нашу думку, у межах рекодифікації ЦК України є фундаментальною передумовою подолання пострадянського дуалізму приватного і господарського законодавства та інтеграції вітчизняного цивільного обороту до європейського простору.

Категорія «конвергенція» у цивілістичній науці відображає якісно новий, вищий рівень правової інтеграції. На відміну від адаптації чи гармонізації, які здебільшого мають характер спрямованої правотворчої діяльності держави, конвергенція є природним, об'єктивним, еволюційним процесом взаємного зближення, вирівнювання та збіжності приватноправових систем під впливом глобалізаційних, соціально-економічних та доктринальних чинників [134]. Конвергенція приватноправових систем України та ЄС відбувається не лише на рівні ухвалення законів, а й через процеси об'єктивізації приватноправового регулювання, що виражається у рецепції спільних засад. Яскравим прикладом конвергенційного процесу є зближення правових систем

навколо фундаментальних загальноєвропейських приватноправових цінностей – принципу добросовісності та доброзвичайності. Ці принципи інтегрують морально-етичні стандарти суспільства у систему приватного права, забезпечуючи формування єдиного простору європейського приватного права.

Важливим чинником конвергенції є також розвиток діалогу між судовою та правозастосовною практикою. Об'єктивне зближення правопорядків відбувається тоді, коли національні суди починають інтерпретувати внутрішні закони в дусі європейських приватноправових стандартів, спираючись на правові позиції ЄСПЛ та Суду справедливості ЄС. Така судово-інтерпретаційна конвергенція забезпечує подолання формальних розбіжностей у текстах законів та гарантує реальне єдине розуміння цивільно-правових категорій [147]. Тому вважаємо, що конвергенція є інтегральним результатом гармонізації та адаптації, який свідчить про досягнення приватноправовою системою України стану сумісності з європейським правовим простором.

Категорія «адаптація» є найбільш загальним, інтегральним процесом і пристосувальним механізмом, що описує взаємодію національного законодавства з правом ЄС. Термін «адаптація» фактично відсутній в установчих договорах ЄС. Це пояснюється тим, що гармонізація є внутрішньосистемним методом зближення держав-членів на паритетних засадах, тоді як адаптація характеризує саме зовнішній вимір взаємодії ЄС із третіми країнами, які прагнуть інтеграції. У цих відносинах треті країни (в тому числі й Україна на етапі до набуття повноправного членства) виступають виключно як одержувачі європейських норм, позбавлені права безпосередньої участі у наднаціональному процесі правотворення в інститутах ЄС [83]. Відтак, адаптація законодавства є одностороннім процесом, у межах якого національна держава добровільно пристосовує власне нормативне поле до чужого, раніше сформованого наднаціонального правопорядку.

У національному правовому полі зміст адаптації був легалізований у Законі України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18 березня 2004 року № 1629-IV [216], згідно з яким вона визначається як «процес приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність з *acquis communautaire*». Тобто адаптація не зводиться лише до текстуального копіювання, а включає розбудову відповідної інституційної, адміністративної спроможності та підготовку кадрів. Досліджуючи динаміку правової адаптації, Н. Багай обґрунтовано вказує на її стадійний та секторальний характер, де успіх реформ залежить від глибини розуміння сутності європейських стандартів та адаптаційного потенціалу національних інституцій [164, с. 95]. В умовах рекодифікації цивільного законодавства адаптація виступає первинним інструментом нормативного очищення, що дозволяє усунути правову невизначеність чи неузгодженість та закласти основи для європейських приватноправових конструкцій.

На відміну від загальної доктринальної категорії адаптації, категорія «апроксимація» має виражену міжнародно-правову, договірну природу. Наближення є юридично формалізованим процесом приведення конкретних законів та підзаконних актів у точну відповідність до регламентів, директив та рішень ЄС, які зафіксовані у додатках до Угоди про асоціацію.

У теорії європейського права процес наближення (апроксимації) структурується на три взаємопов'язані фази: транспозиція, імплементація та забезпечення дотримання. Транспозиція є формально-юридичним етапом і полягає у розробці та ухваленні законів, що інтегрують приписи європейських директив у національне право [113]. Імплементація вимагає створення адміністративної інфраструктури, виділення фінансових ресурсів та утворення регуляторних органів. Забезпечення дотримання вимірюється через формування стабільної та передбачуваної судової та адміністративної практики правозастосування. Ключовою особливістю

наближення за Угодою про асоціацію є принцип «динамічної апроксимації», закріплений у ст. 463 Угоди, згідно з яким у разі зміни чи оновлення актів *acquis* в самому ЄС у України виникає автоматичний обов'язок оперативно скорегувати власні закони для підтримання стану сумісності.

З точки зору результатів процесу адаптації має значення також досягнення відповідності, що на сьогодні є предметом активної уваги ЄС на шляху співпраці з Україною. Досягнення відповідності є фінальним правовим станом та метою євроінтеграційних реформ. Отримання Україною статусу країни-кандидата на вступ до ЄС у червні 2022 року зумовило кардинальну зміну парадигми правової інтеграції: якщо в рамках виконання Угоди про асоціацію йшлося про поступове, вибіркове наближення у визначених секторах економіки, то тепер головною вимогою є досягнення відповідності всієї національної правової системи величезному масиву *acquis* ЄС. Це вимагає приведення законів у повну відповідність не лише до обов'язкових регламентів та директив, а й до політичних, стратегічних орієнтирів та загальних принципів європейського права.

На практиці стан відповідності вимірюється через виконання конкретних орієнтирів – показників, визначених Європейською Комісією у процесі переговорів за кожним із 35 переговорних розділів. Національна програма адаптації законодавства України до права Європейського Союзу, схвалена Постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2026 року № 438, містить понад 1 800 конкретних завдань, спрямованих на впровадження правових актів ЄС [197]. Досягнення відповідності за розділом 7 «Право інтелектуальної власності» та іншими приватноправовими напрямками є обов'язковою умовою для відкриття та успішного закриття переговорних треків. Цей процес жорстко контролюється через спеціалізовану державну інформаційну систему, яка

фіксує відсоток реальної відповідності вітчизняних законів нормам *acquis*, усуваючи будь-який простір для імітації реформ.

В свою чергу, категорія «імплементация» становить один із фундаментальних інструментів доктрини міжнародного та європейського права, позначаючи сукупність нормотворчих, інституційних та правозастосовних заходів, спрямованих на фактичне втілення міжнародно-правових приписів у національний правопорядок. Водночас у цивілістичній доктрині сучасної держави, яка перебуває в межах співпраці з ЄС та реалізує поглиблені інтеграційні зобов'язання, змістовне наповнення цієї категорії набуває виразної специфіки [146].

Оскільки правопорядок держави, яка ще не набула статусу повноправного члена ЄС, не підпадає під пряму дію класичних засад верховенства та прямої дії права ЄС в межах, визначених установчими договорами, безпосередня рецепція норм *acquis* у сфері приватного права є відносно некоректною. У цьому контексті формується багаторівневий юридичний механізм: держава імплементує міжнародно-правові зобов'язання за Угодою про асоціацію та супутніми актами, використовуючи адаптацію та гармонізацію як внутрішньодержавні нормотворчі методи реформування цивільного законодавства. В свою чергу, процедури, передбачені потенційним членством в ЄС та переговорними процесами, покладають на Україну зобов'язання по приведенню національного приватного права у відповідність до права ЄС, що не передбачає по суті безпосередньо імплементации в її класичному розумінні.

Відповідно у системі понять правової євроінтеграції принциповим є розмежування термінів «адаптація» та «імплементация» [50, р. 190]. Адаптація відображає здебільшого формально-нормотворчу стадію зближення та узгодження національних правових конструкцій зі стандартами ЄС, яка завершується прийняттям відповідного нормативно-правового акта. Натомість імплементация виступає ширшим, інтегральним

процесом: вона охоплює не лише законопроектну роботу із впровадження конкретних актів в правову систему України, розробку або зміну національного приватного законодавства, а й стадію реалізації норм у межах цивільного обороту, їх тлумачення судовими інстанціями та забезпечення практичної дієвості суб'єктивних цивільних прав та ефективного виконання цивільних обов'язків.

Зведення імплементації виключно до формального відтворення текстів європейських директив без урахування цивілістичної догматики та інституційної спроможності призводить до виникнення істотного розриву між декларованими європейськими нормами та реальними практиками цивільного обороту [146]. Саме тому, на нашу думку, з точки зору приватного права, імплементація європейських приватноправових стандартів вимагає системного поєднання нормативної модернізації національного цивільного законодавства з формуванням сталої судово-інтерпретаційної практики та належного інституційного середовища для їх реалізації.

На основі здійсненого системно-компаративного аналізу в цивілістичній науці вважаємо за доцільне визначити таку цілісну багаторівневу модель співвідношення категорій приватноправової інтеграції, де кожна з категорій посідає чітко визначене місце в системі правового зближення правопорядків України та ЄС:

1) перший рівень репрезентує європеїзація, яка виступає основним вектором, висхідною категорією та стратегічним ціннісним результатом цілісної трансформації приватного права й правової культури України. Відповідно європеїзація приватного права України виступає кінцевою метою рекодифікаційного процесу;

2) другий рівень поєднує всі процеси у категорію конвергенція, що відображає стан об'єктивної нормативної сумісності та доктринального вирівнювання приватноправових систем, який гарантує збереження

національної правової ідентичності України в умовах єдиного європейського правового порядку.

3) третій рівень охоплює категорію гармонізації, що виступає основним паритетним методом узгодження та зближення приватноправових інститутів на основі нормативних вимог *acquis* ЄС та актів «м'якого права»;

4) четвертий рівень визначає адаптація, яка слугує безпосереднім одностороннім техніко-юридичним інструментом та діяльністю держави щодо приведення внутрішнього законодавства у відповідність до обов'язкового масиву *acquis* ЄС у межах двостороннього договірного співробітництва;

5) п'ятий рівень охоплює імплементацію, яка відображає фактичне втілення адаптованих норм у конкретних правовідносинах, їх застосування суб'єктами цивільного обороту та судовий захист оновлених приватноправових інтересів;

6) досягнення відповідності постає як шостий кінцевий стан повної сумісності та інтегрованості правової системи України у правове поле ЄС, що є обов'язковою умовою для отримання членства.

Відповідно, можемо констатувати, що адаптація цивільного законодавства України є лише початковим, техніко-юридичним правотворчим етапом зближення, тоді як стратегічною метою та кінцевим результатом поточної рекодифікації є повноцінна європеїзація вітчизняного приватного права та досягнення його стійкої конвергенції з європейським правопорядком.

У контексті рекодифікації Цивільного кодексу України цей понятійний поділ вимагає переходу від формального, механічного копіювання законодавчих текстів європейських директив до глибокого, усвідомленого сприйняття спільних європейських приватноправових засад. Це дозволить зберегти системну єдність та доктринальне ядро кодексу, уникнути фрагментації регулювання, та побудувати якісний,

передбачуваний правопорядок, що гарантуватиме ефективний захист прав особи відповідно до стандартів верховенства права.

В цьому контексті варто звернути увагу ще на один важливий момент, наскільки процеси адаптації законодавства, які є по суті проміжними в усій сукупності європеїзації, видозмінюються на шляху вступу України в ЄС.

Очевидно, що трансформація механізмів адаптації права України до стандартів ЄС є логічним продовженням розбудови європейського вектора вітчизняної правової системи. Отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС 23 червня 2022 року кардинально змінило парадигму правового зближення. Якщо раніше адаптація вітчизняного законодавства здійснювалася в межах виконання Угоди про асоціацію та носила переважно секторальний, фрагментарний характер [234], то запуск офіційного переговорного процесу висунув вимогу досягнення повної сумісності національного права з усім масивом наднаціональних норм *acquis* ЄС. Цей інтеграційний перехід зумовлює потребу у створенні та законодавчому закріпленні ефективних внутрішніх правових та інституційних механізмів, які б забезпечили високу швидкість та якість законотворчості.

В цьому аспекті також варто зазначити, що офіційний двосторонній скринінг став найбільш масштабним та інтенсивним аудитом сумісності вітчизняного законодавства за всю історію незалежності України [236]. Протягом приблизно 15 місяців переговорні команди України та Європейської Комісії здійснили постатейну перевірку національних нормативно-правових актів за всіма 35 переговорними розділами, що об'єднані у 6 тематичних кластерів.

Ключовим результатом скринінгу стало затвердження Кабінетом Міністрів України Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (*acquis* ЄС) відповідно до Постанови № 438 від 1 квітня 2026 року [217]. Ця Програма прийшла на зміну застарілим

документам періоду виконання Угоди про асоціацію та трансформувала результати двостороннього скринінгу у структурований, єдиний державний план дій. Програма налічує понад 3000 конкретних завдань (заходів), спрямованих на імплементацію правових актів ЄС. Кінцевою метою України є повне завершення законодавчої адаптації до кінця 2027 року, що дозволить успішно виконати умови закриття переговорних розділів та перейти безпосередньо до фінальної стадії набуття членства.

Головний виклик для забезпечення якості такої законотворчості лежить у необхідності забезпечення узгодженості між різними рівнями міжнародних зобов'язань. Будь-який євроінтеграційний законопроект, що вноситься на розгляд Верховної Ради України, має проходити крізь специфічні фільтри як щодо процедури, так і щодо значення цих актів. З одного боку, він повинен точно транспонувати вимоги конкретної директиви чи регламенту ЄС. З іншого боку, новація не повинна вступати в суперечність із вже чинними багатосторонніми та двосторонніми міжнародними договорами України (зокрема, в межах Світової організації торгівлі, Ради Європи та Міжнародного валютного фонду).

Крім того, в цьому контексті варто говорити про реалії, з якими стикається парламент при ухваленні відповідних актів. Після набуття Україною статусу держави-кандидата на членство в ЄС Верховна Рада України ініціювала низку нормативних кроків для оптимізації законотворчої процедури в межах євроінтеграційного процесу. Постановою від 29 липня 2022 року № 2483-IX адаптацію національного законодавства до права ЄС було визначено ключовим пріоритетом парламентської діяльності [208], а Кабінет Міністрів України відповідно основним суб'єктом законодавчої ініціативи щодо таких актів. Постановою запроваджено обов'язкову експертизу законопроектів на відповідність *acquis* ЄС до другого читання, створення профільних підкомітетів у структурі парламентських комітетів, а також доручено Уряду забезпечити офіційний переклад актів ЄС і функціонування єдиної

інформаційної бази. Водночас ці нововведення мали здебільшого рамковий характер і не змінили базові процедури, закріплені в Регламенті Верховної Ради України.

Наступним кроком у розбудові інституційної спроможності адаптаційних процесів стало ухвалення Постанови від 4 червня 2026 року № 4912-IX [220], спрямовану на посилення координації між законодавчою та виконавчою гілками влади. Постанова врегулювала механізм попереднього узгодження змін до Національної програми адаптації законодавства з керівництвом парламенту, профільними комітетами та відповідними переговорними групами, а також встановила обов'язок Уряду щоквартально звітувати про стан виконання адаптаційної програми та перебіг передвступних переговорів.

Цей документ закріпив офіційний статус «європейської інтеграції» за законопроектами, внесеними Урядом на виконання Національної програми адаптації, та дозволив надавати такий статус іншим (у тому числі, альтернативним) проектам законів за рішенням Комітету з питань інтеграції до ЄС. Крім того, Постанова зобов'язала Кабінет Міністрів України регулярно інформувати парламентські комітети про результати попередніх консультацій з інституціями ЄС щодо змісту розроблюваних законодавчих ініціатив, що забезпечує високий рівень прозорості та узгодженості дій влади.

Перший процедурний фільтр діє на етапі реєстрації законопроекту, коли Комітет з питань інтеграції визначає його належність до пріоритетних сфер адаптації та оцінює рівень його відповідності праву ЄС (*acquis* ЄС) [183]. Допоміжним експертно-аналітичним інструментом на цій стадії виступає Офіс підтримки адаптації законодавства України до положень права ЄС, що готує науково обґрунтовані експертні висновки на замовлення керівництва Верховної Ради чи профільних комітетів [203]. Згідно з Регламентом, головний комітет зобов'язаний розібрати законопроект у 30-денний строк та ухвалити висновок щодо доцільності

його включення до порядку денного, враховуючи результати обов'язкових євроінтеграційних, бюджетних та антикорупційних експертиз, які надаються у 21-денний строк.

Найбільш відповідальним етапом законотворчої діяльності є процедура підготовки законопроєкту до другого читання. Відповідно до Постанови № 2483-IX, головний комітет зобов'язаний повторно направити текст проєкту до Комітету з питань інтеграції до ЄС та до Кабінету Міністрів України для проведення додаткової експертизи щодо його відповідності праву ЄС. Цей механізм виступає надійним запобіжником проти надмірної кількості правок та невідповідних поправок народних депутатів, які здатні повністю спотворити первинний євроінтеграційний зміст акта. Законопроєкт може бути прийнятий в цілому за одне читання лише як виняток, за умови наявності позитивного урядового висновку та визнання його таким, що не потребує подальшого доопрацювання.

Попри позитивну динаміку, обраний підхід все ще має часткову фрагментарність, що зумовлена низкою чинників. В першу чергу, варто говорити про те, що парламентські органи все ще позбавлені того обсягу апаратної та аналітичної спроможності, який має виконавча влада для складання детальних порівняльних таблиць і висновків щодо відповідності. Крім того, станом на 2026 рік стає очевидним, що безпосередня реалізація спільних планів дій (зокрема, погодженого наприкінці 2025 року графіка пріоритетних кроків) демонструє просідання строків проходження ініціатив у комітетах. Також на відміну від певних європейських практик, на сьогодні парламент не має чинного регламентного механізму, що передбачав би диференційований підхід для євроінтеграційних актів, гарантував би дотримання мінімальних строків для якісного депутатського опрацювання та запобігав зловживанням процедурою прискорення.

У зв'язку із викладеним, вважаємо за доцільне закріпити окрему главу або статтю Регламенту, що стосуватиметься особливостей розгляду

та ухвалення євроінтеграційних законопроектів, чітко визначивши критерії віднесення проєкту до категорії «євроінтеграційного», а також встановити обов'язковість надання суб'єктом ініціативи детальної таблиці відповідності із зазначенням конкретних структурних елементів директиви та/або регламенту ЄС та проєкту закону, а також оцінки регуляторного впливу.

На нашу думку, також може бути важливим доповнення процедури обов'язковим регулярним розглядом урядових звітів про виконання переговорних розділів безпосередньо на пленарних засіданнях Верховної Ради із фіксацією результатів у формі обов'язкових до виконання рекомендацій.

На сучасному етапі в українському парламенті триває концептуальна дискусія навколо проєктів законів про особливу процедуру розгляду євроінтеграційних актів. Зокрема, у Раді зареєстровано законопроект № 13653 [222] (проект Закону про особливості розгляду проєктів законів, спрямованих на адаптацію законодавства України до права ЄС) та альтернативний йому № 13653-1. Проекти № 13653 встановлює уніфіковані, жорсткі вимоги до супровідних документів для всіх суб'єктів законодавчої ініціативи, зобов'язуючи додавати постатейну таблицю відповідності, офіційний переклад актів *acquis* та перелік підзаконних актів, необхідних для впровадження закону. У разі недотримання цих вимог законопроект взагалі не підлягає розгляду. Натомість альтернативний проєкт № 13653-1 пропонує диференційований підхід, пом'якшуючи вимоги для народних депутатів, які можуть подавати загальну оцінку відповідності, та зберігаючи повний пакет вимог для Уряду та Президента, що має на меті захистити конституційне право законодавчої ініціативи парламентарів в умовах прискореної інтеграції.

Важливим в контексті нашого дослідження також є ухвалення Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року [221]. Хоча введення в дію цього акта відтерміновано відповідно до

пункту 1 розділу XIV «Прикінцеві положення» на один рік з дня припинення або скасування воєнного стану, його методологічний та інструментальний вплив відчується вже сьогодні, формуючи сучасні стандарти нормопроектної техніки.

Цей ухвалений Закон встановлює імперативні вимоги до євроінтеграційних актів. Згідно зі ст. 38 Закону, в преамбулі будь-якого нормативно-правового акта, спрямованого на адаптацію законодавства України до права ЄС, обов'язково зазначається посилання на відповідні акти *acquis* ЄС. Це унеможливорює безсистемне або приховане запозичення іноземних норм і вимагає чіткої ідентифікації європейського першоджерела. Крім того, ч. 4 ст. 43 Закону вимагає обов'язкового супроводження проекту акта детальною постатейною таблицею відповідності праву ЄС. Такий юридико-технічний прийом змушує авторів проєктів проводити глибокий порівняльно-правовий аналіз ще на етапі планування нормативного документа.

Крім того варто зазначити, що процес правової адаптації не може обмежуватися виключно правотворчими методами. Досвід держав-членів ЄС (зокрема Польщі, Чехії та Угорщини) доводить, що реальна інтеграція права відбувається на рівні правозастосування та інтерпретаційної діяльності судів [81]. Інтенсифікація використання різних механізмів адаптації очевидно актуалізує потребу в тлумаченні національних норм у дусі правових стандартів ЄС. Судова гілка влади України є активним суб'єктом європеїзації правопорядку, що простежується в тенденції європейсько орієнтованого тлумачення правових норм, особливо що стосується засад правового регулювання.

Підсумовуючи, варто констатувати, що внутрішні механізми адаптації законодавства мають виконувати роль системного стабілізатора, що запобігає фрагментації та колізійності національного правового поля в умовах інтенсивного євроінтеграційного транзиту.

Адаптація та імплементація європейського права у внутрішній правопорядок України проходить значний еволюційний транзит від секторальної гармонізації за Угодою про асоціацію до повної правової конвергенції в межах переговорів про членство, що вимагає переходу від декларативного копіювання текстів до досягнення повної сумісності систем.

Крім того, повноцінна європеїзація приватного права України вимагає перенесення фокуса уваги з суто законотворчих процедур на правозастосовний вимір, де ключову роль має відігравати судова інтерпретація національного законодавства у дусі європейських стандартів із обов'язковим урахуванням практики Суду справедливості ЄС.

1.2. Вплив європейського приватного права та модельних кодифікаційних актів на національні правопорядки

Дослідження процесів європеїзації та гармонізації приватного права вимагає глибокого аналізу інституційних, догматичних та історико-правових механізмів, за допомогою яких європейські приватноправові стандарти інтегруються у національні правопорядки. Сучасний розвиток європейського приватного права характеризується складним і багатоаспектним поєднанням офіційних інструментів наднаціонального регулювання, що походять від інституцій ЄС, та неофіційних, доктринальних джерел «м'якого права». Ці процеси спираються на спільне історико-правове підґрунтя у вигляді багатовікової традиції римського приватного права та концепту *ius commune*, які виступають об'єднавчим чинником для правових систем європейського континенту. Системна модернізація цивільного законодавства України в умовах євроінтеграційного транзиту та рекодифікації ЦК України не може відбуватися ізольовано від цих загальноєвропейських тенденцій. Очевидно, що вона потребує усвідомленого та методологічно сприйняття

як жорстких приписів *acquis* ЄС, так і гнучких модельних кодифікацій, що відображають сучасне розуміння справедливості, добросовісності та чесності у приватних правовідносинах [186; 179; 199].

Дія права ЄС у сфері приватного права має унікальний характер, зумовлений специфікою його джерел та особливим статусом наднаціонального правопорядку.

Європейський Союз не володіє генеральною компетенцією щодо всеохопної кодифікації приватного права, оскільки його установчі договори базуються на принципі наділення повноваженнями (ст. 5(2) ДЄС). Гармонізація приватного права в ЄС має здебільшого функціональний та фрагментарний характер: норми ухвалюються як засіб забезпечення функціонування внутрішнього ринку (ст. 114 ДФЄС), співробітництва у цивільних справах

Установчі договори ЄС (первинне право) первісно не містили прямих повноважень щодо створення уніфікованого європейського цивільного кодексу. Це було зумовлено тим, що приватне право традиційно розглядалося як суверенне ядро національної державності, глибоко вкорінене у культурні, історичні та соціальні особливості кожної країни. Разом із тим, логіка функціонування єдиного внутрішнього ринку вимагала усунення правових бар'єрів між державами-членами, оскільки розбіжності у договірному, деліктному та споживчому праві суттєво підвищували операційні витрати та стримували транскордонну торгівлю. Це призвело до активного втручання європейського законодавця у сферу приватного права через інструменти вторинного права на основі загальних повноважень щодо гармонізації внутрішнього ринку (зокрема, в межах ст. 114 ДФЄС) [63, р. 11; 159, р. 45].

Первинне право ЄС, представлене ДЄС [27] та ДФЄС, закладає конституційні межі та фундаментальні засади приватноправового регулювання на європейському просторі. Ключове значення мають чотири фундаментальні свободи: свобода руху товарів, осіб, послуг та капіталу. Ці

свободи діють не лише як політичні орієнтири, а й як правові принципи прямої дії, що обмежують дискрецію держав-членів при регулюванні речових, договірних та корпоративних відносин. Будь-яка національна приватноправова норма, що створює невинуваті, дискримінаційні перешкоди для транскордонної економічної діяльності, може бути визнана судом несумісною з первинним правом ЄС. Окрім того, загальні принципи права ЄС, такі як пропорційність, недискримінація, захист прав споживачів, правова визначеність та захист прав людини (закріплені у Хартії фундаментальних прав ЄС [18]), пронизують усю систему приватного права, вимагаючи відповідного тлумачення національних цивільних норм. У практиці Суду справедливості ЄС (наприклад, у справах *Courage v Crehan*, *Muñoz*) було обґрунтовано, що навіть фундаментальні свободи та правила конкуренції можуть мати опосередкований горизонтальний ефект, впливаючи на чинність та виконання договорів між приватними особами [30]. Суд встановив, що національні суди зобов'язані забезпечувати повну ефективність конкурентних норм ЄС та безпосередній захист суб'єктивних прав фізичних і юридичних осіб.

Варто акцентувати увагу, що на відміну від точкової гармонізації матеріального права, сфера міжнародного приватного права та судової співпраці у цивільних справах із транскордонними наслідками зазнала всеохоплюючої та глибокої уніфікації. Правовим підґрунтям для цього стала ст. 81 ДФЄС. Це відповідно дозволило здійснити офіційну уніфікацію колізійних норм та перетворити їх на технічно досконалі, загальнообов'язкові регламенти прямої дії, такі як «Рим I» (право, застосовне до договірних зобов'язань), «Рим II» (право, застосовне до позадоговірних деліктних зобов'язань) та «Брюссель I bis» (правила міжнародної підсудності та виконання судових рішень).

Вторинне право ЄС відіграє найбільш активну та інструментальну роль у безпосередньому регулюванні приватних відносин. Головними джерелами тут виступають регламенти та директиви. Регламенти мають

загальне застосування, є обов'язковими в усій своїй повноті та мають пряму дію в усіх державах-членів (ст. 288 ДФЄС). Вони не потребують транспозиції у національне законодавство і стають безпосередньою частиною правопорядку держав. У сфері приватного права регламенти використовуються переважно для регулювання відносин із транскордонним елементом (наприклад, Регламент Рим I щодо права, застосовного до договірних зобов'язань [122], та Регламент Рим II щодо права, застосовного до позадоговірних зобов'язань [123]), а також у сферах інтелектуальної власності (регламенти щодо торговельних марок, промислових зразків та патентів) і міжнародного цивільного процесу (Регламент Брюссель I bis [125]). Пряма дія регламентів усуває колізії та забезпечує повну уніфікацію регулювання у відповідних сферах, гарантуючи високий рівень передбачуваності для бізнесу та громадян [93, р. 150].

Натомість директиви ЄС є обов'язковими для кожної зацікавленої держави-члена щодо результату, якого необхідно досягти, але залишають за національними органами влади вибір форми та методів досягнення цього результату. Директиви вимагають обов'язкової транспозиції у національне законодавство у встановлений строк. Саме через механізм директив відбувається масштабна гармонізація матеріального приватного права. Найбільш інтенсивно цей метод застосовується у сфері захисту прав споживачів, де ухвалено десятки директив: щодо несправедливих умов у споживчих договорах (Директива 93/13/ЄЕС [29]), відповідальності за шкоду, завдану дефектом товару (Директива 85/374/ЄЕС [28]), споживчого кредиту (Директива 2008/48/ЄС [40]), а також новітні Директива 2019/770 [35] про деякі аспекти, що стосуються договорів на постачання цифрового контенту та цифрових послуг, та Директива 2019/771 про деякі аспекти, що стосуються договорів купівлі-продажу товарів [36]. Як зазначає А. Вентковська, директиви змушують національних законодавців

суттєво реформувати свої цивільні кодекси, інтегруючи наднаціональні споживчі стандарти у традиційні договірні інститути [155, р. 129].

Взаємодія директив із національним приватним правом тривалий час базувалася на концепції мінімальної гармонізації. Цей підхід дозволяв державам-членам встановлювати або зберігати у власному законодавстві вищий рівень захисту прав (наприклад, споживачів), ніж той, що передбачений директивою. Проте мінімальна гармонізація призвела до значної фрагментації правового простору, оскільки бізнес, здійснюючи транскордонну діяльність, стикався з різними регуляторними вимогами в різних країнах, що підривало ідею єдиного ринку. Це спонукало інституції ЄС перейти до моделі повної гармонізації), за якої держави-члени не мають права ні занижувати, ні перевищувати стандарти, встановлені директивою. Яскравим прикладом цього переходу є Директива про права споживачів 2011/83/ЄС [42] та згадані вище директиви цифрового пакету 2019 року. Повна гармонізація усуває правові бар'єри, але водночас значно обмежує національну законодавчу автономію, змушуючи держави відмовлятися від власних традиційних правових конструкцій на користь наднаціональних компромісних моделей. Це породжує серйозні внутрішні колізії в національних кодексах, оскільки наднаціональні правила споживчого права часто погано узгоджуються із загальними положеннями класичного зобов'язального права [93, р. 161].

Суттєву роль у забезпеченні ефективності права ЄС у приватноправовій сфері відіграє Суд справедливості ЄС. Оскільки приватноправові спори зазвичай вирішуються національними судами, механізм преюдиційних рішень (ст. 267 ДФЄС) став ключовим інструментом забезпечення одностайного тлумачення європейського права. Суд ЄС сформулював низку фундаментальних доктрин, що визначають взаємодію наднаціонального та національного права. Перш за все, це принцип верховенства права ЄС та принцип прямого ефекту. Хоча директиви за своєю природою не мають прямої вертикальної дії у

відносинах між приватними особами (так званого горизонтального прямого ефекту), Суд ЄС нівелював цей недолік через доктрину дружнього тлумачення, обґрунтовану у класичних справах *Von Colson* [151], *Marleasing* [92], *Pfeiffer* [8]. Суд зобов'язав національні суди тлумачити норми внутрішнього цивільного права у максимально можливій мірі «у дусі» відповідної директиви ЄС, незалежно від того, чи були ці норми ухвалені до чи після прийняття директиви. Це означає, що європейське приватне право впливає на національні приватні відносини опосередковано, в тому числі через інтерпретаційну діяльність суддів, що перетворює національні суди на активних агентів європеїзації приватного права.

У контексті України, яка перебуває на етапі активних переговорів про членство в ЄС, дія та взаємодія первинного і вторинного права ЄС з вітчизняним приватним правом має свою специфіку. Оскільки Україна ще не є членом ЄС, норми європейського права не мають прямої чи безпосередньої дії на її території. Разом із тим, відповідно до Угоди про асоціацію та умов переговорного процесу, Україна взяла на себе жорсткі міжнародно-правові зобов'язання щодо адаптації свого законодавства до *acquis* ЄС. Внутрішній механізм адаптації, закріплений Постановою КМУ № 438 від 1 квітня 2026 р. щодо впровадження Національної програми адаптації, вимагає системної транспозиції директив та підготовки до безпосереднього застосування регламентів ЄС. При цьому рекодифікація Цивільного кодексу України виступає головним майданчиком для проведення системної гармонізації. В цьому контексті важливо, на нашу думку, щоб європейські стандарти інтегрувалися безпосередньо в єдиний кодифікований акт, що запобігатиме фрагментації законодавчого поля та забезпечить високий рівень правової визначеності, уникаючи створення окремих норм, які розривають системні зв'язки приватно-правового регулювання.

Але саме через цей висновок важливо дослідити реальність створення єдиного кодифікованого акту в межах ЄС, що б комплексно регулював приватні відносини.

Одним із найсерйозніших концептуальних бар'єрів у процесі створення єдиного договірному простору вважається наявність двох фундаментально відмінних правових сімей в Європі [95]. Континентальна правова система, сформована на принципах класичного римського права, характеризується відносним рівнем однорідності й базується на детально розроблених цивільних кодексах і законах. Натомість англо-саксонське загальне право, навпаки, спирається на судові прецеденти та активну правотворчу роль судді, причому парламент історично вкрай рідко втручався у законодавче регулювання контрактних відносин.

Окрім суто методологічних відмінностей, існує значна кількість правників-теоретиків та практиків, які виступають проти ідеї запровадження єдиного європейського законодавства. Їхні аргументи часто мають культурологічний характер: національне право розглядається як невід'ємна частина культурної ідентичності та спадщини кожної держави, яку необхідно оберігати від зовнішнього нівелювання [4]. Крім того, висловлюються побоювання, що прийняття нового уніфікованого акта призведе до втрати глибоких прикладних знань і судової практики, напрацьованих поколіннями національних юристів [176].

Дискусійним є також вибір конкретних інструментів європеїзації. Представники класичної школи відстоюють необхідність жорсткої уніфікації через ухвалення єдиного кодифікованого зводу правил, обов'язкового для всіх. Інша частина вчених та представників бізнесу є прихильниками гнучких інструментів «м'якого права», що передбачають розробку рекомендаційних, юридично незобов'язуючих принципів та узагальнення усталених міжнародних звичаїв [7, р. 103]. Окремі автори пропонують надати правовим нормам можливість розвиватися природним шляхом у режимі вільної конкуренції правових систем, де сторони

договорів самі обиратимуть найефективніші правила регулювання. Як приклад наводиться досвід США, де кожен штат має своє договірне право, а підприємці вільно обирають оптимальну юрисдикцію, що стимулює інвестиційну привабливість територій з мінімальним регуляторним втручанням [55, р. 56].

Однак, незважаючи на значні виклики, на нашу думку, створення єдиного кодифікованого акта ЄС має набагато більше стратегічних переваг, аніж потенційних недоліків. Проте його прийняття має бути свідомим консенсусним кроком усієї європейської спільноти, спрямованим на розвиток і спрощення правової системи, а не на її бюрократизацію. Уніфікація приватного права є надзвичайно серйозним та масштабним завданням, яке змінює саму архітектуру європейського правопорядку, впливає на ціннісні орієнтири суспільства, а тому вимагає максимальної обережності, залучення кращих наукових здобутків та виваженого врахування політичних, соціальних та економічних чинників.

Поряд із офіційними інструментами європейського законодавства (директивами та регламентами), значний вплив на розвиток приватного права здійснюють доктринальні кодифікації, які належать до категорії «м'якого права». Ці документи створювалися провідними європейськими науковими колективами з метою виявлення спільних норм у національних правових системах та формулювання оптимальних модельних правил для майбутнього європейського приватного права. Найбільш авторитетними серед таких джерел є PECL [115], Принципи UNIDROIT та DCFR) [43]. Вони не наділені формальною обов'язковістю, але мають велике значення, виступаючи джерелом правотворчості для національних законодавців, суддів та учасників цивільного обороту.

PECL були підготовлені Комісією з європейського договірного права під керівництвом видатного данського професора Оле Ландо та опубліковані у трьох частинах протягом 1995–2003 років. PECL за своєю суттю є неофіційною кодифікацією загальної частини договірного права

Європи. Головна мета створення Принципів полягала у забезпеченні стабільного нормативного підґрунтя для транскордонної торгівлі та формулюванні зразка для національних законодавців. PECL базуються на принципах свободи договору, добросовісності та чесної ділової практики, а також на пріоритеті захисту слабшої сторони (споживача) [175]. Багато положень PECL щодо укладення договорів, повноважень представників, тлумачення, виконання та наслідків невиконання зобов'язань послужили основою для модернізації цивільного права у Німеччині (реформа зобов'язального права BGB 2002 року), Франції (реформа договірного права Code Civil 2016 року), а також у державах Центральної та Східної Європи під час їхнього переходу до ринкової економіки [97, р. 367].

Принципи UNIDROIT розроблені Міжнародним інститутом з уніфікації приватного права та вперше опубліковані у 1994 році (з наступними редакціями 2004, 2010, 2016 років), є ще однією фундаментальною пам'яткою «м'якого права». На відміну від PECL, які орієнтовані на споживчі та загальноцивільні відносини в межах Європи, Принципи UNIDROIT спеціально розроблені для міжнародних комерційних (B2B) контрактів без обмеження географічними межами. Вони відображають сучасні звичаї міжнародної торгівлі *lex mercatoria* та пропонують ефективний інструментарій для вирішення комерційних спорів у міжнародному комерційному арбітражі. Принципи UNIDROIT стали зразком для реформування договірного права у багатьох країнах світу, включаючи Китай, країни Латинської Америки, а також Естонію та Литву під час розробки їхніх нових цивільних кодексів після відновлення незалежності [94].

Найбільш масштабним та всеохоплюючим проєктом європейської цивілістичної науки став DCFR, опублікований у 2009 році Академічною групою з європейського приватного права та Дослідницькою групою з чинного приватного права ЄС. DCFR охоплює не лише договірне право, а й широке коло інших приватноправових інститутів: позадоговірні

зобов'язання (делікти), безпідставне збагачення (кондикцію), набуття та втрату права власності на рухоме майно, довірчу власність (траст), договори надання послуг, комерційне представництво, франчайзинг тощо. За своєю структурою та обсягом DCFR фактично є академічним проєктом Європейського цивільного кодексу, який детально систематизує та гармонізує приватне право на континентальному рівні [49].

Структура DCFR побудована за пандектною системою і складається з десяти книг. Книга I присвячена загальним положенням, визначенню термінів та засадам застосування. Книга II детально регулює договори та інші юридичні акти, включаючи питання укладення, представництва, тлумачення та недійсності. Книга III визначає загальні правила виконання зобов'язань та засоби захисту кредитора у разі їх невиконання, регулюючи також множинність осіб у зобов'язанні та заміну сторін. Книга IV містить правила щодо специфічних договорів (купівля-продаж, оренда, послуги, франчайзинг, дистрибуція, позика тощо). Книга V присвячена веденню чужих справ без доручення. Книга VI регулює позадоговірну відповідальність за заподіяну іншим шкоду (деліктне право), а Книга VII – безпідставне збагачення. Книги VIII, IX та X присвячені речовому праву (набуття та втрата права власності на рухомі речі), забезпечувальним правам на рухоме майно та довірчій власності (трасту) відповідно.

DCFR формулює систему фундаментальних принципів приватного права, які зведені у чотири великі групи: свобода, безпека, справедливість та ефективність. Кожен із цих принципів деталізується у конкретних нормах. Наприклад, принцип свободи охоплює не лише класичну свободу договору та приватну автономію, а й право на захист особистої сфери та самовизначення. Принцип безпеки гарантує стабільність цивільного обороту та захист добросовісного набувача. Принцип справедливості розкривається через недопустимість зловживання правами, обов'язок діяти добросовісно, захист слабшої сторони від несправедливих умов договору, а також через пропорційність засобів захисту у разі порушення

зобов'язань. Принцип ефективності вимагає мінімізації трансакційних витрат та сприяння економічному розвитку. DCFR не має обов'язкової юридичної сили, але його вплив як джерела «м'якого права» є важливим: він виступає головною базою для європейського законодавця при модернізації директив ЄС, а також служить універсальним орієнтиром для національних законодавчих реформ, в тому числі національної реформи цивільного законодавства.

Рецепція модельних правил DCFR та PECL є визначальним вектором для процесу рекодифікації Цивільного кодексу України. У Концепції оновлення Цивільного кодексу України прямо зазначається, що модернізація зобов'язального та договірного права України має здійснюватися шляхом імплементації положень DCFR та PECL [186]. Це стосується, зокрема, впровадження інституту переддоговірної відповідальності за недобросовісне ведення чи переривання переговорів, легалізації правила тлумачення умов договору проти сторони, яка їх запропонувала для захисту слабшої сторони, та модернізації правил зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин. Крім того, на основі європейських стандартів пропонується реформувати деліктне право, систему обмежених речових прав (впровадження деталізованого інституту узуфрукту) та правочини у сфері цифрової економіки (цифрові речі, віртуальні активи та цифрове спадкування) (детальніше про це мова йтиме в розділі 2 нашого дослідження).

Крім того в контексті нашого дослідження варто врахувати важливість рецепції спадщини *ius commune* та римського приватного права як спільного підґрунтя європейської цивілістичної традиції, адже сучасні інтеграційні процеси у сфері європейського приватного права, включаючи створення модельних кодифікацій (PECL, DCFR), базуються на спільному історико-доктринальному фундаменті – спадщині римського приватного права та його середньовічного розвитку у формі *ius commune*. Спільність правової культури європейського континенту обумовлена тим, що

більшість національних правових систем (як романської, так і германської гілок) пройшли через багатовіковий процес рецепції римського права, який сформував єдину понятійно-категоріальну систему, юридичну термінологію та логіку правового мислення, що дозволяє цивілістам різних країн розмовляти однією професійною мовою [172, с. 25].

Римське приватне право заклало фундаментальні інститути приватного права, які залишаються актуальними й сьогодні: поділ права на публічне та приватне, вчення про суб'єктів права та правочини, детальну систему речових прав (володіння, власність, сервітути, емфітевзис, суперфіцій), а також розгалужене зобов'язальне право (договори та делікти). Саме римські юристи вперше сформулювали такі основоположні засади, як приватна автономія (свобода волевиявлення), рівність сторін, добросовісність, справедливість та принцип виконання договору, які стали ціннісним ядром сучасного європейського приватного права [159].

У середньовічній Європі, починаючи з XI століття (відкриття Болонської школи глосаторів), відбулася масштабна інтелектуальна рецепція римського права на основі Дигест Юстиніана. Праці глосаторів, постглосаторів (коментаторів) та представників гуманістичної школи права призвели до створення так званого *ius commune* – спільного приватного права Європи. *Ius commune* не було нав'язане державною владою; воно функціонувало як транснаціональний, науковий та судовий правопорядок, що об'єднував університетську науку та судову практику по всьому континенту. Юристи з різних країн навчалися за однією латинською програмою, розв'язували правові проблеми за допомогою однакових методологічних прийомів та посилалися на авторитет римського права. Це забезпечувало надзвичайну єдність приватноправового простору Європи до початку епохи великих національних кодифікацій XIX століття (Французький цивільний кодекс 1804 року, Німецьке цивільне уложення). Варто зазначити, що національне

цивільне законодавство у своїй розробці також мало за основу як римське приватне права так і вказані кодифіковані акти Франції та Німеччини.

Епоха національних кодифікацій призвела до певної націоналізації приватного права та фрагментації єдиного європейського правового поля. Разом із тим, як доводить Р. Ціммерманн, національні кодекси зберегли спільне «римське коріння». Порівняльний аналіз французького, німецького та австрійського кодексів та Швейцарського зобов'язального закону виявляє глибоку структурну та змістовну єдність, зумовлену спільною цивілістичною традицією. Автор відповідно обґрунтовує концепцію нового спільного європейського права, вказує, що сучасна гармонізація приватного права в ЄС є не створенням чогось штучного з нуля, а закономірним історичним поверненням до спільного транснаціонального правопорядку на новому рівні інтеграції [159]. Відповідно можна зробити висновок, що акти «м'якого права» за своєю суттю є певним відновленням та модернізацією *ius commune* з урахуванням викликів постіндустріального та цифрового суспільства, а також враховуючи розширення країн-членів ЄС, їх правових традицій.

Варто зазначити, що у європейській порівняльно-правовій доктрині існує й альтернативний погляд на процеси конвергенції та рецепції. Як зазначає П. Легран, який критикує теорію правових трансплантатів та ідею повної конвергенції приватного права, правила не можуть бути механічно перенесені з одного соціокультурного середовища в інше без суттєвої зміни їхнього змісту. На його думку, ментальні структури національних судів та культурні особливості сприйняття права є настільки глибокими, що формальна схожість текстів законів є оманливою, а реальне правозастосування завжди залишатиметься специфічним [85]. На нашу думку, такі висновки важливо усвідомлювати і в межах вітчизняної європеїзації приватного права. На наше переконання, ми не можемо механічно копіювати європейські норми, національна правова система вирізняється самобутністю, зважаючи на її розвиток. Тому важливою є

глибока доктринальна адаптації європейських інститутів до вітчизняного правового середовища з урахуванням національної правової ідентичності та правопорядку.

Для України рецепція спадщини римського приватного права та *ius commune* має не лише теоретичне, а й глибоке геополітичне та ідеологічне значення. Вітчизняна цивілістична традиція історично розвивалася у загальноєвропейському руслі. Вплив римського права простежується від Статутів Великого князівства Литовського, Магдебурзького права, «Прав, за якими судиться малоросійський народ» (1743 р.) до розробки перших проєктів цивільних кодексів на початку XX століття. Радянський період штучно перервав цей природний еволюційний шлях, нав'язав концепцію заперечення приватного права та утвердження командно-адміністративної системи. Відтак, сучасна європеїзація приватного права України та рекодифікація Цивільного кодексу є процесом фактичного повернення України до європейської цивілістичної сім'ї, відновленням історичної справедливості та культурної приналежності.

Рецепція римського права в ході оновлення ЦК України виявляється у відновленні класичного понятійного апарату та впровадженні інститутів, які мають багатовікову історію. Це стосується легалізації принципу доброзвичайності, деталізації інституту володіння (посідання) як фактичного стану на відміну від права власності, розширення системи обмежених речових прав на чуже майно через рецепцію узуфрукту, сервітутів, суперфіцію та емфітевзису. Таким чином, римське приватне право та *ius commune* виступають не просто історичними артефактами, здатним лише до наукового та історичного осмислення, а є дієвим методологічним інструментом, що забезпечує високу якість, несумісність із радянськими нормами та конвергенцію приватноправової системи України з правом ЄС.

Досвід країн Центральної та Східної Європи, які приєдналися до Європейського Союзу під час хвиль розширення 2004, 2007 та 2013 років,

надає унікальний емпіричний матеріал для України. Процеси реформування та кодифікації приватного права в цих державах проходили у надзвичайно схожих суспільно-політичних умовах, що полягали у необхідності одночасного переходу від командно-адміністративної економіки радянського типу до ринкових відносин та адаптації національного законодавства до жорстких вимог *acquis* ЄС [179, с. 35-37]. Компаративний аналіз дозволяє виділити дві основні моделі приватноправової трансформації в країнах центральної та східної Європи: модель радикальної рекодифікації (Чехія, Естонія) та модель поступової еволюційної модернізації існуючих кодексів (Польща, Угорщина).

Естонія представляє приклад успішної рекодифікації приватного права за моністичною моделлю, здійсненої у надзвичайно стислі строки. Після відновлення незалежності у 1991 році естонський законодавець повністю відмовився від радянського спадку та розробив нову приватноправову систему, яка складається з кількох окремих законів, що разом утворюють цивільну кодифікацію (Закон про загальну частину Цивільного кодексу 1994 року, Закон про речове право 1993 року, Закон про зобов'язальне право 2001 року). Головною особливістю естонської реформи стала глибока рецепція модельних правил PECL та положень Німецького цивільного уложення. Закон про зобов'язальне право Естонії фактично став першою у світі офіційною кодифікацією, яка майже повністю інтегрувала тексти та догматику PECL та Принципів UNIDROIT [148]. На нашу думку, естонський досвід доводить, що використання кодифікацій «м'якого права» як безпосереднього зразка дозволяє створити надзвичайно сучасний, гнучкий та ефективний правопорядок, який повністю сумісний із правом ЄС.

Чеська Республіка пройшла тривалий і складний шлях до ухвалення свого нового Цивільного кодексу 2012 року, який набрав чинності 1 січня 2014 року. Цей кодекс замінив застарілий Цивільний кодекс 1964 року, який навіть після чисельних змін зберігав соціалістичну структуру та

ідеологію. Новий чеський кодекс обсягом понад 3000 статей став актом, який об'єднав сімейне, цивільне та комерційне право, повністю ліквідував дуалізм регулювання та скасував окремий Господарський кодекс. Розробники чеського кодексу здійснили масштабну рецепцію німецького та австрійського цивільних уложень, а також DCFR. Новий кодекс Чехії детально врегулював обмежені речові права, повернув класичне розуміння приватної автономії, деталізував зобов'язальне право на основі європейських модельних правил та запровадив сучасні інструменти захисту слабшої сторони [103]. Чеська реформа дає нам підстави зробити висновок про доцільність подолання пострадянського дуалізму в приватно-правовому регулюванні, що є обов'язковою умовою для побудови стабільного та єдиного ринкового правопорядку.

В свою чергу, Польща обрала інший шлях і здійснила еволюційну модернізацію чинного Цивільного кодексу 1964 року. Польський кодекс, попри своє радянське походження, спочатку мав досить якісні теоретичні засади, розроблені на базі видатного польського Кодексу зобов'язань 1933 року. Після 1989 року польський законодавець пішов шляхом очищення кодексу від соціалістичних норм, в тому числі щодо ліквідації категорії соціалістичної власності, та здійснили послідовну інтеграції європейських директив безпосередньо у тіло кодексу. Зокрема, у 1990-х та 2000-х роках до кодексу було внесено масштабні зміни щодо захисту споживачів, відповідальності за шкоду, завдану дефектом товару, та нових видів договорів [96]. Наразі у Польщі працює Кодифікаційна комісія з цивільного права, яка розробляє проєкт абсолютно нового Цивільного кодексу, в основі якого лежить концепція повної відповідності вимогам DCFR та збереження моністичного характеру регулювання приватних відносин [77]. Але варто зазначити, що робота Комісії не є однорідною та системною, оскільки, зважаючи на політичну ситуацію, робота над єдиним оновленим актом періодично призупиняється.

Угорщина також здійснила масштабну рекодифікацію шляхом ухвалення нового Цивільний кодекс у 2013 році (набрав чинності у 2014 році). Цей кодекс замінив перший угорський Цивільний кодекс 1959 року. Нова кодифікація об'єднала сімейне та комерційне право з класичним цивільним правом в межах єдиного акта (моністична модель). Угорський кодекс відображає глибокий вплив європейського приватного права та модельних правил, проте розробники зберегли оригінальний угорський підхід до структурування кодексу та інтегрували корпоративне право безпосередньо у Книгу 3 (Юридичні особи), що є унікальним юридико-технічним рішенням [149]. Угорський досвід може засвідчити, що європеїзація приватного права може успішно поєднуватися з повагою до національних особливостей та традицій правотворчості, забезпечуючи високу якість регулювання.

Спільним висновком з аналізу досвіду країн Центральної та Східної Європи для України є те, що успішна європеїзація приватного права вимагає відмови від дуалізму в приватному праві та побудови моністичної системи, де єдиним центром тяжіння є Цивільний кодекс. При цьому використання модельних правил «м'якого права» (особливо DCFR) як методологічного орієнтира дозволяє країні-кандидату здійснити якісний крок до розвитку і розвитку та формування правопорядку, який повністю відповідає сучасним європейським стандартам.

У зв'язку із викладеним виникає питання щодо поєднання якісного процесу адаптації та максимального збереження правової ідентичності країни. Правова ідентичність є складною категорією, яка відображає унікальні історичні, культурні, ментальні та доктринальні особливості правової системи конкретного суспільства. Приватне право, яке тісно пов'язаним з буденним життям, сімейними традиціями та національним характером, є найбільш чутливою до зовнішнього впливу сферою. Механічне, непродумане запозичення наднаціональних моделей може призвести до несприйняття імплементованих норм правозастосовною

практикою або до деформації системних зв'язків у самому кодифікованому акті.

Іншим серйозним теоретичним викликом є фрагментація приватноправового регулювання, викликана обмеженням у компетенції ЄС у сфері приватно-правового регулювання. Оскільки законодавство ЄС розвивається переважно шляхом ухвалення точкових споживчих директив, це призводить до створення автономного правового режиму захисту споживачів (B2C), який за багатьма параметрами суперечить класичним засадам загального приватного права (рівності сторін, свободи договору). Інтеграція цих специфічних наднаціональних правил у загальні положення цивільних кодексів держав-членів без правильного ухилу на важливості відмежування захисту прав споживачів від прав інших учасників в різноманітних договірних конструкціях, може породжувати дуалізм регулювання. Тому вирішенням цієї проблеми, на нашу думку, є проведення усвідомленої рекодифікації, яка б не просто копіювала європейські акти, а здійснювала їх доктринальний переклад та адаптацію до загальних засад вітчизняного цивільного права, зберігаючи системну єдність та баланс інтересів усіх учасників цивільного обороту, що фактично на сьогодні відображено у Проекті 15150. Разом із тим, все ж можемо спостерігати фрагментарне використання окремих актів ЄС, що може призводити до різнотлумачень, коли один термін має декілька значень залежно від сфери регулювання (що, до речі, є досить прийнятним та застосовуваним в приватно-правовому регулюванні ЄС).

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що взаємодія первинного та вторинного права ЄС із національним приватним правом держав-членів та країн-кандидатів є складним, інтерактивним процесом, у якому жорсткі вимоги наднаціональної уніфікації (регламенти) та гнучкі інструменти гармонізації (директиви) поєднуються з інтерпретаційною діяльністю судів. Перехід ЄС від мінімальної до повної гармонізації усуває бар'єри на внутрішньому ринку, але водночас вимагає від держав-членів

глибокої адаптації національних інститутів приватного права. Доктрина дружнього тлумачення, сформульована Судом ЄС, перетворює національні суди на активних суб'єктів європеїзації правопорядку, змушуючи їх інтерпретувати внутрішнє приватне право у світлі наднаціональних стандартів. Для України, в межах переговорного процесу, першочерговим завданням є системне перенесення положень *acquis* ЄС безпосередньо у тіло Цивільного кодексу України, що гарантуватиме єдність методології та правову визначеність.

Джерела «м'якого права» (PECL, Принципи UNIDROIT, DCFR) відіграють роль універсальних орієнтирів та інструментарію для моделювання сучасних цивільних кодексів в Європі. DCFR, як найбільш масштабна та всеохоплююча модель європейського приватного права, пропонує виважену систему принципів (свобода, безпека, справедливість, ефективність) та деталізовані правила регулювання договірних, речових, деліктних та кондикційних відносин. Рецепція модельних правил DCFR та PECL є визначальним напрямом рекодифікації зобов'язального, речового та цифрового права України, забезпечуючи модернізацію приватноправового інструментарію на рівні сучасних досягнень європейської правової думки.

Крім того, спільним історичним фундаментом європейської цивілістичної традиції є спадщина римського приватного права та багатовікова еволюція *ius commune*. Сучасні інтеграційні процеси в ЄС та створення приватних кодифікацій є не механічним нормотворенням, а закономірним поверненням до транснаціонального спільного правопорядку. Для України рецепція римської правової спадщини (зокрема інститутів узурфрукту, доброзвичайності *boni mores*, тощо) в ході рекодифікації ЦК України має важливе значення для остаточного подолання пострадянського спадку та повноцінного доктринального повернення до сім'ї європейського приватного права.

1.3. Поняття та значення принципів правової визначеності та верховенство права в процесі адаптації цивільного законодавства

Дослідження процесів європеїзації та гармонізації приватного права України в умовах сучасних інтеграційних процесів вимагає глибокої теоретичного та методологічного осмислення фундаментальних інститутів, які утворюють базу європейської правової культури. Центральне місце в цій системі координат посідають верховенство права та його невід’ємний структурний елемент – принцип правової визначеності [196; 184, с. 163; 121]. Перехід України від декларативного зближення законодавства за Угодою про асоціацію до жорсткого та всеохоплюючого переговорного процесу щодо повноправного членства в ЄС кардинально змінює вимоги до якості вітчизняного законотворення [185]. На сучасному етапі адаптація цивільного законодавства вже не може обмежуватися механічною транспозицією окремих директив чи фрагментарним запозиченням іноземних термінів. Вона потребує методологічного переосмислення всієї системи приватноправового регулювання через призму передбачуваності, чіткості, логічної несуперечливості та стабільності правових норм. Правова визначеність у цьому контексті виступає не лише формальною техніко-юридичною вимогою, а й імперативним ціннісним орієнтиром, покликаним гарантувати захист законних очікувань приватних осіб та стабільність цивільного обороту в процесі рекодифікації Цивільного кодексу України.

Сучасне цивілістичне праворозуміння в Україні долає стереотипні залишки радянського періоду, де домінувало уявлення про верховенство закону, яке часто зводило право до сукупності формальних приписів державної влади. В умовах інтеграційного зближення з правом ЄС відбувається системне зміщення фокусу уваги на користь змістовного розуміння верховенства права. Такий підхід вимагає, щоб закони не просто ухвалювалися уповноваженим органом у межах встановленої процедури,

але й відповідали загальнолюдським цінностям справедливості, рівності та свободи, а також забезпечували передбачуваність правових наслідків поведінки особи. Правова визначеність виступає практичним інструментом, який перетворює ці абстрактні метафізичні приписи на чіткі, функціональні стандарти законотворення та судового правозастосування, захищаючи людину від порушення її прав та законних інтересів та непередбачуваності цивільного обігу [173].

Історичний досвід країн континентальної Європи, які пройшли етап постсоціалістичного переходу та інтеграції до ЄС, свідчить, що найбільшою загрозою для приватноправового регулювання під час реформ є виникнення хаотичності, внутрішніх колізій та дублювання норм [79, р. 103-106]. Вітчизняна цивілістична наука, долаючи застарілі радянські стереотипи, де-факто перебуває у процесі переходу від концепції верховенства закону до змістовного, ціннісного розуміння верховенства права [177]. Саме принцип правової визначеності дозволяє збалансувати стабільність і гнучкість правової системи, надаючи судам чіткі методологічні інструменти для адаптації абстрактних нормативних приписів до динамічних суспільних відносин сучасного світу [173].

Принцип правової визначеності у європейській правовій традиції розглядається як наріжний камінь публічного та приватного правопорядку [121]. У Доповіді Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської Комісії), ухваленій на 86-му пленарному засіданні, правова визначеність офіційно визначена як один із обов'язкових, імперативних елементів верховенства права [170]. Згідно з пунктом 46 цієї Доповіді, сутність правової визначеності полягає у вимозі, щоб юридичні норми були чіткими, точними та спрямованими на те, щоб забезпечити передбачуваність ситуацій та правовідносин [180]. Венеціанська Комісія прямо зазначає, що зворотна сила закону, дублювання норм, а також наявність внутрішніх системних колізій є грубим порушенням принципу правової визначеності, оскільки вони позбавляють особу можливості

ефективно планувати свою поведінку [180]. У сфері приватного права ця вимога набуває особливої гостроти, адже цивільний обіг за своєю природою базується на принципах передбачуваності договірних зв'язків, непорушності права власності та стабільності майнових прав.

У Доповіді Венеціанської Комісії 2011 року правова визначеність розкривається як комплексний стандарт, що охоплює не лише вимоги до тексту закону, а й стандарти його застосування. Вона передбачає: легкість та доступність з'ясування змісту права; можливість користуватися цими правами у нормативно регламентованих ситуаціях; стабільність законодавства; заборону свавільних та некоординованих змін правового регулювання. Важливою є також вимога щодо прозорості та демократичності ухвалення законів. Якщо нормативно-правові акти розробляються непублічно, без належного залучення стейкхолдерів та обговорення в експертних колах, це неминуче знижує якість правотворчості та призводить до появи колізійних норм, які суперечать чинному акту чи міжнародним зобов'язанням держави. Фактично, певну дискomунікацію у представленні Проєкту 15150 ми спостерігали на момент його реєстрації, коли частина громадянського суспільства та фахові спільноти говорили про обмежений обсяг комунікації щодо його змісту та самої розробки.

У дослідженнях правова визначеність структурується через два основні виміри: статичний та динамічний. Статичний вимір вимагає формальної визначеності права, яка передбачає чіткість, логічність, однозначність і стислість законодавчих приписів, їх належне офіційне оприлюднення, а також загальну заборону зворотної сили закону в часі [121]. Обмеження зворотної сили є абсолютним у кримінальному праві та суворо контролюється Судом ЄС у сферах, що мають фінансові чи майнові наслідки для приватних осіб. Це означає, що законодавець не може покладати нові фінансові чи процедурні обов'язки на учасників

відносин, визначаючи їх у минулому часі, оскільки це руйнує довіру до правопорядку [121].

Динамічний вимір правової визначеності орієнтований на захист законних очікувань та непорушність набутих законних прав. Цей вимір гарантує, що у разі зміни законодавства або правозастосовної практики права особи, яка діяла добросовісно, не будуть обмежені. Легітимні очікування ґрунтуються на концепції доброї совісті та виступають правовим еквівалентом захисту від непередбачуваних регуляторних ризиків [121]. В цивільно-правових відносинах інвестор чи звичайний громадянин повинен мати впевненість у тому, що його законно набуті права не будуть анульовані або істотно звужені новим законом [173]. Тобто очікування є легітимним, якщо воно базується на розумних сподіваннях «обережної людини» на основі чинної нормативної бази та послідовної державної політики.

У європейській доктрині приватного права захист легітимних очікувань розглядається як найважливіший стримуючий чинник проти зловживання держави законодавчим інструментарієм. Якщо держава раптово скасовує пільговий правовий режим, під впливом якого інвестор здійснив капіталовкладення, вона безпосередньо зазіхає на легітимні очікування, руйнуючи інвестиційний клімат. Суд ЄС у таких випадках вимагає застосування так званих перехідних заходів, які б надали учасникам цивільного обігу достатньо часу для адаптації своєї діяльності та мінімізації фінансових втрат [157]. Це доводить нерозривний зв'язок між принципом доброї совісті та захистом від регуляторних ризиків у правопорядку ЄС.

Важливе значення у договірних зобов'язаннях має поєднання принципу незворотності закону в часі із захистом дійсності правочинів. Коли законодавець ухвалює нові правила захисту споживачів (як-от директиви про продаж цифрового контенту 2019/770 або продаж товарів 2019/771), виникає складна колізія щодо дії цих норм на вже укладені

довгострокові договори. Принцип правової визначеності вимагає, щоб нові імперативні обов'язки не застосовувалися до попередніх правовідносин автоматично, оскільки сторони розподілили свої комерційні ризики на основі тих законів, які діяли на момент підписання контракту. Свавільне поширення нових соціальних чи екологічних обов'язків на чинні правочини без належної перехідної рамки є порушенням майнової автономії сторін та загрожує стабільності всього комерційного обігу [121].

Найбільш глибоке та всебічне тлумачення принципу правової визначеності міститься у прецедентній практиці ЄСПЛ, який неодноразово наголошував, що цей принцип є невід'ємною частиною верховенства права та внутрішньо притаманний усій системі Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [185]. У класичному рішенні у справі «Brumărescu v. Romania» (заява № 28342/95) ЄСПЛ сформулював одну із найважливіших засад правової визначеності – принцип остаточності судових рішень [14]. Суд зазначив, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване ст. 6 Конвенції, унеможливорює безпідставне та свавільне скасування остаточних судових рішень, які набрали законної сили, за винятком випадків наявності істотних та переконливих обставин суспільного інтересу [242]. Будь-який механізм, який дозволяє вищим судовим інстанціям безстроково або без чітко визначених строків переглядати остаточні рішення за скаргами державних органів, руйнує стабільність майнових відносин та порушує право на мирне володіння своїм майном, гарантоване статтею 1 Першого протоколу до Конвенції.

Принцип остаточності судових рішень в цивільних відносинах є важливим чинником стабільності цивільного обігу, оскільки унеможливорює нескінченне оскарження титулів власності чи умов виконання правочинів. Якщо судові рішення, яким було остаточно вирішено спір про належність нерухомого майна, може бути переглянуто через роки за ініціативою публічних органів, приватні суб'єкти втрачають будь-яку можливість здійснювати довгострокове планування та

інвестування. ЄСПЛ у своїй послідовній практиці підкреслює, що державні органи не мають права вимагати скасування остаточних рішень лише з метою виправлення формальних помилок чи зміни правової кваліфікації, оскільки інтереси правової визначеності переважають над бажанням усунути окремі недоліки правотворчості [14].

У справі «*Beyeler v. Italy*» ЄСПЛ наголосив, що закон має бути сформульований з достатньою точністю, щоб дати змогу особі передбачити наслідки, які може потягнути за собою певна дія [10]. У цій справі Суд визнав, що тривале перебування заявника у стані правової невизначеності через непослідовні та суперечливі дії державних органів щодо реалізації права примусового викупу майна є порушенням статті 1 Першого протоколу. Держава зобов'язана діяти чітко, дотримуючись розумних часових меж та не допускаючи ситуацій, коли приватний суб'єкт змушений роками чекати на остаточне визначення свого правового статусу. Таким чином, ЄСПЛ закріпив стандарт стабільності цивільно-правових відносин у сфері власності.

У рішенні у справі «*Gawęda v. Poland*» Суд звернув особливу увагу на якість законодавства, де зазначив, що національний закон не може вважатися «правом», якщо він не сформульований з точністю, достатньою для того, щоб дати змогу особі спланувати свою поведінку [56]. Суд підкреслив, що рівень точності, який вимагається від закону, безпосередньо залежатиме від сфери його регулювання, кількості та статусу тих, на кого він поширює свою дію. У цивільно-правовій сфері, де взаємодіють професійні учасники ринку та споживачі, вимоги до ясності термінології є надзвичайно високими. Будь-яка нечіткість у регулюванні договірних умов, особливо в договорах приєднання чи фінансових послугах, створює ґрунт для зловживань та свавільного визначення прав і обов'язків сторін.

У справі «*Běleš and Others v. the Czech Republic*» ЄСПЛ вказав, що право на справедливий судовий розгляд має тлумачитися виключно у

світлі верховенства права, одним із фундаментальних аспектів якого є правова визначеність [6]. Вона вимагає, щоб усі учасники судових процесів мали ефективний судовий захист, який дозволяє їм відстоювати свої цивільні права. Застосування судами надмірно жорстких, формальних вимог процесуального характеру, які унеможливають розгляд спору по суті, є порушенням ст. 6 Конвенції. Тобто процесуальні норми повинні служити забезпеченню справедливості та правової визначеності, а не ставати штучним бар'єром для доступу до правосуддя.

Паралельно з ЄСПЛ, концептуальне тлумачення принципу правової визначеності активно розвивалося у практиці Суду ЄС, де цей принцип визнано загальним принципом права Співтовариства. У рішенні у справі «French Republic v. Commission» Суд ЄС зазначив, що право Співтовариства має бути чітким, а його застосування передбачуваним для всіх зацікавлених сторін [54]. Суд підкреслив, що обов'язковий характер будь-якого акта, який має юридичні наслідки, повинен впливати з конкретного положення наднаціонального права, яке чітко визначає його правову основу. Це означає, що європейський правопорядок виключає можливість ухвалення розмитих нормативних документів без чітко виражених меж та юридичних наслідків.

В іншій справі «SC Fatorie SRL» Суд ЄС дійшов висновку, що принцип правової визначеності вимагає стабільності податкових та цивільних правовідносин, зокрема щодо недопустимості оскарження остаточних рішень державних органів протягом невизначеного періоду [126]. Разом із тим, Суд визнав сумісними з принципом правової визначеності національні правила, які за виняткових обставин дозволяють повторне розслідування або перегляд зобов'язань до закінчення строків позовної давності, якщо було виявлено нові істотні факти чи технічні помилки. У справі «Narfény-Toll Kft.» Суд ЄС ще раз підтвердив, що правова визначеність спрямована на забезпечення передбачуваності ситуацій та правовідносин, а платники податків і суб'єкти господарювання

повинні мати можливість розраховувати на конкретні, стабільні та заздалегідь відомі їм правові обставини [102]. Крім того у рішенні у справі «Wolfgang und Dr. Wilfried Rey» Суд ЄС наголосив, що національний законодавчий орган може порушити згадані принципи, коли він раптово і несподівано приймає новий закон, який скасовує право, яким платники податків користувалися до того моменту, не даючи їм необхідного часу для адаптації до нових обставин, коли мета, яку потрібно досягти, цього не вимагає. Така ситуація є важливою, коли платникам податків потрібен час для адаптації, коли скасування права, яким вони користувалися до того моменту, зобов'язує їх здійснювати відповідні економічні коригування. Однак Суд ЄС зазначив, що зміна методу розрахунку має наслідком не скасування права на відрахування, яким володіють платники податку, а адаптацію його сфери [157].

Аналіз практики Суду ЄС у сфері цивільного процесу також показує прагнення забезпечити передбачуваність цивільного обігу. У справі «Estonian choice-of-court dispute» Суд ЄС підтвердив виключне значення застережних угод за Регламентом Брюссель I та зазначив, що національне право держав-членів не може вводити додаткові обмеження чи перешкоди для реалізації автономії волі сторін щодо вибору компетентного суду [8]. Аналогічно, у справі «Jangielak» було зазначено, що переривання строків позовної давності судовими позовами банку щодо реституції не може відбуватися у спосіб, який би позбавляв споживачів реального захисту, гарантованого наднаціональним споживчим правом [71]. Таким чином, наднаціональні судові інстанції формують цілісну систему правової визначеності, яка має бути обов'язковим орієнтиром для України на шляху до ЄС.

Крім того впровадження європейських приватноправових стандартів у національне законодавство України актуалізує проблему «якості закону» як первинної вимоги верховенства права та правової визначеності [196]. Якість закону не є суто граматичною категорією. Така вимога має бути

жорстким юридичним імперативом, який вимагає від нормативного акта відповідності стандартам чіткості, доступності, передбачуваності та несуперечливості. Якщо правова норма, в тому числі приватно-правова, позбавлена цих властивостей, вона перестас виконувати функцію ефективного соціального регулятора, перетворюючись на інструмент хаосу, виникнення колізій та свавільного тлумачення з боку правозастосовних органів [180].

Чіткість цивільно-правової норми означає точність і однозначність формулювань, які не допускають двозначного або взаємовиключного трактування. Доступність закону пов'язана з простотою його викладення, логічною структурою та легкістю з'ясування змісту для звичайного суб'єкта права [184]. Передбачуваність передбачає можливість учасників цивільного обороту розраховувати на стабільні наслідки своєї поведінки: кожен договір має виконуватися за тими правилами, які існували на момент його укладення, а майнові права мають бути належно захищені від раптових законодавчих змін. Як зазначає Н. В. Міловська, в умовах суттєвої суперечливості правової бази, невизначеності та дублювання норм під прямою загрозою опиняється стабільність правового статусу учасників цивільних відносин, зрозумілість їхніх прав та обов'язків, а також свобода приватної ініціативи [196]. Відповідно адаптація цивільного законодавства України до права ЄС покликана усунути ці чинники та привести вітчизняні норми у повну відповідність до вимог якості.

Особливої актуальності ця проблема набуває в контексті рекодифікації цивільного законодавства України. Чинний Цивільний кодекс України, ухвалений у 2003 році, хоча й став значним кроком уперед порівняно з радянським кодифікаційним спадком, наразі містить чимало застарілих норм, неточностей та внутрішніх суперечностей, які виявилися в ході багаторічної практики його застосування. Розвиток цифрової економіки, впровадження інноваційних технологій (штучного інтелекту, блокчейну, смарт-контрактів), а також діджиталізація практично всіх сфер

суспільного життя вимагають від цивільного законодавства нових, гнучких, але водночас чітких і передбачуваних моделей регулювання. Нечіткі норми щодо форми електронних правочинів чи правового статусу цифрових активів створюють ризики для бізнесу, обмежуючи розвиток ринку та спонукаючи до виведення капіталу в більш стабільні європейські юрисдикції, що в умовах повномасштабного вторгнення може ще глибше посилити економічну кризу в державу.

Одним із фундаментальних викликів для дотримання правової визначеності в Україні було збереження системного дуалізму приватноправового регулювання, зумовленого паралельним існуванням ЦК України та ГК України. Цей дуалізм створював постійні колізії, дублювання та невизначеність у регулюванні договірних та майнових відносин [168]. Наявність двох кодексів, які часто по-різному визначають одні й ті самі поняття (наприклад, правочини, договори, строки позовної давності, заходи цивільно-правової відповідальності), дезорієнтувала бізнес, ускладнювала судову практику та підривала інвестиційну привабливість України. Концепція оновлення Цивільного кодексу України прямо наголошує на необхідності скасування Господарського кодексу України як ключової передумови для усунення дуалізму, ліквідації застарілих радянських конструкцій (таких як «право господарського відання» та «право оперативного управління») та утвердження моністичної системи приватного права [186]. Лише за умови збереження пандектної системи та консолідації всієї приватноправової матерії в межах єдиного, рекодифікованого ЦК України можливе досягнення справжньої правової визначеності та стабільності цивільного обігу.

Скасування ГК України не означає послаблення уваги держави до регулювання підприємницької діяльності; навпаки, воно спрямоване на створення стабільного, несуперечливого та прозорого правового середовища, сумісного зі стандартами ЄС [169]. Усі особливості комерційного обігу (B2B контракти, специфіка корпоративного

управління, захист конкуренції) мають бути кодифіковані у спеціальних законах, які за своєю логікою та термінологією матимуть один вектор розвитку з Цивільним кодексом як основним регулятором приватних відносин. Це дозволить усунути штучний поділ договорів на цивільні та господарські, який не має аналогів у сучасній правовій Європі, та забезпечить єдину методологічну базу для тлумачення і застосування норм приватного права судами.

Також варто акцентувати увагу на тому, що для забезпечення правової безпеки в ході післявоєнної відбудови України захист набутих майнових прав громадян та інвесторів має бути забезпечений на найвищому законодавчому рівні. Будь-які процедури примусового вилучення майна, експропріації чи обмеження речових прав у суспільних інтересах повинні базуватися на прозорих, заздалегідь встановлених правилах з виплатою повної та справедливої компенсації. Недостатність чіткості у цих процедурах або раптові зміни в системі державної реєстрації речових прав здатні породити тривалі судові спори та заблокувати залучення іноземного капіталу. Саме тому рекодифікація Книги 3 ЦК України («Речове право») має на меті створення стабільного, передбачуваного та прозорого режиму речово-правових гарантій на основі досвіду провідних європейських держав.

Важливим інструментом забезпечення якості законів та дотримання принципу правової визначеності є Закон України «Про правотворчу діяльність». Хоча введення його в дію відтерміновано відповідно до прикінцевих положень, як ми вже зазначали, його норми та правові інструменти вже сьогодні використовуються як передові методологічні орієнтири для законопроектної діяльності. Зокрема, Закон впроваджує обов'язковість планування правотворчої діяльності, прогнозування наслідків ухвалення нормативно-правових актів та проведення ґрунтовних наукових експертиз, що унеможливорює раптову появу хаотичних законів. Особливе значення для адаптації права має ст. 38 Закону, яка вимагає від

розробників обов'язкового зазначення в преамбулі закону посилянь на першоджерела *acquis* ЄС, та ч. 4 ст. 43, яка зобов'язує супроводжувати кожен проєкт акта детальною постатейною таблицею відповідності праву ЄС (детальніше про це мова йшла у попередньому підрозділі дисертації). Такий юридико-технічний інструмент має на меті проводити глибокий порівняльно-правовий аналіз ще на стадії ініціативи конкретної правової норми.

У процесі рекодифікації Книги першої та Книги другої Цивільного кодексу України особливе значення надається також підвищенню прогнозованості та чіткості приватноправового інструментарію. Реформа особистих немайнових прав, яка відображена в проєктах оновлення кодексу, спрямована на створення передбачуваних моделей використання цифрового образу, голосу, біометричних даних особи в цифрову епоху. Це дозволить надійно захистити приватні інтереси фізичної особи від нових технологічних загроз (штучного інтелекту, дипфейків) без потреби в надмірному публічно-правовому втручанні з боку державних регуляторних органів, зберігаючи диспозитивні засади приватного права.

В контексті нашого дослідження варто також зазначити, що процес правової адаптації та європеїзації приватного права не може обмежуватися виключно правотворчими методами. Досвід багатьох держав-членів ЄС, зокрема тих, які приєдналися під час хвиль розширення 2004 та 2007 років (Польщі, Чехії, Естонії, Угорщини), переконливо доводить, що реальна інтеграція права відбувається на рівні його правозастосування та інтерпретаційної діяльності судів [155]. Наслідком активного використання різних механізмів законодавчої адаптації є інтенсифікація правотлумачної діяльності національних судів, які мають інтерпретувати внутрішнє законодавство у дусі європейських стандартів. Судова гілка влади повинна виступати активним суб'єктом європеїзації, забезпечуючи перехід від формального копіювання текстів європейських директив до глибокого засвоєння їхнього «духу» та цінностей.

Особливе значення в цій сфері посідає концепція дружнього до європейського права тлумачення, розроблена в доктрині Суду ЄС [9]. Ця концепція покладає на національних суди обов'язок тлумачити норми внутрішнього цивільного права у максимально можливій мірі відповідно до змісту та мети директив ЄС, що дозволяє подолати прогалини імплементації та забезпечити ефективну дію європейських стандартів у відносинах між приватними особами. Для України, яка перебуває на етапі переговорів, імплементація цього інструменту вимагає суттєвої модернізації вітчизняної судової доктрини та внесення системних змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» з метою офіційного наділення Верховного Суду повноваженням надавати судам методичні роз'яснення щодо застосування адаптованих цивільно-правових норм з обов'язковим урахуванням прецедентної практики Суду справедливості ЄС. Без урахування рішень Суду ЄС (зокрема у сферах охорони прав інтелектуальної власності, захисту прав споживачів та комерційних контрактів B2B/B2C) видається неможливим забезпечення автентичності та стабільності європеїзованого правопорядку в Україні.

В цьому контексті важливим є досвід окремих країн ЄС. Так, після вступу Польщі до ЄС у 2004 році національні суди (як загальні, так і адміністративні) зіткнулися з необхідністю розв'язання колізій між польськими законами та директивами ЄС. Як зазначає А. Вентковська, польські судді тривалий час використовували так званий «таємний сад» внутрішнього тлумачення, намагаючись знайти компроміс між текстом національних актів та «духом» європейського права без прямого оголошення про несумісність норм [155]. Це дозволило уникнути різких правових розривів та зберегло стабільність приватноправових відносин у перехідний період. Цей досвід підтверджує, що судова гілка влади має володіти високим рівнем європейської правової культури та судовою дискрецією для забезпечення збалансованого правозастосування.

У процесі європеїзації польські суди активно зверталися за преюдиційними висновками до Суду ЄС, що дозволило гармонізувати національні стандарти судового захисту прав людини та споживачів. Важливу координаційну роль відіграв Верховний Суд Польщі, який надавав судам нижчих інстанцій системні роз'яснення щодо тлумачення цивільно-правових договорів у дусі вимог споживчих директив ЄС [155]. Це доводить, що стабільність правопорядку у перехідні часи значною мірою залежить від активної та відповідальної позиції вищого органу судової влади, яка має бути запозичена й українськими судовими інституціями.

Важливість дотримання принципу правової визначеності у діяльності судових органів ілюструється рішеннями як Суду ЄС, так і національних судів. У практиці Суду ЄС показовою є справа «Skoma-Lux» [136]. Суд ЄС постановив, що акти наднаціонального законодавства, які не були офіційно опубліковані в Офіційному віснику ЄС мовою конкретної держави-члена після її приєднання, не мають юридичної сили щодо приватних осіб. Суд підкреслив, що правова визначеність унеможливорює застосування до особи обов'язків, зміст яких вона не могла чітко з'ясувати з офіційного джерела. Іншим важливим прецедентом є справа «Dansk Industri (Ajos)», у якій Суд ЄС підкреслив, що загальні принципи права ЄС (зокрема принцип недискримінації) мають пріоритет над національним законодавством і судовою практикою [31]. Суд зазначив, що правова визначеність та захист легітимних очікувань не можуть використовуватися національними судами для збереження дискримінаційних норм або блокування скасування рішень, що суперечать праву ЄС.

У споживчих та іпотечних спорах Суд ЄС послідовно підтримує пріоритет захисту слабшої сторони. Так, у справі щодо словацького позасудового стягнення іпотечного майна Суд ЄС постановив, що захист споживачів від несправедливих умов договорів за Директивою 93/13/ЕЕС превалює над інтересами правової визначеності третіх осіб, які придбали

це майно на аукціоні, якщо споживач не мав реальної та ефективної процесуальної можливості зупинити стягнення в судовому порядку через короткі національні строки оскарження [73]. У справі «Jangielak» Суд ЄС оцінював сумісність переривання строків позовної давності судовими діями банку з принципом правової визначеності, та підтвердив, що стабільність відносин не повинна призводити до нівелювання прав споживача на отримання реституції за недійсним кредитом [71].

В українському судочинстві Велика Палата Верховного Суду також послідовно розвиває доктрину правової визначеності як фундаментального елемента верховенства права. У постанові Великої Палати ВС від 26 січня 2021 року у справі № 522/1528/15-ц суд зазначив, що правова визначеність вимагає, щоб при остаточному вирішенні справи судами їх рішення не викликали сумнівів [205]. Велика Палата прямо вказала, що якщо суперечлива та колізійна практика розвивається в межах одного з найвищих судових органів країни, цей суд сам стає джерелом правової невизначеності, підриває довіру громадськості до правосуддя та послаблює стабільність цивільного обороту. Судові рішення повинні бути розумно передбачуваними. Роль судів ухвалювати рішення власне і полягає в розвіюванні сумнівів щодо тлумачення норм та адаптації права до обставин, які змінюються.

В іншій постанові Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 2 березня 2026 року у справі № 641/1905/21 було констатовано, що однією з основних засад приватного права України є стабільність цивільного обороту, а запорукою цієї стабільності є визнання Цивільного кодексу України основним регулятором приватних відносин [212]. Послідовне дотримання судами цієї позиції блокує спроби фрагментації приватноправового поля []. Окрім того, Велика Палата ВС у справі «ДТЕК Західенерго» (2022 р.) ухвалила правову позицію, відповідно до якої для тлумачення та застосування норм законів має використовуватися європейська судова практика із прямим посиланням на

рішення Суду справедливості ЄС щодо заборони подвійного оподаткування чи обмеження митних бар'єрів [204], що по суті підтверджує пряму рецепцію європейського судового досвіду вітчизняними судами. Такий підхід забезпечує якісну конвергенцію правових систем України та ЄС на стадії переговорів про членство.

Отож, процес рекодифікації приватного права України у світлі вимог правової визначеності потребує не просто фрагментарної заміни окремих норм, а глибокої концептуалізації всієї його системи. Важливу роль при цьому має відігравати судова практика як практичний критерій ефективності цивільно-правових норм. Досить широка судова дискреція, яка традиційно забезпечується використанням в Цивільному кодексі великої кількості оціночних понять (наприклад, «розумні строки», «істотна зміна обставин», «добросовісна поведінка»), не повинна вести до судового свавілля. Навпаки, судова гілка влади через узагальнення своєї практики та винесення послідовних, передбачуваних рішень зобов'язана конкретизувати зміст цих оціночних понять, усуваючи неясності та формуючи стабільні орієнтири для громадян та бізнесу.

Як зазначив Конституційний Суд України, принцип правової визначеності, за яким обмеження основних прав людини та громадянина і втілення цих обмежень на практиці є допустимим лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм, встановлюваних такими обмеженнями, є одним з елементів верховенства права. Тобто, обмеження будь-якого права повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від протиправної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки. Пряме законодавче закріплення правової визначеності серед принципів приватного права посилить методологічні засади судової дискреції та стане орієнтиром для розвитку законодавства.

Так, Конституційний Суд України зазначає, що принцип правової визначеності як фундаментальна складова верховенства права допускає

наділення суб'єктів владних повноважень свободою розсуду (дискрецією) під час ухвалення рішень, проте реалізація таких повноважень обов'язково має супроводжуватися дієвими запобіжниками проти можливих зловживань [227].

Принцип правової визначеності, інтегрований у конституційну вимогу верховенства права, встановлює комплекс обов'язкових стандартів побудови правової системи, законотворчості та правозастосовної практики, спрямованих на гарантування непохитності правового статусу людини. Досягнення цієї мети вимагає формулювання нормативних приписів із високим рівнем чіткості, доступності та однозначності [228].

З огляду на положення ст. 8 Конституції України та усталену практику Конституційного Суду України, верховенство права виступає інструментом обмеження державної влади та захисту прав особи від неправомірного втручання. Як керівний нормативний орієнтир та системоутворюючий принцип правопорядку, верховенство права охоплює такі базові елементи, як законність, розподіл державної влади, народний суверенітет, демократичні засади, юридична визначеність і право на справедливий судовий розгляд. Відтак, зазначений принцип покладає на державні органи обов'язок діяти виключно в межах попередньо встановлених та оприлюднених правил. Це дозволяє суб'єктам права прогнозувати юридичні заходи у конкретних правовідносинах, належним чином планувати власну поведінку та впевнено розраховувати на відповідні правові наслідки [228].

Парламент, здійснюючи законодавчу функцію, формує у суб'єктів правозастосування легітимну впевненість у реалізації гарантованих законом можливостей. Сформовані таким чином законні очікування потребують належного правового захисту, що насамперед передбачає недопущення зловживання владою з боку державних органів при вчиненні дій чи ухваленні актів. Тобто ключова мета охорони таких очікувань

полягає у запобіганні негативним правовим наслідкам, зумовленим недобросовісною поведінкою публічної влади [228].

Крім того, єдність та узгодженість законодавства вимагає дотримання ієрархії джерел приватного права. Згідно з ч. 4 ст. 4 проєкту Книги Четвертої ЦК України, колізії між нормами права, що виникають в актах цивільного законодавства, мають усуватися з урахуванням імперативних вимог Закону України «Про правотворчу діяльність». Ст. 11 цього Закону прямо вказує, що при прийнятті спеціальних законів, які розвивають положення кодексів у відповідній сфері (наприклад, у сфері інтелектуальної власності, корпоративного чи банківського права), розробники зобов'язані дотримуватися основних приватноправових принципів, закріплених у Цивільному кодексі. Це запобігає розмиванню диспозитивної природи приватного права, захищає цивільні права від необґрунтованого втручання з боку публічних інституцій та гарантує системну цілісність усього правопорядку України відповідно до європейських вимог.

У зв'язку із викладеним вважаємо за доцільне розглянути можливість офіційного нормативного закріплення принципу правової визначеності серед фундаментальних засад цивільного законодавства у статті 3 ЦК України (або у Книзі 1 Проєкту 15150).

У цьому аспекті рекодифікація Цивільного кодексу України має виконувати функцію методологічного контролю. Завданням вітчизняної цивілістичної спільноти та законодавця є недопущення безкритичного копіювання фрагментарних регуляторних приписів директив ЄС, які часто створюються під впливом миттєвих інтересів чи політичних компромісів на рівні Брюсселя і здатні зруйнувати системну гармонію та пандектну стрункість вітчизняної кодифікації. Натомість гармонізація приватного права України має відбуватися через глибоку рецепцію загальних принципів європейського права, акумульованих в модельних актах (DCFR, PECL), та їх органічну, доктринальну інтеграцію в тіло Цивільного кодексу

із збереженням кращих здобутків національної цивілістичної школи та забезпеченням інтересів українського суспільства.

Для повного розкриття змісту правової визначеності необхідно звернутися до наукової праці Ф. ф. Гаєка, який розробляв еволюційний підхід до розуміння природи права [65] та обґрунтував, що право складається з двох тісно пов'язаних систем: по-перше, це безперечно визнані, формально закріплені нормативні приписи; по-друге, це динамічний звід правил і звичаїв цивільного обороту, які судді та вчені часто змушені самотійно «знаходити» в процесі аналізу суспільних відносин. З огляду на це, на думку автора, право є явищем, яке постійно еволюціонує та вдосконалюється [65]. В умовах рекодифікації цивільного законодавства намагання законодавця абсолютно регламентувати аспекти людського життя в абстрактній нормі, на нашу думку, не буде мати успіху. Це робить судове тлумачення не просто технічною процедурою, а необхідним механізмом еволюційного розвитку права, де суди першої та апеляційної інстанцій не можуть не враховувати правові висновки Верховного Суду.

Сталість правозастосовної практики є ключовим гарантом стабільності цивільного обороту та правового порядку. Якщо Верховний Суд буде занадто часто змінювати свою позицію без належного глибокого методологічного обґрунтування, це може створити ситуацію правової невизначеності. Очевидно, Верховний Суд не позбавлений права відступати від власних попередніх висновків, адже право змінне, і судова практика повинна адаптуватися до розвитку суспільних відносин. Проте такий відступ має відбуватися у виняткових випадках, бути детально вмотивованим у тексті судового рішення та спиратися на фундаментальні приватноправові цінності.

Зокрема, у німецькому та польському цивільному праві стабільність судового тлумачення забезпечується через інститут сталої судової практики. Німецький суд при винесенні рішень спирається на

консолідовану практику, що дає комерційному обігу надзвичайно високу прогнозованість [91, р. 405]. На нашу думку, такий підхід має бути вироблений і в Україні: хоча формально судові рішення не визнаються джерелом права у класичному розумінні, обов'язковість висновків Верховного Суду по суті перетворює їх на квазіпрецеденти, які суттєво наближають вітчизняну систему до європейського стандарту правосуддя.

Важливим аспектом забезпечення когерентності правової системи є усунення дублювання функцій різних державних інституцій та недопущення виходу публічного права за межі його природного регулятивного впливу. Рекодифікація ЦК України має супроводжуватися чітким розмежуванням приватноправових та публічно-правових методів регулювання. Спроби держави регулювати суто приватні, договірні та майнові відносини за допомогою імперативних методів завжди призводять до зниження ефективності цивільного обороту та порушення свободи приватної автономії. Правова визначеність гарантує, що цивільні права захищатимуться на засадах юридичної рівності та диспозитивності, а втручання публічних органів відбуватиметься виключно у випадках, чітко визначених законом.

Отже, узагальнюючи викладене, доходимо висновку, що в процесі адаптації цивільного законодавства України до вимог європейського права принцип правової визначеності та верховенство права виступають не просто абстрактними доктринальними конструкціями, а дієвим методологічним інструментом, який безпосередньо впливає на стабільність, якість та передбачуваність цивільного обігу в державі. Повноцінна інтеграція України до європейського приватноправового простору потребує системної модернізації як правотворчої техніки, так і інтерпретаційної діяльності судових органів, що дозволить створити надійне та безпечне юридичне середовище для розвитку громадянського суспільства та успішного післявоєнного відновлення нашої держави.

Висновки до розділу 1

Викладене в розділі дає підстави зробити такі висновки:

1. Доведено, що тривала термінологічна різноманітність у приватноправовій науці, за якої поняття «європеїзація», «комунітаризація», «гармонізація», «адаптація» та «імплементация» вживалися як синоніми, долається шляхом побудови системи інтеграційних категорій.

2. Обґрунтовано, що взаємодія первинного та вторинного права ЄС із національним приватним правом держав-членів та асоційованих країн-кандидатів вимагає відмови від спрощеного механічного копіювання текстів європейських директив на користь глибокої ціннісної та догматичної рецепції загальних принципів європейського права. Доведено, що успішна модернізація приватного права України можлива лише за умови органічного поєднання жорстких приписів *acquis* ЄС (через інструменти офіційної гармонізації) з гнучким інструментарієм модельних кодифікацій «м'якого права». Такі джерела, уособлюючи сучасне наукове осмислення спадщини римського приватного права та загальноєвропейської цивілістичної традиції, виступають універсальними орієнтирами та інструментарієм для рекодифікації Цивільного кодексу України, оскільки базуються на засадах приватної автономії, добросовісності, справедливості та етичного наповнення цивільних зобов'язань.

3. Науково доведено, що принцип правової визначеності як невід'ємний структурний елемент змістовного верховенства права в ході європеїзації приватного права виступає не лише як формальна техніко-юридична вимога до якості закону, а як складна двокомпонентна система. Перший компонент є правотворчим виміром і охоплює вимоги ясності, доступності, неколізійності, прогнозованості та сталості приватноправових норм, заборону зворотної сили закону в часі та усунення дублювання регулювання. У цьому вимірі ключовим методологічним імперативом для

України є остаточне подолання пострадянського дуалізму цивільного та господарського законодавства шляхом скасування Господарського кодексу України, ліквідації квазіречових радянських титулів (права господарського відання та оперативного управління) та консолідації всієї приватноправової матерії в межах єдиного ЦК України. Другий компонент є правозастосовним виміром і вимагає забезпечення єдності, розумної передбачуваності та стабільності судово-правотлумачної практики, при якій правозастосування здійснюється судами (насамперед Верховним Судом) у дусі європейських стандартів, загальних принципів права ЄС та прецедентної практики ЄСПЛ і Суду ЄС.

РОЗДІЛ 2.

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ТА МЕХАНІЗМИ ЄВРОПЕЇЗАЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ У КОНТЕКСТІ ВИМОГ ПРАВА ЄС

2.1. Концептуальні засади рекодифікації цивільного законодавства України та подолання дуалізму приватноправового регулювання

Проблема приватноправового дуалізму у вітчизняній цивілістичній доктрині не може бути повноцінно розкрита без звернення до історичних витоків цієї проблеми, які безпосередньо пов'язані з радянською правовою спадщиною та незавершеним ідеологічним транзитом від радянської планової економіки до ринкової [179]. Радянська правова система, заснована на ідеологічному запереченні приватної власності та свободи приватної ініціативи, послідовно втілювала тезу про те, що радянська держава «нічого приватного не визнає», а всі сфери економіки підпорядковуються публічно-правовому, адміністративно-командному регулюванню. Саме в цих умовах у радянській юридичній науці виникла так звана концепція «господарського права», яка намагалася обґрунтувати існування самостійної галузі права, що поєднує горизонтальні відносини між підприємствами та вертикальні адміністративні відносини з управління економікою.

Ця концепція, сформульована у працях радянських теоретиків, відкидала класичний цивілістичний поділ на приватне та публічне право, підміняючи його ідеєю монолітного державного керівництва народним господарством [178, с. 35]. Суспільна ідеологія СРСР вимагала повного контролю над майном, а будь-які спроби застосувати ринкові механізми чи визнати свободу приватної ініціативи та синалагматичні засади договорів розцінювалися як загроза соціалістичному ладу. Особливо деструктивним було впровадження концепції «розділеної власності», де держава

визнавалася єдиним і абсолютним власником національного багатства, а державні підприємства наділялися квазіречовими титулами господарського відання чи оперативного управління.

В умовах відновлення державного суверенітету та розбудови незалежної Української держави на початку 1990-х років, вітчизняна цивілістична думка зіткнулася з необхідністю проведення радикальних реформ для забезпечення переходу до ринкової економіки [186]. Цивілістична школа, представлена роботами академіків Я. Шевченко, Н. Кузнєцової та інших послідовно обстоювала ідею відновлення класичного приватного права як єдиного, пандектно структурованого регулятора майнових відносин. Зокрема, розробники проєкту нового Цивільного кодексу України пропонували моністичну модель, за якої ЦК мав стати «Конституцією приватного права», що регулює всі майнові та особисті немайнові відносини між громадянами та підприємцями на засадах юридичної рівності, приватної автономії та диспозитивності [194]. Учені вказують на те, що ринкові відносини вимагають єдиного правового поля, де правила про договори, власність та відповідальність є спільними для всіх учасників ринку, незалежно від їхнього організаційно-правового статусу чи форми власності [160, р. 143-155].

На противагу цивілістичній моделі, представники школи господарського права здійснили спробу паралельної розробки ГК України (первісно – Торговельного кодексу). Аргументи прихильників господарського права зводилися до того, що цивільне право є занадто абстрактним та пристосованим виключно до споживчих відносин громадян, тоді як підприємницька сфера потребує спеціального та жорсткого, державно-публічного регулювання [200]. Цей підхід, що базувався на суміші застарілих радянських адміністративних методів та концепцій планової економіки, зустрів гостру критику з боку провідних цивілістів України та закордонних експертів. Опоненти зазначали, що ГК України намагається закріпити адміністративно-командні методи

втручання держави в економіку, що прямо загрожує інвестиційному клімату та суперечить принципам вільної конкуренції.

Проте внаслідок лобіювання та відсутності чіткої стратегії реформування у законодавчому органі, у січні 2003 року Верховна Рада України одночасно ухвалила обидва кодекси, які набрали чинності 1 січня 2004 року. Це рішення стало причиною природної модернізації та європеїзації правової системи на значний проміжок часу. Штучний дуалізм, який на сьогодні не має прецедентів у сучасних європейських державах, протягом понад двадцяти років породжував системну правову невизначеність, паралізованість окремих правозастосовних процедур, колізійність у діяльності судових органів та значні регуляторні бар'єри для залучення іноземного капіталу. Одночасне ухвалення двох антагоністичних за своєю філософією кодексів стало результатом глибокого політичного компромісу між прихильниками класичної цивілістичної школи та представниками школи господарського права.

З позицій сьогоднішнього дня очевидно, що одночасне введення в дію Цивільного та Господарського кодексів заклало під правову систему України потужну деструктивну тенденцію. Як показала подальша двадцятирічна правозастосовна практика, ці два кодифіковані акти вступили у системне протиріччя практично у всіх ключових сферах. ЦК України базується на методології рівності, диспозитивності та свободи договору, тоді як ГК України намагався зберегти державно-владні, імперативні методи втручання в економіку. Виникла ситуація дублювання норм (наприклад, щодо укладення, зміни та розірвання договорів, цивільно-правової відповідальності, господарських зобов'язань, правового статусу юридичних осіб) [161]. Дуалізм права призвів до того, що суди були змушені визначати свою юрисдикцію між різними, часто колізійними правилами двох кодексів, що порушувало принцип правової визначеності та створювало умови для процесуальних зловживань.

Цей дуалізм негативно впливав і на підготовку майбутніх правників, оскільки в навчальних програмах університетів розділялися єдині приватноправові інститути, що створювало уявлення про існування автономного «господарського» договірної чи речового права. У науковому середовищі відбулось переосмислення та оновлення розуміння концепції «господарських договорів» [166, с. 4].

Системне вивчення судової практики виявляє, що господарські спори між підприємницькими суб'єктами містили колізійні питання застосування норм ЦК та ГК України. Найбільш гострі суперечності виникали навколо визначення правових наслідків нікчемності та оспорюваності правочинів, співвідношення неустойки (штрафу, пені) як способу забезпечення виконання зобов'язань та заходів відповідальності, а також строків позовної давності [215]. У результаті цього правозастосовна практика зіткнулася з явищами так невизначеності, коли ідентичні за своєю економічною природою відносини регулювалися взаємовиключними нормами, що підривало стабільність ринку [238].

Крім того, дуалізм негативно позначався на функціонуванні судової системи. Незважаючи на існування спеціалізованих господарських судів, суперечки щодо розмежування юрисдикції (предметної та суб'єктної) між загальними та господарськими судами тривали роками, доходючи до Великої Палати Верховного Суду, що суттєво затягувало розгляд справ по суті та збільшувало судові витрати для бізнесу та було відповідно інвестиційно непривабливим [193].

Ключовий концептуальний вектор рекодифікації приватного права України полягає в доктринальному обґрунтуванні необхідності беззастережного скасування ГК України. Тривалий час у вітчизняній науці точилася дискусія щодо можливості модернізації ГК України, його «очищення» від радянських рудиментів чи ухвалення так званого нового Комерційного кодексу за французькою чи німецькою моделлю [162]. Проте глибокий порівняльно-правовий аналіз та практичний досвід

доводять неспроможність цих підходів. На наше переконання, ГК України за своєю суттю не був аналогом європейських торговельних (комерційних) кодексів. У європейській традиції комерційні кодекси (наприклад, німецький HGB [61] чи французький Code de Commerce [22]) діють за принципом субсидіарності, вони виступають спеціальним приватним правом для професійних торговців (комерсантів), тоді як загальною основою для них залишається Цивільний (приватний) кодекс. Натомість ГК України претендував на роль універсального, самостійного та імперативного кодексу, який дублював та руйнував пандектну систему цивільного регулювання.

Методологічну неспроможність збереження ГК України або ухвалення паралельного Комерційного кодексу також можна довести тим, що європейська правова традиція рухається шляхом послідовної моністичної уніфікації приватного права. У країнах ЄС, які мають торгові кодекси, не існує автономних «господарських» речових чи договірних прав, які б заперечували норми цивільних кодексів [21]. Навпаки, торгове право інтегроване в загальну систему приватного права і базується на єдиних категоріях власності та зобов'язань. Спроба зберегти в Україні ГК під прикриттям його «модернізації» означала б унеможливлення успішної європеїзації приватноправового поля.

Рекодифікаційний та євроінтеграційний вимір цієї реформи чітко артикульовано у Концепції оновлення ЦК України 2020 року [186]. У Концепції обґрунтовано, що скасування Господарського кодексу України є важливою передумовою успішної адаптації національного приватного права до вимог права ЄС.

Слід окремо спростувати поширений представниками господарського права міф про те, що скасування ГК України призведе до ліквідації системи господарських судів України та послабить захист інтересів бізнесу. Це твердження є маніпулятивним та позбавленим будь-якого юридичного підґрунтя. Спеціалізовані господарські суди діють на

підставі Конституції України та закону «Про судоустрій і статус суддів», а їхня процесуальна діяльність регламентується Господарським процесуальним кодексом України, який не скасовується разом із матеріальним ГК України. Скасування матеріального ГК України лише спростить роботу суддів, оскільки їм не доведеться вирішувати штучні колізії між ЦК України та ГК України, а рішення ухвалюватимуться на основі єдиного матеріально-правового джерела. Господарські суди продовжуватимуть ефективно розглядати комерційні спори, та будуть спиратись на процесуальні норми ГПК та єдине матеріальне приватне право.

Крім того, процес європеїзації та гармонізації договірного права України з правом ЄС вимагає відмови від імперативних, квазіпублічних конструкцій «господарського договору», які були акцентними в ГК України. ГК України містив застарілі вимоги щодо обов'язкового планування укладення договорів державними підприємствами, обмеження щодо свободи визначення ціни та умов відповідальності, які деформували ринкову свободу та заважали залученню іноземних інвестицій. У європейському приватному праві договірні відносини B2B базуються на принципах приватної автономії та свободи договору з гнучкими механізмами захисту слабшої сторони, що виключає необхідність паралельного існування адміністративно-господарського договірного права. Отже, ліквідація ГК України усуває ці штучні бар'єри та забезпечує повноцінну інтеграцію вітчизняного комерційного обороту в європейський юридичний простір на основі єдиного акту.

Важливий практичний крок на шляху ліквідації ГК України зробив і законодавець. Так, Верховною Радою України було ухвалено системний Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 09.01.2025 року № 4196-IX [219], яким було запущено офіційний процес припинення чинності ГК України з 28 серпня 2025 року.

Цей закон є ключовим інструментом практичного втілення моністичної реформи, оскільки він визначає чіткий алгоритм переходу від застарілих організаційних форм господарювання до класичних європейських моделей корпоративного управління [230]. Законом № 4196-IX встановлено трирічний перехідний період, протягом якого всі юридичні особи мають привести свій статус у відповідність до норм ЦК України.

Закон № 4196-IX встановлює чітку заборону на створення нових юридичних осіб в організаційно-правових формах, передбачених ГК України, зокрема таких як «державне підприємство», «комунальне підприємство», «приватне підприємство», «колективне підприємство» тощо. Усі існуючі підприємства цих форм зобов'язані протягом трьох років (до 28 серпня 2028 року) здійснити реорганізацію шляхом перетворення на класичні господарські товариства (акціонерні товариства або товариства з обмеженою відповідальністю) або підлягають ліквідації. Такий підхід дозволяє повністю ліквідувати невизначеність організаційно-правових форм та запровадити в Україні уніфіковану, європейську модель юридичних осіб, де суб'єкти комерційної діяльності діють виключно як господарські товариства.

Законопроект № 6013 [223] (який став основою для ухвалення Закону № 4196-IX) викликав певну дискусію. Зокрема, представники господарсько-правової школи, серед яких професор О. П. Подцерковний, висловили серйозні застереження, охарактеризували цей процес як «роздержавлення через декодифікацію» та спробу нівелювати специфіку державного сектора економіки в умовах воєнного стану [202]. Автор вказує на загрозу дестабілізації оборонно-промислового комплексу, соціальної сфери та втрати державного контролю над стратегічними активами внаслідок їхнього примусового перетворення на акціонерні товариства [202]. Проте досвід європейських країн свідчить, що державний контроль над стратегічними підприємствами забезпечується не за допомогою організаційних форм типу «державних підприємств» на

квазіречових правах, а через володіння 100 % пакетів акцій акціонерних товариств з жорсткими процедурами контролю та корпоративного управління [150].

Аналіз положень законопроекту № 6013 та Закону № 4196-IX виявив низку суттєвих доктринальних та техніко-юридичних недоліків, які потребували доопрацювання. Так, до прикладу, Законопроект оперував термінами «суб'єкт підприємництва» або «суб'єкт підприємницької діяльності» без належної диференціації некомерційних організацій публічного сектору. Крім того було відсутнє чітке розмежування некомерційної та комерційної діяльності у перехідний період, що створювало ризик для комунальних некомерційних підприємств (особливо у сфері охорони здоров'я та освіти), оскільки їхнє примусове перетворення на господарські товариства могло призвести до втрати некомерційного статусу та податкових пільг. Також варто зазначити, що доцільним було детальніше врегулювання долі майна, яке перебуває у виключній власності територіальних громад та не підлягає приватизації (наприклад, мережі водопостачання, тепломережі), оскільки господарські товариства за ЦК України є власниками свого майна, що могло призвести до прихованої приватизації об'єктів критичної інфраструктури.

Для усунення цих недоліків у Законі № 4196-IX було передбачено спеціальні запобіжники. Зокрема, некомерційні державні та комунальні підприємства (лікарні, заклади культури, освіти) наразі можуть бути перетворені не лише на господарські товариства, а й на державні/комунальні установи, що фінансуються з відповідних бюджетів, або некомерційні господарські товариства без права розподілу прибутку [245]. Окрім того, Закон № 4196-IX містить заборону на приватизацію та відчуження майна, яке за своєю юридичною природою має залишатися у власності публічних утворень, навіть якщо воно передається в управління новоствореним товариствам. Ці заходи дозволяють зберегти публічний

інтерес, а також забезпечити при цьому перехід до прозорих ринкових інструментів управління державною власністю.

Крім того варто звернути увагу на реформу речових прав за Законом № 4196-IX та Проектом 15150 [224] передбачає повний перехід на класичні європейські речові та зобов'язальні інститути. Замість обмежених речових прав пропонується використовувати інститут особистого узупукування для некомерційного державного й комунального майна, суперфіцію та емфітевзису, а також інститут довірчого управління майном. Це дозволить подолати розмивання титулу власності, коли держава чи громада формально є власником, а підприємство володіє майном на праві господарського відання, що унеможлиблювало ефективний судовий захист власності та створювало умови для тіньового відчуження активів.

Скасування титулів «права господарського відання» та «права оперативного управління» є важливим завданням оновлення законодавства [191]. Ці квазіречові права були створені для того, щоб юридично обґрунтувати можливість державного підприємства в СРСР укладати договори та розпоряджатися державним майном за умов збереження абсолютної монополії державної власності. У ринкових умовах існування цих титулів розмивало інститут власності, створювало корупційні ризики та перешкоджало розвитку цивільного обороту. Підприємства на праві господарського відання фактично розпоряджалися державним майном як своїм, але при цьому держава несла субсидіарну відповідальність за їхніми боргами, що спотворювало ринкові засади відповідальності та створювало неконкурентні переваги перед приватним сектором [243].

Реформа речових прав на основі європейського досвіду, зафіксована у Законі № 4196-IX, передбачає повну ліквідацію державного та комунального майна на правах господарського відання та оперативного управління. Протягом трирічного перехідного періоду державне та комунальне майно, яке не підлягає приватизації та закріплене за некомерційними суб'єктами (школами, лікарнями), має бути передане їм

на класичному речовому праві користування – узуфрукті. Узуфрукт є класичним інститутом римського приватного права, який успішно інтегрований у цивільні кодекси більшості країн Європи (зокрема, Франції, Німеччини, Румунії). Він надає особі право користування чужою річчю та отримання з неї плодів та доходів із обов'язком збереження її субстанції та цільового призначення, що підходить для некомерційного публічного майна.

У випадках, коли майно за своєю природою має залишатися у виключній власності публічного утворення (наприклад, об'єкти стратегічної інфраструктури, трубопроводи, залізниці), а управління ним здійснюється господарським товариством зі 100% державною участю, Закон № 4196-IX передбачає передачу такого майна в оренду або довірче управління. Це дозволяє чітко розмежувати власника (державу або територіальну громаду) та управителя, усунути суперечності, коли підприємство виступало і володільцем, і квазі-власником ресурсу. Такий перехід створює умови для застосування прозорих механізмів оренди та довірчої власності, які гарантують збереження державного майна та унеможливляють корупційні зловживання.

Для майна публічного сектору, яке не підлягає приватизації, в межах оновленої Книги третьої ЦК України пропонується застосовувати гнучкі речово-правові конструкції суперфіцію та емфітевзису. Ці інститути дозволяють залучати приватні інвестиції у будівництво об'єктів на державній чи комунальній землі без ризику втрати громадою права власності на саму земельну ділянку, оскільки суперфіцій є строковим та чітко регульованим обмеженням речовим правом.

Варто також зазначити, що у процесі рекодифікації Книги третьої ЦК України («Право речове») ключова увага приділяється остаточному подоланню дуалізму та зміцненню принципу єдності об'єкта нерухомості. Радянське право штучно розірвало зв'язок між будівлею та земельною ділянкою, що призвело до існування в Україні великої кількості об'єктів

нерухомості, які належать одній особі, а розташовані на землі іншої особи без будь-якого належного правового оформлення. Проєкт № 15150 послідовно впроваджує принцип, за яким будь-яка будівля є складовою частиною земельної ділянки, на якій вона розташована, а право на будівлю автоматично слідує за правом на землю.

Крім того, важливе значення має кодифікація доктрини публічності у Книзі дев'ятій ЦК України, яка впорядковує реєстраційні процедури. Реєстрація речових прав на нерухомість має набути виключно правовстановлюючого значення, за якого право власності чи обмежене речове право виникає в особи лише з моменту його внесення до Державного реєстру речових прав. Це дозволить захистити права інвесторів та сумлінних набувачів майна від поширених схем подвійної реєстрації та протиправного захоплення нерухомості (рейдерства), забезпечити високий рівень правової визначеності.

Важливо наголосити, що концептуальна ідея цивільного законодавства України полягає не лише в усуненні дуалізму та ліквідації ГК України, а й у розбудові нової, системної структури оновленого Цивільного кодексу України. На відміну від першої кодифікації 2003 року, яка під впливом компромісів залишила колізійні норми міжнародного приватного права та окремі реєстраційні процедури поза рамками кодексу, оновлений Кодекс має відновити системну єдність приватного права. Розробниками обґрунтовано нову архітектоніку кодексу, яка передбачає розширення його структури до логічно взаємопов'язаних книг, що охоплюють весь масив приватноправових відносин відповідно до доопрацьованого законопроєкту № 15150.

Отже, за результатами опрацювання сутності та значення рекодифікації цивільного законодавства варто здійснити узагальнений порівняльний аналіз концептуальних відмінностей між чинним Цивільним кодексом України 2003 року та проєктом № 15150 за такими визначальними критеріями, які відображають зміну підходів до

приватноправового регулювання. В першу чергу, варто говорити про систему регулювання. Так, чинна система характеризувалась глибоким, штучним дуалізмом, за якого майнові та договірні відносини розірвані між Цивільним та Господарським кодексами України, що породжувало хронічні колізії, дублювання норм та конкуренцію юрисдикцій. Натомість Проєкт 15150 долає цей дуалізм, запроваджує моністичну систему. Також варто говорити про структуру оновленого кодифікованого акта. Чинний ЦК України побудований за класичною 6-книжною пандектною системою. Проєкт пропонує нову, сучасну архітектоніку, яка розширює структуру акта за рахунок консолідації приватноправових норм. Усі речові, зобов'язальні, деліктні, сімейні та спадкові інститути зазнають глибокої внутрішньої реструктуризації, в тому числі відповідно до логіки права ЄС. Важливою новелою є виокремлення абсолютно нової Книги дев'ятої (щодо публічності речових прав), яка раніше існувала виключно у вигляді розрізненого адміністративного законодавства.

Оновлено підходи до визначення правового статусу майна публічного сектору, де чинне законодавство консервувало концепцію «розділеної власності», наділяло державні та комунальні підприємства обмеженими речовими правами господарського відання та оперативного управління. Проєкт повністю відмовляється від цих титулів. Публічний сектор переходить на класичні європейські засади: майно стратегічних підприємств управляється через господарські товариства на основі корпоративних інструментів (володіння акціями, корпоративні договори), а некомерційне державне та комунальне майно передається суб'єктам на основі класичного інституту особистого узуфрукту. Чинний ЦК України містить застарілі підходи до зобов'язань, які часто вступали у колізію з імперативними нормами «господарських договорів». Проєкт здійснює фундаментальну модернізацію зобов'язального права на основі європейських стандартів (PECL, DCFR) та Принципів UNIDROIT (більш детально про це мова йтиме в наступних підрозділах нашого дослідження).

Також у чинному кодексі норми про реєстрацію речових прав та державні реєстри мають фрагментарний характер і розпорошені по численних законах, що створює сприятливі умови для рейдерства та подвійної реєстрації прав на нерухомість. Проект впроваджує норми, які системно кодифікують доктрину реєстраційної публічності. Проектом встановлюється виключно правовстановлююче значення державної реєстрації, а також вводяться запобіжні інструменти захисту власників від протиправних посягань третіх осіб – відмітки про судовий спір та відмітки про заперечення права, що в майбутньому значно підвищить інвестиційну привабливість держави, в тому числі з точки зору повоєнної відбудови України.

У цьому контексті обґрунтування концептуальних засад рекодифікації цивільного законодавства України вимагає також глибокого порівняльно-правового аналізу європейського досвіду реформування приватного права. Особливого значення набуває дослідження досвіду тих держав, які успішно подолали приватноправовий дуалізм, забезпечили матеріально-правову уніфікацію цивільних та торговельних відносин у межах єдиних кодифікаційних актів та вибудували гнучкі й несуперечливі моністичні системи приватного права [145].

Дослідження еволюції європейських правопорядків свідчить, що приватноправовий дуалізм (штучний або історичний поділ права на цивільне та торговельне/комерційне) дедалі частіше розглядається в сучасній компаративістиці як анахронізм, що не відповідає динаміці сучасного економічного обігу та вимогам правової визначеності [105, р. 90]. Якщо в XIX столітті існування автономних торговельних кодексів поряд із цивільними (наприклад, у Франції чи Німеччині) мало історичне виправдання через потребу у створенні спрощених, менш формальних та більш динамічних правил для купецького стану, то тенденції XX та XXI століть демонструють послідовну конвергенцію та інтеграцію комерційних відносин у загальне цивільне право [138]. Уніфікація приватного права на

засадах монізму дозволяє усунути колізії, спростити правозастосовну судову практику та забезпечити рівні умови для всіх учасників приватноправових відносин, незалежно від їхнього професійного статусу [150].

В попередніх підрозділах нашого дослідження ми окреслили окремі особливості актів приватно-правової кодифікації низки країн Центральної та Східної Європи. Зараз хочемо звернути увагу на досвід інших країн Європи.

Найбільш цілісним та показовим прикладом матеріально-правової уніфікації приватного права в ЄС у ХХІ столітті є реформа в Румунії. Новий цивільний кодекс Румунії, ухвалений 17 липня 2009 року, який набрав чинності 1 жовтня 2011 року, повністю замінив Цивільний кодекс 1865 року (французького походження) [25]. Важливо зазначити, що ця реформа супроводжувалася одночасним беззастережним скасуванням Комерційного кодексу Румунії 1887 року, який до цього часу діяв як самостійний кодифікований акт, що регулював торговельні відносини [60].

Таким чином румунський законодавець об'єднав цивільне та комерційне право в межах єдиного акта, чим поклав край приватноправовому дуалізму, який існував понад століття. Румунія реалізувала так звану модель «чистого монізму», в тому числі на засадах досвіду Швейцарії (швейцарський Закон про зобов'язання) та канадської провінції Квебек (ЦК Квебеку 1994 року) [60].

Технічно румунська уніфікація була здійснена шляхом повної інкорпорації правил про зобов'язання, комерційні товариства та спеціальні договори з попереднього Комерційного кодексу до нового Цивільного кодексу [51]. Ст.ст. 2, 3 Cod Civil проголосили монізм приватного права і визначили цивільний кодекс як загальне право для всіх приватних відносин, в тому числі відносини між професіоналами та іншими суб'єктами приватноправового обігу.

Фактично законодавець повністю відмовився від застарілих суб'єктивно-об'єктивних комерційних категорій, таких як «торговець» та «торгова операція», та замінив їх уніфікованими поняттями професіонала та підприємства [145]. Відповідно до ст. 3 Cod Civil, правила кодексу застосовуються до відносин між професіоналами, а також до відносин між ними та будь-якими іншими суб'єктами цивільного права. Ст. 8 Закону Румунії № 71/2011 про введення в дію Цивільного кодексу деталізувала, що поняття професіонала охоплює категорію торговців, підприємців, економічних операторів, а також будь-яких інших осіб, уповноважених здійснювати економічну чи професійну діяльність.

У свою чергу, категорія підприємство в румунському Cod Civil трактується не як організаційно-правова форма чи окремий суб'єкт права, а як систематичне здійснення однією або кількома особами організованої діяльності, що полягає у виробництві, адмініструванні чи відчуженні товарів або у наданні послуг, незалежно від наявності прибуткової мети. Така дефініція дозволяє охопити єдиною регуляторною нормою класичний комерційний бізнес, а також некомерційну діяльність публічних інституцій чи благодійних організацій, якщо вона носить характер систематичного надання послуг чи виробництва товарів.

Також важливим є те, що матеріально-правова уніфікація в Румунії потягнула за собою й відповідну процесуальну та інституційну реформу. Відповідно до ст. 225 Закону № 71/2011, спеціалізовані комерційні суди були повністю ліквідовані, а комерційні колегії в судах загальної юрисдикції були перетворені на цивільні колегії, які застосовують єдиний Цивільний кодекс [51]. Закон Румунії про комерційні товариства був реформований у Закон про компанії без використання у назві акту терміну «комерційний» [84]. На нашу думку, румунський досвід доводить, що скасування спеціального комерційного кодексу не знищує специфіку комерційного права, а навпаки, модернізує її, усуває штучні колізії

юрисдикцій та спрощує регулювання бізнесу через єдині правила про договори та зобов'язання.

Німецька модель приватноправового регулювання традиційно наводиться як приклад «помірного дуалізму» [131]. У Німеччині діє Німецьке цивільне уложення (BGB) 1900 року та паралельно Торговельний кодекс (HGB) 1897 року [159]. Проте, на відміну від вітчизняної моделі дуалізму, німецька система чітко підпорядкована принципу пандектної субсидіарності [129]. HGB розглядається німецькою доктриною виключно як спеціальне приватне право для професійних комерсантів, яке містить лише точкові норми від загальних правил BGB, тоді як загальною основою для будь-яких комерційних правочинів залишається саме BGB [129].

Протягом XX століття та початку XXI століття Німеччина послідовно рухалася шляхом посилення інтеграції комерційного та споживчого права безпосередньо до тіла BGB, що фактично нівелювало класичний дуалізм [159]. Важливим кроком на цьому шляху став Закон про модернізацію зобов'язального права від 26 листопада 2001 року, який набрав чинності 1 січня 2002 року [132]. Ця реформа призвела до структурних та концептуальних змін у кодексі.

Головною метою модернізації 2002 року було об'єднання розрізненого приватного права в межах BGB. До цього часу в Німеччині існувала значна кількість спеціальних законів поза межами цивільного кодексу, зокрема Закон про регулювання права загальних умов договорів 1976 року, Закони про продаж за межами торговельних приміщень, про споживчий кредит тощо. Усі ці автономні акти були повністю скасовані, а їхні норми інтегровані безпосередньо до Книги другої BGB («Зобов'язальне право»), зокрема до §§ 305–310 BGB, які запровадили єдиний та жорсткий контроль несправедливих стандартних умов у договорах як для споживачів (B2C), так і для комерсантів (B2B) [129].

Крім того, реформа 2002 року кодифікувала фундаментальні прецедентні доктрини, які протягом тривалого часу створювалися

німецькими судами на основі принципу доброї совісті (§ 242 BGB), але не мали прямого відображення в тексті закону. Так, зокрема, було прямо кодифіковано інститут переддоговірної відповідальності у §§ 311(2) та 241(2) BGB, де встановлено обов'язок потенційних контрагентів діяти добросовісно, захищати права та інтереси один одного вже на стадії ведення переговорів. Також було кодифіковано доктрину перешкод для виконання правочину або зникнення/руйнування правової основи договору у § 313 BGB, яка дозволяє стороні вимагати зміни договору в судовому порядку у разі істотної та непередбачуваної зміни обставин [159].

На сучасному етапі BGB демонструє адаптивність до викликів цифрової економіки. Так, 1 січня 2022 року набрали чинності чергові зміни до BGB, спрямовані на імплементацію Директиви ЄС про цифровий контент (2019/770) та Директиви про продаж товарів (2019/771). Німецький законодавець ввів до BGB нові §§ 327–327, які регулюють договори про надання цифрових послуг та цифрового контенту, а також спеціальні правила для товарів із цифровими елементами (§§ 475b–475e BGB), в результаті чого був запроваджений обов'язок продавця надавати постійні оновлення програмного забезпечення для побутової техніки, смартфонів та інших пристроїв [104].

Німецький досвід демонструє, що навіть за умови збереження формальної наявності Торговельного кодексу, реальне регулювання приватноправового обороту здійснюється на засадах пандектного монізму, де BGB виступає єдиним центром, в який вносяться зміни, із урахуванням вимог ЄС та сучасного правового регулювання нових відносин, що виникають.

Французький Цивільний кодекс (Code Civil) 1804 року, відомий як Кодекс Наполеона, протягом понад двох століть залишався символом класичного індивідуалізму та непорушності договірної свободи [140, р. 12]. Разом із тим, французька система приватноправового регулювання традиційно зберігала дуалістичний характер через наявність окремого

Комерційного кодексу (Code de commerce) 1807 року [22]. Проте, аналогічно до німецької моделі, французький Code de commerce ніколи не заперечував верховенство цивільного права, що діяв за принципом субсидіарності.

У ХХІ столітті французьке приватноправове поле зазнало модернізації, яка була спрямована на доповнення договірних відносин нормами про принципи, захист слабкої сторони та посилення конкурентоспроможності французького права в межах міжнародного права [12]. Головним етапом цієї трансформації стала масштабна реформа договірного права, здійснена на підставі Ордонансу № 2016-131 від 10 лютого 2016 року, затвердженого Законом про ратифікацію від 20 квітня 2018 року № 2018-287 [109].

Важливою новелою стало офіційне закріплення у цивільному законодавстві Франції теорії непередбачуваності [112]. Протягом 140 років французькі цивільні суди спирались на догматичний прецедент Касаційного суду у справі про Канал де Крапонн, та відмовлялись переглядати чи адаптувати умови контрактів у разі зміни економічних обставин, посилались на абсолютну силу принципу *pacta sunt servanda* [112]. Нова стаття 1195 Code Civil вказала, якщо непередбачувана зміна обставин робить виконання договору надмірно обтяжливим для однієї зі сторін, яка не брала на себе цей ризик, вона має право вимагати від іншої сторони проведення переговорів про перегляд умов договору. У разі відмови або неуспішності переговорів сторони можуть спільно звернутися до суду з проханням адаптувати договір, а за відсутності згоди протягом розумного строку суд за позовом однієї із сторін має право розірвати договір або переглянути його умови на власний розсуд [156].

Можемо констатувати, що французька модернізація цивільного законодавства демонструє, як класичний цивільний кодекс може успішно враховувати сучасні комерційні та споживчі норми, забезпечувати високу

договірну справедливість та гнучкість без руйнування системної єдності приватного права.

Італійська Республіка є однією з перших держав континентальної Європи, яка здійснила перехід від традиційного дуалізму до послідовного монізму ще у першій половині XX століття [145]. Італійський цивільний кодекс [24] 1942 року став результатом злиття Цивільного кодексу 1865 року та Комерційного кодексу 1882 року [145]. Ця реформа повністю ліквідувала комерційний кодекс та комерційну юрисдикцію та об'єднала регулювання цивільних та торговельних відносин у межах єдиного акта.

Важливим аспектом італійської уніфікації стала теорія підприємства, розроблена видатними італійськими вченими-цивілістами. Замість суб'єктивного критерію купецького стану італійський законодавець поклав в основу кодифікації об'єктивну категорію «підприємець» та концепцію систематичного ведення організованої економічної діяльності [145]. Книга п'ята італійського Codice Civile об'єднала в собі норми про підприємництво, діяльність компаній, кооперативів, трудові відносини та інтелектуальну власність.

В італійській системі комерційне право втратило свою автономію як окрема галузь права, в результаті чого її було перетворено на інтегровану, спеціалізовану частину єдиного приватного права. Зобов'язальне право було повністю уніфіковане: загальні правила про договори, виконання та відповідальність стали єдиними як для побутових правочинів громадян, так і для складних комерційних угод підприємців. На заміну комерційним звичаям прийшли загальні оціночні цивілістичні категорії – добросовісність та належна обачність професіонала, яка оцінюється судами за підвищеними стандартами порівняно зі звичайними фізичними особами [3].

У сучасній італійській доктрині приватного права активно розвивається концепція «асиметричних контрактів» та теорія «третього договору» [110]. Традиційному цивільному праву була відома модель

«першого договору», який є класичним, синаллагматичним правочином між рівними суб'єктами на засадах повної автономії, а споживче право сформувало модель «другого договору», тобто, договору B2C, де споживач користується підвищеним захистом від зловживань професіонала. Теорія «третього договору» спрямована на захист слабкої комерційної сторони (малого підприємця, дилера, франчайзі) у відносинах із домінуючим контрагентом (великою корпорацією) у відносинах B2B [110]. Ця концепція реалізується в італійському законодавстві через точкові норми та спеціальні закони, які тлумачаться судами в системному зв'язку з Codice Civile.

Можна зробити висновок, що інтеграція комерційного права в італійський цивільний кодекс на основі теорії підприємства забезпечує високу цілісність правової системи, усуває штучні бар'єри та дозволяє ефективно реагувати на нові форми економічної нерівності в ринковій економіці.

В Швейцарії створена успішна модель приватноправової кодифікації, яка стала прикладом для багатьох правопорядків світу. Особливістю швейцарської системи є те, що Федеральний закон про доповнення Цивільного кодексу Швейцарії, ухвалений у 1911 році та введений в дію 1 січня 1912 року, формально є Книгою п'ятою Цивільного кодексу Швейцарії (ZGB) [133].

Швейцарське приватне право побудоване на засадах абсолютного матеріального та структурного монізму. У Швейцарії ніколи не існувало окремого комерційного кодексу. Кодекс зобов'язань регулює всі види договірних та деліктних зобов'язань, незалежно від того, чи укладаються вони звичайними громадянами, чи професійними комерсантами [66, р. 19]. Водночас він містить спеціальні розділи та правила, присвячені комерційним товариствам, торговельному реєстру, комерційному представництву, цінним паперам та бухгалтерському обліку, що дозволяє врахувати всі специфічні потреби бізнесу в межах єдиного акта.

Тривале існування швейцарського кодексу зобов'язань обумовлені його особливою методологією, орієнтованою на мінімізацію формалізму та широке використання оціночних категорій і судового розсуду. Швейцарське законодавство відмовляється від деталізованих та абстрактних пандектних конструкцій (на відміну від німецького BGB), і робить текст простим, зрозумілим та прагматичним. Оцінка поведінки сторін здійснюється на основі принципів добросовісності та заборони зловживання правом, закріплених у статті 2 кодексу, яка поширює свою дію на весь масив зобов'язальних відносин.

Швейцарська моністична модель через свою ефективність була рецепійована Туреччиною у 1926 році та справила вплив на розробку Нового цивільного кодексу Румунії. Досвід Швейцарії доводить, що єдиний кодифікований акт зобов'язального права здатний забезпечити максимальну стабільність та передбачуваність для міжнародного комерційного арбітражу та транскордонних фінансових трансакцій, відповідно робить швейцарське право одним із найсприятливіших правопорядків для світового бізнесу [66, р. 27].

Королівство Бельгія протягом тривалого часу використовувало класичний французький Code Civil 1804 року, який діяв у країні з часів Наполеона з фрагментарними змінами. Проте в останні роки Бельгія розпочала реформу по створенню оновленого Цивільного кодексу Бельгії [33].

Замість ухвалення всього кодексу одномоментно, застосовано поетапний метод, де розробляються та вводяться в дію окремі Книги кодексу. Проєкт побудований на засадах послідовного матеріального монізму [33].

Бельгійський досвід демонструє, як поетапний, науково обґрунтований кодифікаційний метод дозволяє здійснити глибоку модернізацію приватного права на основі європейських стандартів, однак, в цьому контексті варто зазначити, що на сьогодні Україна позбавленого

можливості тривалої розробки окремих книг оновленого приватного законодавства, зважаючи на виклики війни та, очевидно, вступ України в ЄС.

Скандинавські країни (Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія та Ісландія) сформували унікальну модель правового розвитку, яка відома як окрема «нордська правова сім'я», що займає проміжне становище між загальним та романо-германським правом [153]. Особливістю нордської моделі є те, що високий рівень правової єдності та матеріальної уніфікації приватного права був досягнутий без створення єдиного цивільного кодексу [127].

Починаючи з першого конгресу скандинавських юристів у Копенгагені у 1872 році, країни регіону розпочали тісне та систематичне співробітництво в межах законодавчого процесу. Замість укладення міжнародних договорів скандинавські держави використовували метод розробки та ухвалення національними парламентами паралельних законів із практично ідентичним змістом та термінологією. Цей метод дозволив зберегти формальний національний суверенітет кожної країни, а також забезпечити при цьому повну матеріальну єдність правового простору [153].

У межах цієї співпраці були розроблені та введені в дію закони у сфері приватного права, що стосуються векселів, купівлі-продажу рухомого майна, договорів, комерційного представництва, страхування, цінних паперів та торговельного реєстру [153].

Скандинавське приватне право характеризується мінімальним рівнем абстрактності та відмовою від об'ємних конструкцій. Суди при вирішенні спорів орієнтуються на стандарти добросовісності, розумності та справедливості, а велика роль приділяється підготовчим матеріалам до законів як важливому джерелу тлумачення [153].

У сучасних умовах нордська модель правової співпраці стикається з викликами, які зумовлені впливом європейської інтеграції. Вступ Швеції,

Фінляндії та Данії до ЄС, а Норвегії та Ісландії до Європейського економічного простору призвів до того, що значна частина приватноправових норм (споживче право, інтелектуальна власність, корпоративне право) тепер регулюється директивами ЄС, що обмежує можливості для виключно скандинавської співпраці. Проте нордські країни спільно координують свої позиції в межах європейського законодавчого процесу, забезпечуючи захист своїх правових традицій та спільних цінностей [127].

Відповідно, можна зробити висновок, що досвід скандинавських країн свідчить, що матеріальна уніфікація комерційного права може бути успішно досягнута навіть без формальної кодифікації, за умови наявності високої правової культури, взаємної довіри та використання гнучких правових конструкцій.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що порівняльно-правовий аналіз європейського досвіду реформування приватного права дає змогу сформулювати висновок, що абсолютна більшість європейських держав послідовно обрали моністичну модель побудови приватного права. Ідея консервації окремого «господарського» чи «комерційного» кодексу не має жодної підтримки в сучасному європейському цивілістичному просторі.

2.2. Теоретико-правове розуміння засад (принципів) приватного права

Методологічним фундаментом будь-якої розвиненої правової системи виступають її фундаментальні засади (принципи), які утворюють ціннісно-нормативний фундамент правового регулювання та визначають вектор розвитку законодавства і правозастосовної практики. У цивілістичній доктрині тривалий час домінував підхід, за якого принципи цивільного права розглядалися переважно як статичні законодавчі декларації, позбавлені безпосередньої регулятивної сили, або ж як суто

техніко-юридичний інструментарій, покликаний виконувати виключно допоміжну роль у разі виявлення очевидних прогалин у законі [69]. Проте сучасний етап розвитку європейського приватного права та інтеграційні процеси, в яких перебуває Україна, вимагають докорінного переосмислення онтології та функціонального призначення загальних засад приватного права. Рекодифікація приватного права України у світлі вимог правової визначеності потребує не просто фрагментарної заміни окремих норм, а глибокої концептуалізації всієї його системи. Важливу роль при цьому, на нашу думку, має відігравати судова практика як практичний критерій ефективності цивільно-правових норм.

Перехід від формального, механічного копіювання нормативного масиву європейських директив до глибокого, усвідомленого сприйняття спільних європейських приватноправових засад є наскрізною ідеєю рекодифікації ЦК України. Це дозволить зберегти системну єдність та доктринальне ядро кодексу, уникнути фрагментації регулювання, та побудувати якісний, передбачуваний правопорядок, що відповідно гарантуватиме ефективний захист прав особи відповідно до стандартів верховенства права. При цьому гармонізація приватного права України має відбуватися через глибоку рецепцію загальних принципів європейського права, акумульованих в модельних актах (DCFR, PECL), та їх органічну, доктринальну інтеграцію в тіло ЦК України із збереженням кращих здобутків національних правових традицій та забезпеченням інтересів українського суспільства. Засади приватного права не є технічним переліком, вони мають утворювати його ціннісну основу і виступати практичним інструментом правозастосування.

Осмислення принципів приватного права вимагає дослідження їх природи не як статичних нормативних приписів, а як динамічної відкритої системи, здатної адекватно реагувати на виклики сучасного цивільного обороту. Чинна редакція ст. 3 ЦК України обмежується вичерпним переліком із шести засад, що в умовах стрімкої діджиталізації суспільних

відносин, виникнення нових економічних моделей та ускладнення приватноправового обігу демонструє свою методологічну обмеженість [231]. Проєкт № 15150 пропонує розширити каталог базових принципів до дванадцяти та зафіксувати їх як відкриту систему, що дозволить судам безпосередньо застосовувати загальні засади права для вирішення спорів у разі виявлення законодавчих прогалин. Фактично це свідчить зміну самої сутності регулювання від жорсткого формалізму до пріоритету етичних стандартів, справедливості та збалансованої автономії волі [198].

Впровадження відкритої системи засад означає, що принципи перестають бути лише декларативними гаслами, оскільки вони набувають безпосереднього регулятивного значення і стають самостійним інструментом правозастосування. У практичній діяльності судів це може означати зміну методології тлумачення: у разі відсутності прямої норми закону суддя зобов'язаний вирішувати спір на основі засад добросовісності, розумності та справедливості, а не відмовляти у захисті через формальну відсутність детального регулювання. Принципи приватного права виступають інструментом, що запобігає суддівському свавілляю та робить правову систему більш передбачуваною і гнучкою, що забезпечує зв'язок між майновим інтересом особи та його правовою легітимацією [89, р. 52]. Таким чином, засади приватного права виконують три ключові функції в системі приватного права: орієнтуючу, герменевтичну та коригуючу [300].

Тлумачна функція принципів полягає в тому, що всі норми цивільного законодавства та умови договорів мають тлумачитися крізь призму загальних засад приватного права, що забезпечує їх внутрішню когерентність та системність правової матерії та вирівнює суперечності між окремими інститутами [171]. Також вони дозволяють судам обмежувати формально законні, але очевидно недоброчесні практики учасників цивільного обороту [167]. Обмежувальна функція принципів діє

таким чином, що правило, обов'язкове для сторін, не застосовується настільки, наскільки за даних обставин це буде неприйнятним відповідно до критерію розумності та справедливості. Отже, добросовісність може за даних обставин анулювати чи виключити застосування правил, встановлених сторонами чи навіть формальним законом. Так, до прикладу, суди можуть приймати рішення всупереч формальному закону, якщо дотримання норм закону призведе до явно несправедливого щодо сторін договору результату.

Для теоретико-правового оновлення розуміння засад приватного права важливе значення має концепція гнучкої системи принципів, розроблена в європейській доктрині [80]. Ці принципи не є надмірно загальними філософськими категоріями, але й не зводяться до вузьких нормативних приписів. Вони виступають сполучною ланкою між загальними цінностями справедливості і конкретними цивільно-правовими інститутами [80]. У цьому контексті особливе місце посідають джерела «м'якого права» (PECL, Принципи UNIDROIT, DCFR), які відіграють роль універсальних орієнтирів та інструментарію для моделювання сучасних цивільних кодексів в Європі [240]. DCFR, як найбільш масштабна та всеохоплююча модель європейського приватного права, пропонує виважену систему принципів (свобода, безпека, справедливість, ефективність) та деталізовані правила регулювання договірних, речових, деліктних та кондикційних відносин. Рецепція цих модельних правил стала визначальним напрямом рекодифікації зобов'язального, речового та деліктного права України.

У системі європейського приватного права принципи також піддаються процесу конституціоналізації, що означає проникнення фундаментальних конституційних прав та цінностей людини (людської гідності, рівності, права на приватне життя) у горизонтальні відносини між приватними суб'єктами [26]. Це зумовлює переосмислення класичної концепції приватної автономії. Як зазначає Н. С. Кузнєцова, одним із

головних здобутків оновленого ЦК України має стати мінімізація формальностей, які можуть перешкоджати просуванню цивільного обороту [189]. Таким чином, методологічне оновлення засад приватного права у законопроекті № 15150 спрямоване на утвердження людиноцентричної парадигми правового регулювання та забезпечення балансу між приватною автономією і вимогами соціальної справедливості.

Зважаючи на мету та завдання нашого дослідження, ми не маємо на меті досліджувати усі принципи цивільного права, що унормовуються в Проекті № 15150, однак, із урахуванням впливу європейського права, звернемо увагу на окремі із них.

Розвиток сучасного приватного права в епоху глобальних інтеграційних процесів та транскордонного обігу капіталу супроводжується глибоким доктринальним переосмисленням його фундаментальних категорій. Серед них особливе місце посідає принцип добросовісності (*bona fides*), який за тисячоліття своєї еволюції перетворився з морально-етичного застереження на визначальний інструмент правового регулювання приватних відносин. Сьогодні, коли Україна здійснює масштабну рекодифікацію свого цивільного законодавства у зв'язку із підготовкою Проекту 15150, дослідження принципу добросовісності крізь призму європейської цивілістичної науки та практики Суду ЄС набуває не лише теоретичної актуальності, а й першочергового практичного значення. Це пов'язано з тим, що європейська правова традиція вибудувала складну, гнучку та диференційовану систему застосування *bona fides* як генеральної клаузули, здатної не лише заповнювати прогалини в законодавстві, а й здійснювати глибокий ціннісно-нормативний контроль над автономією волі сторін. Сучасна рекодифікація цивільного законодавства в Україні є унікальним історичним шансом відмовитися від рудиментів радянського цивільно-правового формалізму та перейти до європейської правової парадигми, яка характеризується домінуванням оціночних стандартів поведінки,

спрямованих на утвердження справедливості та індивідуального захисту суб'єктів у кожній конкретній справі.

Історичні витoki принципу добросовісності глибоко вкорінені в римському приватному праві. Категорія *bona fides* спочатку функціонувала у римському релігійному житті як уособлення вірності клятві та даному слову, що пов'язувалося з культом божества *Fides*. Згодом, із розвитком преторського права та переходом від суворого формалізму процедур до більш гнучкого формулярного процесу, *bona fides* перетворилася на важливу засаду римського зобов'язального права. Виникнення позовів доброї совісті дозволило римським суддям виходити за рамки буквального тексту домовленостей сторін, оцінювати їхню поведінку через призму етичних стандартів чесного комерційного обігу [68]. Римські юристи пов'язували *bona fides* із вимогою відсутності злого наміру та обов'язком сторін діяти так, як належить чинити чесній та порядній людині. Взаємодія інституту *bona fides* із преторськими едиктами дозволила сформувати стійкі правові конструкції, які стали основою для перших кодифікацій Нового часу [68].

У процесі подальшої рецепції римського права принцип добросовісності отримав нове доктринальне тлумачення. Було виокремлено два основні виміри *bona fides*: суб'єктивний та об'єктивний [101]. Суб'єктивний вимір визначається як інтелектуально-вольовий стан учасника цивільного обороту, зумовлений його помилкою стосовно правомірності власного правового статусу або ж поведінки та відсутності спричиненої цим шкоди суб'єктивним правам інших осіб [68, с. 622]. Цей вимір має домінуюче значення в речовому праві, зокрема під час регулювання інституту добросовісного набуття майна від неуповноваженого відчужувача. На противагу цьому, об'єктивна добросовісність виступає як зовнішній стандарт належної, чесноі та розумної поведінки, що висувається до кожного учасника цивільного обороту незалежно від його внутрішніх переконань [68, с. 621]. Об'єктивна

добросовісність має місце переважно в зобов'язальному та договірному праві, виступає як матеріальний обмежувач свободи договору та підстава для виникнення додаткових обов'язків. Співвідношення між цими двома категоріями є взаємодоповнюючим і полягає у тому, що суб'єктивна добросовісність покликана захищати стабільність статичних речових відносин та законні очікування набувача, відповідно об'єктивна добросовісність створює динамічні правила взаємодії сторін у зобов'язаннях, орієнтує їх на взаємну співпрацю та врахування інтересів контрагента.

Німецьке цивільне право представляє найбільш розвинену та системну модель втілення принципу добросовісності, де в межах BGB встановлюється, що боржник зобов'язаний виконати зобов'язання відповідно до вимог доброї совісті з урахуванням звичаїв цивільного обороту. Німецька судова практика та доктрина перетворили цю норму на важливу засаду німецького приватного права, за допомогою якого суди здійснюють творче заповнення прогалин у законі та адаптацію договірного права до економічних реалій, що змінюються [101]. Цей принцип дозволяє німецьким судам коригувати застарілі або жорсткі законодавчі конструкції у випадках, коли їх пряме застосування веде до несправедливості для учасників конкретного правовідношення.

В межах німецького цивільного права існує низка супутніх обов'язків сторін, які діють паралельно з основними обов'язками виконання. До таких супутніх обов'язків належать обов'язки з надання інформації, обов'язки щодо забезпечення безпеки майна та життя контрагента, а також обов'язки лояльності та конфіденційності, які фактично стали підґрунтям для визначення концепції переддоговірної відповідальності, доктрини позитивного порушення договору та вчення про зміну обставин правочину. Судова практика на підставі BGB також сформувала доктрину зловживання правом у формі заперечення про недобросовісну поведінку та інститут втрати права через тривале його

незастосування [128, р. 9]. Цей досвід демонструє, як принцип може стати джерелом нормотворення, із суттєвою модернізацією позитивного права.

Розвиток внутрішнього ринку Європейського Союзу та намагання усунути юридичні бар'єри у транскордонній торгівлі актуалізували потребу в гармонізації та уніфікації договірної права держав-членів. У цих процесах принцип добросовісності посів центральне теоретичне та інструментальне місце.

Стаття 1:201 PECL імперативно закріплює загальний обов'язок діяти добросовісно, відповідно кожна сторона повинна діяти відповідно до вимог добросовісності та чесної ділової практики. Сторони не можуть виключити або обмежити цей обов'язок. Відповідно добросовісність та чесна ділова практика об'єднуються в єдиний цілісний нормативний стандарт. Цей принцип діє на всіх етапах договірних правовідносин та носить абсолютно імперативний характер і не може бути скасований волею сторін, що є прямим обмеженням приватної автономії на користь підтримання цивільного обороту. Створення такого наднаціонального імперативного регулятора стало важливим сигналом для національних законодавців європейських країн, стимулювало їх до підвищення етичних стандартів договірної свободи у внутрішніх кодифікаціях.

Ст. I.-1:103 DCFR закріплює «добросовісність та чесну ділову практику» (як загальний принцип, що є важливим для усього змісту цього акту. При цьому автори DCFR здійснили важливе доктринальне розмежування між цими категоріями. Відповідно до коментарів до DCFR, добросовісність розуміється як суб'єктивний стан психіки особи, який характеризується чесністю, сумлінністю та її неознайомленістю з фактом того, що дійсний стан справ не відповідає реальним проявам. Натомість чесна ділова практика визначається як об'єктивний стандарт поведінки, який характеризується відкритістю, лояльністю, повагою до законних інтересів іншої сторони та відповідністю усталеним комерційним звичаям відповідного ринку.

Підходи до розуміння добросовісності сформувалися і в практиці Верховного Суду. У постанові Великої Палати Верховного Суду від 14 грудня 2021 року у справі № 147/66/17 сформульовано фундаментальний висновок, згідно з яким добросовісність є певним стандартом поведінки, який характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Велика Палата Верховного Суду також неодноразово підкреслювала (зокрема, в постанові від 29 вересня 2020 року у справі № 688/2908/16-ц), що обов'язок діяти добросовісно поширюється не лише на стадію виконання договору, а й на переддоговірні відносини [206]. Відсутність договірних відносин між сторонами до моменту укладення договору не означає, що на переддоговірній стадії сторони не несуть жодних обов'язків. Обидві сторони правочину, в тому числі за стадії, яка передує його вчиненню, мають поводитися правомірно, зокрема добросовісно, розумно, враховувати інтереси одна одної, утримуватися від недобросовісних дій чи бездіяльності. Цей висновок є концептуальним кроком до легалізації переддоговірної відповідальності в Україні, про що мова йтиме далі в межах нашого дослідження.

У контексті масштабного оновлення цивільного законодавства України науковий інтерес становить обґрунтування доцільності нормативного виокремлення принципу чесної ділової практики як самостійної фундаментальної засади цивільного законодавства. У чинній редакції ст. 3 ЦК України цей принцип окремо не згадується, а категорія «чесність» частково поглинається загальним поняттям добросовісності. Проте, як свідчить аналіз європейських уніфікаційних проєктів та правових систем країн ЄС, добросовісність та чесна ділова практика є взаємопов'язаними, але самостійними категоріями [57].

Так, у PECL стаття 1:201 імперативно встановлює, що кожна сторона зобов'язана діяти відповідно до вимог добросовісності та чесної ділової практики. У коментарях до PECL зазначено, що під добросовісністю

розуміється суб'єктивний стан чесності та відсутності наміру обману, тоді як чесна ділова практика вказує на об'єктивні стандарти пристойності, справедливості та розумності у комерційних трансакціях [115, р. 115-116]. Сторони позбавлені права виключати або обмежувати цей обов'язок, що робить його імперативним принципом європейського контрактного права.

Аналогічна методологічна модель була поглиблена у DCFR, де у статті I.-1:103 прямо поєднуються добросовісність та чесна ділова практика як фундаментальна засада [115, р. 230]. У DCFR чесна ділова практика розглядається як інструмент забезпечення дистрибутивної справедливості та захисту слабшої сторони договірних відносин. Як зазначають дослідники європейського договірного права [87], якщо традиційний принцип свободи договору орієнтований на формальну рівність сторін та свободу вибору, то чесна ділова практика виступає її природним обмежувачем, який гарантує змістовну справедливість договору та не допускає використання ринкової асиметрії для порушення прав контрагента.

Важливим елементом європейського *acquis* у сфері чесної ділової практики виступає Директива 2005/29/ЄС про недобросовісні комерційні практики між бізнесом та споживачем (B2C) на внутрішньому ринку [39]. Хоча ця Директива за своєю природою є актом публічно-правового (регуляторного) характеру та спрямована на захист споживача від оманливих та агресивних дій продавця (виробника, виконавця), вона мала значний вплив на приватне право держав-членів ЄС. Судова практика Суду ЄС та національних судів почала активно використовувати стандарти професійної добросовісності, закладені в Директиві 2005/29/ЄС, як критерії оцінки добросовісності сторін на переддоговірній стадії та підстави для визнання умов договорів недійсними або стягнення збитків у деліктному порядку [111].

Окрім того, Директива Європейського Парламенту та Ради 2011/7/ЄС про боротьбу з простроченням платежів у комерційних

трансакціях [41] поширила контроль справедливості у сферу відносин B2B. Стаття 3(3) цієї Директиви встановлює, що умови договору, які стосуються строків оплати або наслідків прострочення, є нікчемними або дають право на відшкодування збитків, якщо вони є очевидно несправедливими щодо кредитора. При цьому основним критерієм оцінки несправедливості є саме «істотне відхилення від належної комерційної практики, що суперечить добросовісності та чесному веденню справ». Це доводить, що чесна ділова практика в європейському праві є об'єктивним регулятором як споживчих (B2C), так і комерційних (B2B) відносин.

Адаптація приватного права України до стандартів ЄС в межах виконання вимог щодо членства та Угоди про асоціацію вимагає глибокого доктринального переосмислення системи загальних засад цивільного законодавства. У зв'язку із чим, на нашу думку, у процесі рекодифікації обґрунтованим є нормативне виокремлення та закріплення принципу чесної ділової практики як самостійної фундаментальної засади приватного права, що дозволить подолати умовну пасивність і сприйняття справедливості, добросовісності та розумності. Практика застосування цієї норми судами показала, що через надвисокий рівень абстракції ці категорії часто сприймалися як суто декларативні або застосовувалися хаотично, без належного доктринального обґрунтування [187]. Закріплення чесної ділової практики поруч із добросовісністю надає судам чіткий орієнтир комерційного характеру. Це дозволить розмежувати загальноетичні стандарти поведінки фізичних осіб в особистому (сімейному, побутовому) житті та спеціальні професійні стандарти поведінки суб'єктів підприємницької діяльності в ринковому обороті.

Нормативне виокремлення та самостійне закріплення принципу чесної ділової практики у єдності з засадою добросовісності є необхідним з огляду на ускладнення сучасних ринкових відносин та потребу в об'єктивізації вимог до поведінки учасників цивільного обороту. Якщо оцінка добросовісності особи часто вимагає аналізу її внутрішнього стану

(знала, повинна була знати), що створює труднощі в доказуванні, то чесна ділова практика оцінюється за об'єктивним критерієм, що полягає у відповідності дій суб'єкта типовій поведінці чесного, розумного та професійного учасника ринку у схожих обставинах. Це дозволить судам застосовувати об'єктивний поведінковий стандарт для оцінки правомірності дій сторін.

Впровадження принципу чесної ділової практики як самостійної фундаментальної засади приватного права України у системній єдності з засадою добросовісності створить надійну правову базу для захисту прав споживачів фінансових, комунальних та цифрових послуг від дискримінаційних умов договорів приєднання, які розробляються монополістами. Також це сприятиме розвитку добросовісної конкуренції в господарському обороті, оскільки суди отримають пряму вказівку закону оцінювати поведінку бізнесу на предмет відповідності загальноприйнятим стандартам професійної етики. Крім того, це забезпечить гармонізацію вітчизняного законодавства із *acquis communautaire* та модельними європейськими правилами, що є критично важливим для успішної інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС.

Теоретико-правове оновлення розуміння засад добросовісності та чесної ділової практики також вимагає аналізу конкретних правових інструментів, через які ці засади втілюються у практичній діяльності судів. За останні роки завдяки практиці Верховного Суду приватноправова система України отримала унормування низки доктрин, які раніше розглядалися виключно як теоретичні конструкції європейського права. До таких інструментів належать доктрина заборони суперечливої поведінки (естопель), правило тлумачення незрозумілих умов договору проти сторони, яка їх запропонувала, принцип збереження договору та засади пропорційності здійснення суб'єктивних цивільних прав. Системне впровадження цих інструментів у законопроекті № 15150 покликане кардинально змінити характер відносин між учасниками цивільних

відносин, відповідно підвищить рівень взаємної довіри та правової визначеності.

Доктрина заборони суперечливої поведінки базується на римській нормі, що ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці. Сутність цієї доктрини полягає в тому, що поведінка особи є такою, що суперечить принципам добросовісності та чесної ділової практики, якщо вона не відповідає попереднім заявам або поведінці цієї сторони, за умови, що інша сторона розумно і виправдано покладалася на ці заяви чи поведінку та зазнала або може зазнати збитків у разі зміни позиції контрагента [209]. Як зазначено в постанові Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 31 березня 2021 року у справі № 923/875/19, цей принцип лежить в основі оцінки правомірності поведінки сторін при виконанні зобов'язань та здійсненні суб'єктивних прав [209]. Заборона суперечливої поведінки перешкоджає спробам сторін використовувати формальні прогалини в договорі чи законі для уникнення виконання своїх обов'язків, якщо раніше вони своїми діями підтверджували дійсність правочину.

Іншим важливим інструментом є правило тлумачення незрозумілих умов договору проти сторони, яка їх запропонувала. Це правило є проявом принципу договірної справедливості та спрямоване на захист слабшої сторони договору в процесі інтерпретації його умов. Відповідно до статті II.-8:103 DCFR та статті 5:103 PECL, якщо умови договору, запропоновані однією стороною, є незрозумілими або викликають сумнів щодо їх змісту, перевага надається тому тлумаченню, яке є більш сприятливим для іншої сторони. Закріплення такого правила в проєкті нового ЦК України стимулюватиме розробників типових договорів (зокрема банківські установи, страхові та комунальні компанії) формулювати умови договорів максимально чітко, прозоро та однозначно, уникати прихованих пасток для клієнтів.

Тісно пов'язаним із добросовісністю є принцип збереження договору, згідно з яким у разі виникнення сумнівів щодо дійсності чи можливості виконання договору суди повинні тлумачити його умови та обставини справи на користь збереження договірної зв'язку, а не його анулювання. Це сприяє стабільності цивільного обороту та захищає виправдані очікування сторін, які розраховували на виконання правочину. Проявом добросовісності та розумності є також недопущення отримання переваг із своєї протиправної або недобросовісної поведінки [207]. Ніхто не може посилатися на власне недобросовісне чи протиправне діяння як на підставу для звільнення від обов'язків або для отримання додаткових прав. Цей принцип лежить в основі багатьох інститутів зобов'язального права, зокрема відповідальності за порушення зобов'язань та права на відшкодування завданих збитків.

Системна єдність засад добросовісності та чесної ділової практики поширюється також на сферу здійснення корпоративних прав. Як зазначає В. І. Цікало, здійснення корпоративних прав має ґрунтуватися на засадах пропорційності, справедливості та добросовісності [241]. Законодавчого визначення цих понять у здійсненні корпоративних прав не існує, проте цивілістична доктрина та судова практика конкретизують їх зміст. Так, О.А. Беляневич обґрунтовує необхідність підпорядкувати здійснення корпоративних прав учасниками товариства засадам добросовісності, розумності та справедливості [165]. Зокрема, обсяг корпоративних прав учасників, які повністю сплатили свій вклад до статутного капіталу, має логічно відрізнятися від прав тих учасників, які вклад не внесли або внесли не в повному обсязі. Відповідно було б несправедливим і нерозумним визнавати за недобросовісними учасниками корпоративні права в такому ж обсязі, в якому вони б існували за умови повної сплати частки. Це свідчить про універсальний характер засади добросовісності, яка виступає критерієм оцінки поведінки суб'єктів не лише у класичних зобов'язальних відносинах, а й у складних корпоративних правовідносинах.

Еволюція європейського приватного права демонструє інтеграцію етичних норм у правове регулювання цивільних відносин, що є закономірним наслідком загальної моралізації приватного права та подолання жорсткого позитивістського підходу, який протиставляв норми права та норми загальнолюдянської моралі. Тому окрім принципу добросовісності необхідної уваги заслуговує принцип добрих звичаїв (*boni mores*, у сучасній українській термінології Проекту № 15150 – «доброзвичайність»). Треба зазначити, що саме принцип доброзвичайності став однією з найбільш обговорюваних та резонансних новел ЦК України. Впровадження цієї категорії замість застарілого, ідеологізованого радянського конструкту «моральні засади суспільства» покликане не лише здійснити остаточну термінологічну узгодженість приватноправового інструментарію, а й надати судовому правозастосуванню принципово нову якість.

Історичні витoki принципу *boni mores* безпосередньо пов'язані з необхідністю встановлення зовнішніх етичних меж індивідуальної свободи та автономії волі, які правопорядок відмовляється санкціонувати з міркувань захисту публічного інтересу, гідності людини та загальнолюдських цінностей. У класичному римському правовому полі етична межа приватної автономії виражалася через фундаментальне та імперативне правило, згідно з яким будь-які приватні домовленості не можуть суперечити чинним законам та добрим звичаям [137, р. 54]. Добрі звичаї розумілися римськими юристами як сукупність неписаних, проте загальноновизнаних у суспільстві етичних правил, традицій та уявлень про пристойність, чесність та чесноту, які підтримувалися не лише релігійними приписами чи громадським осудом, а й дієвим цензорським наглядом та преторським едиктом. Досить помітною регуляторна роль *boni mores* є в межах інституту безпідставного збагачення, зокрема через кондикцію за аморальною або неправомірною підставою.

Варто зазначити, що у вимірі загальноєвропейської цивілістичної науки категорії добросовісності та доброзвичайності утворюють умовне поєднання в межах приватного права. Добросовісність є суб'єктивним та інтерактивним інструментом, орієнтованим на «внутрішній» баланс інтересів конкретних сторін зобов'язання, тоді як доброзвичайність виступає об'єктивним та «зовнішнім» моральним фільтром суспільства, який охороняє публічний порядок, загальнолюдські цінності та права третіх осіб від нівелювання приватними угодами (соціальна справедливість). Це розмежування має методологічне значення для рекодифікації цивільного законодавства України, оскільки спроба поєднати або змішати ці дві категорії в межах однієї загальної засади призведе до розмивання їхніх функціональних меж.

У чинній редакції ЦК України 2003 року та СК України використовуються формулювання «моральні засади суспільства» та «суспільна мораль» [233]. Ці конструкції є прямим термінологічним наслідком радянської цивілістичної доктрини. Зокрема, в Цивільному кодексі УРСР 1963 року використовувалося поняття «моральні принципи суспільства, що будує комунізм». Відповідно, пострадянська кодифікація 2003 року лише частково модернізувала цей термін шляхом вилучення ідеологічної складової, але зберегла саму логіку. В умовах інтеграції України до європейського приватного права виникла гостра потреба в оновленні понятійно-категоріального апарату та поверненні до питомих, історично обґрунтованих національних термінів, які водночас безперешкодно інтегруються у загальноєвропейський контекст, із урахуванням спільних європейських цінностей та особливостей національної ідентичності в праві.

Етимологічний аналіз свідчить, що слово «доброзвичайність» не є штучним новотвором чи запозиченням з іноземних правових систем. Іменник «доброзвичайність» утворено від прикметника «доброзвичайний», що означає «пристойний, етичний, шляхетний, такий, що відповідає

загальноприйнятим уявленням про належну поведінку». Українська мова має питоме слово «звичаї». Відтак, термін «доброзвичайність» є максимально точним та семантично виправданим для передачі змісту загальноєвропейського стандарту *boni mores* [214].

Попри лінгвістичну автентичність, використання цього терміна у сучасному законопроекті викликало жваві дискусії.

Критики Проекту 15150 з-поміж представників громадянського суспільства та правозахисних організацій (зокрема, ГО «Марш жінок», Центру прав людини ZMINA та ГО «Інсайт») вказують, що проблема полягає не стільки у лінгвістичній автентичності терміна, скільки у загрозі повернення держави до ролі морального наглядача над приватним життям громадян [188]. Відповідно наділення суддів правом оцінювати приватні відносини за критерієм «доброзвичайності» без чітко визначених законодавчих меж викликає обґрунтовані побоювання щодо можливості суб'єктивного тлумачення моралі конкретним суддею залежно від його особистих, релігійних чи консервативних переконань. Це може призвести до порушення принципу правової визначеності, який є невід'ємною складовою верховенства права в демократичному суспільстві.

Крім того, у чинному ЦК України моральні засади суспільства виконували переважно роль загального ціннісного орієнтира, фонового принципу, який суди вкрай рідко застосовували як самостійну правову підставу для вирішення спорів. Проте в оновленому ЦК України доброзвичайність стає безпосереднім інструментом правового регулювання та вбудовується у механізм оцінки правомірності поведінки сторін. Слово «доброзвичайність» згадується у тексті законопроекту понад 40 разів, що свідчить про наскрізний характер цього принципу. Згідно зі ст. 6 Проекту 15150, приватні відносини регулюються з урахуванням доброзвичайності, яка визначається як «сукупність моральних норм та принципів, стандартів етичної поведінки та загальновизнаних у суспільстві уявлень про належну поведінку, усталених у суспільстві». Тобто етична

норма стає прямим юридичним інструментом, на який судді зможуть посилатися як на самостійну підставу для вирішення спорів.

Для глибшого розуміння доцільно звернутися до судової практики Федерального верховного суду Німеччини щодо застосування параграфа 138 BGB, який проголошує нікчемність правочинів, що суперечать добрим звичаям. Так, судовою практикою встановлено чіткі об'єктивні та суб'єктивні критерії аморальності договорів позики [135]. Для визнання кредитного договору недійсним необхідна наявність очевидного дисбалансу між вартістю кредиту та ринковими умовами. При цьому суб'єктивним критерієм виступає усвідомлення кредитором того, що позичальник перебуває у скрутному фінансовому становищі, є недосвідченим чи має значну слабкість у волевиявленні чи фіксування волі. Наслідком визнання кредиту аморальним є його повна нікчемність, причому позичальник зобов'язаний повернути лише тіло кредиту, а всі сплачені відсотки підлягають зарахуванню в рахунок погашення основного боргу [32].

Аналогічно, німецька судова доктрина виробила захисні механізми від аморальних угод про спільну відповідальність за чужими боргами близьких родичів. Якщо банк вимагає від дружини, чоловіка чи дитини позичальника підписати договір солідарного боргу або поруки, незважаючи на очевидну відсутність у них власного економічного інтересу та фінансової спроможності обслуговувати цей борг, такий договір визнається недійсним за параграфом 138 BGB [135]. Суд виходить із презумпції, що банк у етично неприпустимий спосіб зловжив емоційною прив'язаністю та родинними зв'язками близької особи, і змусив її підписати таке зобов'язання [154]. Такий європейський досвід доводить, що за умови належної судової конкретизації абстрактна категорія *boni mores* перетворюється на ефективний інструмент соціальної справедливості та захисту слабшої сторони приватних відносин.

Окрім загальних положень про договори, у Проєкті 15150 принцип доброзвичайності інтегрований у низку конкретних інститутів, де його застосування несе як позитивний ефект, так і певні ризики для прав людини та свободи слова. Зокрема, у сфері інтелектуальної власності доброзвичайність пропонується використовувати як дієвий етичний фільтр для боротьби з неетичним брендингом та спекулятивною реєстрацією торговельних марок. Це дозволить уповноваженим органам блокувати або визнавати недійсними реєстрації позначень, які паразитують на національних трагедіях, військових символах чи почуттях громадян (наприклад, комерційні бренди, зокрема, на кшталт «Буча Комбуча», «Бахмутська» горілка чи інші подібні прояви неетичного маркетингу [225]). У цьому випадку етичний критерій діє як соціально виправданий обмежувач зловживання суб'єктивними правами у сфері комерції, забезпечує повагу до суспільних цінностей.

Дещо інший обмежувальний вектор застосування доброзвичайності пропонується у сфері сімейного права, що викликало гостру критику як з боку окремих народних депутатів, зокрема Інни Совсун, а також правозахисних спільнот [188]. Так, ст. 1513 Проєкту 15150 визначає, що суд може вживати заходів для примирення подружжя під час розірвання шлюбу, якщо це «відповідає доброзвичайності». На практиці це може означати, що суддя на підставі власних суб'єктивних моральних уявлень може затягувати процес розлучення на місяці, змушувати двох дорослих людей проходити обов'язкові процедури примирення проти їхньої волі.

Також певні застереження має норма ст. 1516 Проєкту 15150, яка дозволяє одному з подружжя вимагати від колишнього партнера повернути своє дошлюбне прізвище, якщо той «поводився негідно» або вчинив «аморальний вчинок» у шлюбі. Оскільки в українській традиції саме жінки у переважній більшості випадків змінюють своє прізвище після реєстрації шлюбу, ця норма створює прямий гендерний дисбаланс і може використовуватися чоловіками як легальний засіб маніпуляції, помсти та

психологічного тиску на колишню дружину. Крім того, позбавлення особи прізвища за рішенням суду на підставі розмитого критерію «аморальності» є грубим порушенням права на повагу до приватного життя та особистої ідентичності, гарантованого статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Прізвище людини не може виступати об'єктом «морального покарання» чи санкцією за невідповідність поведінки особи суб'єктивним уявленням колишнього чоловіка чи судді про доброзвичайність.

Важливим теоретико-методологічним викликом рекодифікації є визначення точного співвідношення між добросовісністю та доброзвичайністю. Так, Національна асоціація адвокатів України у своїх зауваженнях до законопроекту № 15150 висловила позицію: «Якщо ситуацій, коли б поведінка особи була добросовісною, але недоброзвичайною (або ж навпаки) немає, то і відсутня доцільність в запровадженні такого стандарту» [181]. Проте, з погляду фундаментальної цивілістичної доктрини, цей аргумент є помилковим та свідчить про поверхневе розуміння онтології приватноправових принципів. Добросовісність та доброзвичайність є явищами одного порядку, проте вони мають різний вектор спрямованості, сутнісне наповнення та виконують відмінні регулятивні функції у системі приватного права.

Для наочного спростування тези про тотожність цих категорій можемо змодельовати ситуацію, коли правочин є добросовісним з погляду сторін, проте грубо порушує принцип доброзвичайності з погляду суспільства. Наприклад, у сфері комерційної репродуктології або трансплантології дві абсолютно дієздатні особи укладають договір про продаж органу чи про сурогатне материнство на жорстких умовах комерційного характеру. Обидві сторони діють чесно, відкрито, без обману чи примусу, повністю виконують свої обов'язки та поважають очікування одна одної. З погляду на міжособистісну добросовісність їхня поведінка є відповідною, однак такий договір спрямований на неприпустиму

комерціалізацію людського тіла та порушує фундаментальні етичні межі, встановлені суспільством. Відтак, цей правочин є нікчемним через суперечність принципу доброзвичайності, оскільки автономія волі сторін не може виходити за рамки публічних етичних домовленостей. Це демонструє, що добросовісність регулює внутрішню справедливість правовідношення, тоді як доброзвичайність охороняє зовнішні, загальносуспільні цінності.

На нашу думку, у системі приватноправового регулювання рекодифікованого ЦК України принципи добросовісності та доброзвичайності мають функціонувати у системній когерентності, проте без взаємного поглинання. Добросовісність має залишатися наскрізною засадою виконання зобов'язань, тлумачення договорів та ведення переддоговірних переговорів. Доброзвичайність відповідно повинна виконувати функцію імперативної етичної межі приватних відносин, застосування якої судами має бути чітко обмежене вимогами пропорційності та неприпустимості втручання держави у сферу особистої свободи та автономії людини. Тільки за такого збалансованого підходу рекодифікація приватного права України зможе досягти своєї мети у побудові сучасної, європейської системи приватного права, яка базується на повазі до свободи особистості, стабільності цивільного обороту та вимогах соціальної справедливості.

Одним із найважливіших практичних проявів досліджуваного принципу в ході рекодифікації є легалізація класичного європейського стандарту «доброго господаря» як об'єктивного критерію оцінки поведінки учасників цивільного обороту. Історичні корені цього стандарту сягають класичного римського права, де поведінка боржника та його відповідальність оцінювалися через призму дбайливості сумлінного та розсудливого голови родини [137, р. 61]. Римські юристи виходили з того, що особа у своїх цивільних та комерційних зв'язках повинна діяти не просто за власним розсудом (що могло призвести до крайньої недбалості),

а виявляти такий ступінь обачності, турботливості та професійної майстерності, який є типовим та очікуваним від середнього, розумного та сумлінного учасника цивільного обороту за аналогічних обставин. Цей стандарт носить суто об'єктивний характер: суд оцінює дії особи не через порівняння з її особистими суб'єктивними можливостями чи інтелектуальним рівнем, а шляхом порівняння її поведінки з умовною абстрактною моделлю поведінки особи. Об'єктивізація цього стандарту дозволяє уникнути суб'єктивізму та надати суду чіткий інструмент оцінки.

У сучасному європейському приватному праві стандарт «доброго господаря» або «розумної особи» має місце у структурі багатьох модельних кодифікацій та національних систем. Так, відповідно до PECL та DCFR, сторони зобов'язані діяти з дбайливістю та майстерністю, які очікуються від розсудливого комерсанта у відповідній сфері діяльності [72]. У правовому полі скандинавських країн (зокрема, Данії та Фінляндії) цей стандарт тісно пов'язаний із концепцією лояльності, яка вимагає від кожного контрагента не просто формального виконання договору, а й активного сприяння іншій стороні у досягненні мети договору та уникнення дій, які можуть завдати їй шкоди чи збільшити витрати [69].

Застосування стандарту «доброго господаря» у рекодифікованому законодавстві України має виявлятися у сфері договірного права, де цей концепт слугуватиме критерієм оцінки якості виконання зобов'язань. Якщо договір не містить детальних вимог до способу чи якості виконання, боржник має діяти так, як діяв би на його місці добрий і дбайливий господар. Крім того він може мати важливе значення у переддоговірних відносинах, де визначатиме межі обов'язку інформування: сторона має надати контрагенту всю інформацію, яку за аналогічних умов надав би добрий і чесний підприємець, що запобігає укладенню несправедливих договорів. Крім того варто звернути увагу на деліктні зобов'язання, де засада *bonus paterfamilias* може виступати об'єктивною мірою

протиправної недбалості. Заподіювач шкоди визнається винним, якщо він не виявив тієї обачності та турботливості щодо права та блага інших осіб, яка є обов'язковою для доброго господаря в суспільстві.

Іншим важливим захисним інструментом, що базується на філософії доброзвичайності та поваги до гідності, є право на забуття, впроваджене у ст. 328 проекту. Цей інститут дозволяє фізичній особі вимагати від пошукових систем та власників веб-сайтів видалення застарілої, неактуальної чи приватної інформації про неї, якщо збереження цієї інформації у публічному доступі завдає надмірної шкоди її соціальній ресоціалізації, репутації чи сімейному життю та не становить значного суспільного інтересу. Відповідно, вимоги доброзвичайності виключають правомірність отримання вигоди комерційних інтернет-платформ на приватному житті особи заради отримання рекламних прибутків, захищають людину від певної стигматизації та забезпечують їй право на приватність.

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що легалізація принципу доброзвичайності створює сучасну та гнучку систему приватноправового регулювання, здатну адекватно реагувати на виклики цифрового суспільства та забезпечувати індивідуальну справедливість у кожній конкретній справі. Водночас, для запобігання ризикам зловживань, консервативного втручання у приватне життя та обмеження свободи слова, цивілістична доктрина має вибудувати надійні методологічні запобіжники, зокрема, у вигляді перевірки наявності пропорційності та дотримання міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав людини. Тільки за умови такого збалансованого підходу оновлений ЦК України зможе стати реальним символом європейської правової модернізації нашої держави та ефективним регулятором приватних правовідносин.

2.3. Європеїзація цивільного законодавства України у сфері договорів

Дослідження генезису та еволюційного розвитку європейського контрактного права є базовим теоретико-методологічним підґрунтям для глибокого розуміння сучасних євроінтеграційних реформ у сфері приватного права України [58]. Сучасне договірне регулювання в межах європейського континенту характеризується тривалим еволюційним переходом від локальних, фрагментарних та виключно національно-сегментованих правопорядків до формування багатовекторного та багаторівневого правового простору. Історичним першоджерелом транснаціонального договірного права виступає середньовічне купецьке право (*lex mercatoria*), яке виникло як автономний, позадержавний звід правил, торгових звичаїв та звичаєвостей міжнародної торгівлі, незалежний від територіального суверенітету чи законодавчої волі окремих феодальних володарів і держав. Саме в межах середньовічного *lex mercatoria* закладено перші фундаментальні принципи неформальності, гнучкості договірних зв'язків, верховенства наміру сторін над суворою формою, наскрізного значення добросовісності у торгових відносинах та оперативного позасудового вирішення спорів гільдійськими судами [201]. Ці інститути згодом стали основою для розробки сучасних міжнародних договірних стандартів на європейському та глобальному рівнях.

З початком епохи Нового часу та утворенням суверенних національних держав у XVIII-XIX століттях європейський правовий простір зазнав масштабної національної кодифікації. Створення величких кодифікаційних актів, таких як Цивільний кодекс Франції (*Code Civil*) 1804 року та Німецьке цивільне уложення (*BGB*) 1896 року, призвело до тривалого періоду правового націоналізму та ізоляції національних правових систем. Це суттєво загальмувало розвиток загальноєвропейської приватноправової думки та призвело до глибокого поділу між

континентальною цивілістичною традицією та англо-американським загальним правом. Проте масштабні процеси економічної інтеграції, започатковані після Другої світової війни підписанням Римського договору 1957 року [142], знову актуалізували необхідність подолання правових розбіжностей для забезпечення повноцінного функціонування спільного європейського ринку та свободи руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили. Початкові етапи європейської правової інтеграції обмежувалися виключно точковою, секторальною гармонізацією окремих комерційних галузей (акціонерного, антимонопольного, конкурентного законодавства) за допомогою директив ЄС, проте наприкінці XX століття з розширенням компетенції ЄС в сфері приватного права, було усвідомлено потребу у створенні цілісної доктринальної бази для європейського приватного права [70, р. 283].

У зв'язку із чим було розроблено акти «м'якого права» PECL та DCFR, які ми вже описували вище як засадничі документи для унормування договірного права в країнах-членах ЄС і які стали реальним підґрунтям для формування оновленого ЦК України.

Вплив європейського контрактного права на внутрішні правопорядки країн ЄС є надзвичайно глибоким та багатоаспектним. Прикладом такого впливу є реформа зобов'язального права Німеччини 2002 року, в межах якої положення Німецького цивільного уложення були модернізовані з урахуванням положень PECL та вимог європейських споживчих директив. У результаті цієї реформи в акт було інтегровано уніфіковану концепцію порушення зобов'язання, яка замінила складну систему окремих підстав відповідальності, легалізовано інститут переддоговірної відповідальності та оновлено правила про неможливість виконання договору. Аналогічним чином, історична реформа договірного права Франції 2016 року призвела до суттєвого оновлення Цивільного кодексу Франції, куди вперше були включені концепції переддоговірної добросовісності, інститут зміни обставин [75].

Особливе значення європейські модельні правила мають також для нових держав-членів ЄС (зокрема, країн Балтії, Польщі, Румунії), які використовували DCFR та PECL як прямий зразок для розробки та модернізації власних цивільних кодексів нового покоління після відновлення незалежності. Це дозволило їм оперативно впровадити європейські стандарти правової визначеності та захисту слабшої сторони. Для України, яка станом на кінець 2025 року досягла високого показника у 84% виконання Угоди про асоціацію з ЄС [182], рекодифікація ЦК України на основі моделі DCFR виступає ключовим інструментом забезпечення економічного відновлення та повноцінної інтеграції у європейський внутрішній ринок. Гармонізація договірного права України з модельними правилами ЄС дозволить знизити трансакційні витрати для європейських інвесторів та забезпечити високий рівень захисту прав суб'єктів цивільних правовідносин відповідно до європейських стандартів.

Паралельно з розвитком «soft law», важливу роль у формуванні єдиного контрактного права відіграють акти вторинного законодавства ЄС, зокрема Директива про продаж товарів [36] та Директива про цифровий контент [34], які забезпечили найвищий рівень уніфікації споживчого захисту у Єдиному цифровому ринку ЄС. Ці директиви встановлюють чіткі вимоги до суб'єктивної та об'єктивної відповідності товарів і цифрових послуг, визначають ієрархію засобів захисту прав споживача (ремонт, заміна, зниження ціни, розірвання договору) та покладають тягар доведення відповідності на професійного продавця.

Важливою складовою європейського комерційного контрактного права є також Принципи міжнародних комерційних договорів UNIDROIT [143], які є кодифікацію транснаціонального торгового права. На відміну від DCFR, який розроблявся як потенційний модельний кодекс приватного права для ЄС, Принципи UNIDROIT фокусуються виключно на регулюванні міжнародних комерційних контрактів (B2B). Вони активно використовуються у міжнародному комерційному арбітражі як право, що

застосовується до спорів, якщо сторони погодили це у контракті, або у разі відсутності вибору права.

Таким чином, вплив європейського контрактного права відбувається через уніфікацію норм про захист прав споживачів через директиви ЄС та м'яку гармонізацію комерційного договору за допомогою PECL, DCFR та Принципів UNIDROIT.

Крім того, значний вплив на європейські договірні стандарти має Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року [144], яка ратифікована Україною і є частиною нашого національного законодавства. Діяльність Консультативної ради Конвенції формує глобальний стандарт тлумачення договірних умов у міжнародній торгівлі. Відповідно рекодифікація зобов'язального права України має відбуватися у чіткій координації між внутрішніми реформами, модельними правилами DCFR та положеннями Конвенції, аби уникнути колізій між режимами внутрішніх та зовнішньоекономічних контрактів, що забезпечить цілісність та системність вітчизняного приватноправового регулювання.

Характеризуючи динаміку договірних відносин, необхідно зазначити, що одним із важливих інститутів договірного права, які впроваджуються Проектом 15150, є інститут переддоговірної відповідальності, який раніше не мав прямого та систематизованого законодавчого вираження у вітчизняному приватному праві, окрім захисту прав споживачів. Протягом багатьох років договірне право України обмежувалося виключно регулюванням відносин сторін з моменту укладення договору, таким чином весь переговорний процес залишався поза рамками цивільно-правової відповідальності. Будь-які недобросовісні дії контрагентів під час переговорів (наприклад, безпідставне припинення спілкування на фінальних стадіях, приховування важливої інформації, ведення переговорів без наміру укласти угоду або паралельне недобросовісне узгодження умов із конкурентами з метою штучного затягування часу) залишалися без належного правового реагування. Потерпіла сторона, яка зазнавала значних

фінансових збитків, що можуть полягати у витратах на залучення юристів, аудиторів, експертів, переклади, оренду офісів, не мала ефективних засобів захисту, оскільки деліктна відповідальність за ст. 1166 чинного ЦК України вимагає доведення повного складу правопорушення, в тому числі протиправності поведінки, що здебільшого є неможливим у ситуації, коли законодавчими нормами встановлено загальний принцип свободи договору та право в будь-який момент вийти з переговорного процесу.

Проект 15150 усуває цю системну прогалину, впроваджує параграф 2 Глави 54 щодо переддоговірних відносин, де можна відзначити пряму рецепцією положень ст. II.-3:301 DCFR та ст. 2:301 PECL. Відповідно до цих змін, хоча сторони мають повну свободу вести переговори і не несуть відповідальності за недосягнення згоди, недобросовісна поведінка під час переговорного процесу тягне за собою обов'язок відшкодувати іншій стороні завдані реальні збитки (ст. 730 Проекту 15150). Проте, як обґрунтовано доводиться у праці професора О. Кохановської, В. Цюри та В. Кохановського, успішна практична реалізація цього інституту потребує чіткого доктринального визначення правової природи переддоговірної відповідальності [76]. На нашу думку, переддоговірна відповідальність має розумітися не як різновид договірної або деліктної відповідальності, а як самостійний вид цивільно-правової відповідальності за зловживання правом, в нашому випадку, зловживання переговорною свободою, що суперечить принципу добросовісності. Недобросовісний зрив переговорів варто визначати як порушення виправданих очікувань контрагента, оскільки сторона, яка веде переговори протягом тривалого часу та погоджує всі деталі, створює у свого партнера розумне очікування того, що договір обов'язково буде укладений. Крім того, переддоговірна відповідальність виконує важливу превентивну функцію в цивільному обороті, запобігає зловживанням у ході тривалих комерційних перемовин.

У німецькому праві переддоговірна відповідальність регулюється §§ 311(2), 241(2) BGB та вимагає від сторін дотримання взаємних обов'язків

захисту прав, майна та інтересів одна одної. У французькому праві після реформи 2016 року стаття 1112 Цивільного кодексу прямо закріплює, що ведення та переривання переговорів є вільними, але вони мають відповідати вимогам добросовісності [100]. Аналіз Книги II DCFR показує, що вона розглядає переддоговірні відносини як джерело виникнення особливого переддоговірного зобов'язання, яке виникає з моменту початку контактів між сторонами. Впровадження цієї концепції в українське законодавство дозволить захистити легітимні очікування сторін та підвищити стандарти чесної ділової практики. Однак в цьому випадку, на нашу думку, для забезпечення балансу інтересів необхідно чітко розмежувати поняття переддоговірної недобросовісності від правомірної відмови від укладення договору, щоб не перетворити переддоговірну відповідальність на інструмент штучного примусу до укладення не вигідних правочинів. Саме тому, на нашу думку, необхідним є законодавче обмеження обсягу відшкодування збитків за недобросовісні переговори виключно негативним інтересом, тобто реальними витратами, понесеними потерпілою стороною на підготовку до угоди, та втраченими можливостями укласти договір з іншими особами, не виключати стягнення упущеної вигоди, яку сторона отримала б у разі належного виконання так і не укладеного договору. Такий підхід, викладений у ст.ст. 729, 730 Проекту 15150 переважно спроможний забезпечити належний захист переговорної автономії без надмірного тиску на економічну свободу суб'єктів цивільних правовідносин.

Крім того, модельні правила DCFR приділяють значну увагу обов'язкам надання інформації на переддоговірній стадії (статті II.-3:101 – II.-3:109) та обов'язку дотримання конфіденційності (стаття II.-3:302). Порухення обов'язку конфіденційності щодо інформації, отриманої під час переговорів, тягне за собою обов'язок виплатити компенсацію в розмірі отриманої іншою стороною вигоди, навіть якщо договір так і не був укладений. По суті таке унормування є проявом реституційного засобу

захисту, спрямованого на запобігання безпідставному збагаченню за рахунок чужих комерційних таємниць. У Проєкті 15150 ці аспекти висвітлені досить фрагментарно, що потребує системного доопрацювання та внесення конкретних змін для забезпечення високого рівня правової визначеності. Крім того, надання інформації на переддоговірній стадії є критично важливим для контрактів за участю споживачів, де існує природна інформаційна нерівність між професіоналом та споживачем. Ненадання важливої інформації, яка могла б вплинути на рішення сторони укласти договір, повинно кваліфікуватися як недобросовісна поведінка, що дає право на відшкодування збитків у межах переддоговірної відповідальності або виступає підставою для визнання договору недійсним через помилку чи обман.

У зв'язку із викладеним пропонуємо викласти ч. 2 ст. 730 Проєкту 15150 у такій редакції:

«2. Сторона, яка недобросовісно вела або безпідставно перервала переговори про укладення договору, зобов'язана відшкодувати іншій стороні збитки, завдані такими діями. Обсяг відшкодування збитків обмежується реальними витратами, які інша сторона понесла у зв'язку з веденням переговорів, і не може включати упущену вигоду, яку ця сторона отримала б у разі укладення та виконання договору, крім випадків, коли недобросовісна поведінка сторони мала на меті введення контрагента в оману або вчинена шляхом обману».

Процес укладення договорів є центральним елементом договірного права, де знаходить своє безпосереднє втілення принцип автономії приватної волі та свободи договору. Порівняльний аналіз положень чинного Цивільного кодексу України, Проєкту 15150 та DCFR виявляє значну потребу у модернізації вітчизняних інструментів формування договірної згоди. Традиційна вітчизняна модель укладення договору, заснована на жорсткій двоступеневій структурі оферти та акцепту (ст.ст. 641-646 чинного ЦК України), не завжди відповідає динаміці

сучасного комерційного обороту, де угоди часто укладаються шляхом тривалих багатоетапних переговорів без чітко виражених класичних стадій пропозиції та прийняття пропозиції, коли консенсус формується поступово, через обмін численними проєктами документів, електронними листами та погодженням окремих пунктів.

Відповідно до ст. 638 чинного ЦК України, договір вважається укладеним, якщо сторони в належній формі досягли згоди з усіх істотних умов договору. Відсутність згоди хоча б щодо однієї з таких умов (до яких відносяться умови про предмет, умови, визначені законом як істотні або необхідні для договорів даного виду, а також усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди) тягне за собою визнання договору неукладеним. На практиці це нерідко призводить до ситуацій, коли недобросовісний контрагент, який виконав договір повністю або частково, згодом намагається уникнути відповідальності за його порушення, посиляючись на те, що якась другорядна умова (наприклад, детальний графік платежів, технічні характеристики чи умови транспортування) не була належним чином узгоджена в єдиному паперовому документі, а отже, договір є неукладеним та не створює жодних юридичних зобов'язань.

У модельних правилах DCFR процесу укладення договорів присвячено Розділ 4 Книги II (II.-4:101 – II.-4:211). На відміну від чинного українського законодавства, DCFR прямо передбачає можливість укладення договору не лише шляхом акцепту оферти, а й через поведінку сторін, яка в достатній мірі виражає наявність згоди (стаття II.-4:101 DCFR). Це дозволяє судам визнавати договір укладеним навіть за відсутності підписаного єдиного документа або чітко зафіксованого обміну офертою й акцептом, якщо фактичні дії сторін свідчать про досягнення реального консенсусу (наприклад, початок надання послуг, прийняття виконання, здійснення оплати, тощо).

Проект 15150 робить крок до впровадження цього європейського стандарту, декларує пріоритет принципу збереження договору над формальними підставами для його скасування. Це означає, що якщо сторони почали виконувати умови договору або іншим чином підтвердили його чинність (наприклад, шляхом прийняття виконання чи сплати авансу), жодна з них не має права посилається на неукладеність договору через відсутність формальної згоди щодо окремих істотних умов, оскільки така поведінка є суперечливою і блокується судом на засадах добросовісності. Вітчизняна судова практика активно застосовує доктрину естопель (заборони суперечливої поведінки) для нейтралізації таких недобросовісних заяв [213]. Заборона зловживання правом у договірних відносинах безпосередньо впливає з вимог про юридичну рівність сторін та взаємну повагу інтересів.

Важливим елементом порівняльного аналізу є також правила відкликаності оферти та визначення моменту укладення договору. У DCFR оферта може бути відкликана, якщо відкликання надходить до адресата до того, як він відправив свій акцепт (стаття II.-4:202). Це значно динамічніший підхід, ніж класичні норми ЦК України, які обмежують свободу offerenta після отримання оферти адресатом. Узгодження цих правил у Проекті 15150 дозволить підвищити мобільність комерційного обороту. Крім того, DCFR деталізує правила тлумачення поведінки як акцепту, встановлює, що мовчання або бездіяльність самі по собі не становлять акцепту (стаття II.-4:204), що захищає учасників обороту від агресивних маркетингових практик.

Крім того, Проект 15150 легалізує електронні форми правочинів та можливість використання смарт-контрактів, що є вимогою сучасного цифрового ринку ЄС та важливою складовою частиною програми адаптації. Це дозволить усунути надмірну паперову бюрократію та спростити процедури бізнес-комунікацій.

Проте, детальний порівняльно-правовий аналіз Проєкту 15150 виявляє певні внутрішні суперечності та непослідовність у впровадженні принципу збереження договору. Як справедливо вказує В. Крат, проєкт містить положення, які пов'язують момент укладення деяких договорів з моментом їхньої державної реєстрації, що є значним кроком назад порівняно із сучасними стандартами розвитку приватного права [226]. Повернення до моделі, за якої державній реєстрації піддаються самі договори як юридичні факти, а не лише речові права, що виникають на їхній основі, створює невиправданий адміністративний бар'єр, ускладнює комерційний оборот та суперечить логіці європейської інтеграції, де договірні зобов'язання виникають виключно на основі домовленості сторін, а реєстрація виконує лише функцію публічного оприлюднення для третіх осіб. У зв'язку з цим доцільно, на нашу думку, вилучити будь-які норми, які пов'язують чинність договірних зобов'язань із фактом державної реєстрації самого договору, в тому числі норми ст. 225, 737 Проєкту 15150, щоб забезпечити повне дотримання принципу консенсуалізму та відповідність Книзі II DCFR. Реєстрації повинні підлягати виключно речові права та їхні обмеження (оренда, сервітути, емфітевзис), але не сам договір як юридичний факт.

Однією з найбільш складних та практично поширених проблем сучасної практики укладення комерційних договорів є так звана конфліктна ситуація стандартних умов, коли обидва контрагенти посилаються на власні заздалегідь розроблені стандартні правила або форми при укладенні угоди. У сучасному господарському обороті переважна більшість угод укладається не шляхом індивідуального складання кожного речення, а через використання стандартних умов, що дозволяє значно знизити трансакційні витрати, уніфікувати умови постачання чи надання послуг та прискорити комерційний оборот. Проте, коли великі корпорації або навіть дрібні підприємці обмінюються офертами та акцептами, які містять застереження про застосування їхніх

власних стандартних умов (наприклад, щодо обмеження відповідальності, порядку вирішення спорів чи форс-мажорних обставин), виникає юридична колізія.

Чинне цивільне законодавство України не містить жодних механізмів вирішення колізії стандартних умов, що змушує суди застосовувати класичне правило останнього кроку, відповідно до якого, відповідь на пропозицію укласти договір, яка містить додаткові або інші умови, ніж ті, що були в оферті, вважається відмовою від оферти і є новою офертою (зустрічною офертою) [209]. Отже, перемагає та сторона, яка надіслала свої стандартні умови останньою, якщо інша сторона приступила до виконання договору без явних заперечень. Проте в умовах реального бізнесу це правило призводить до несправедливих результатів та високого рівня юридичної невизначеності.

На відміну від цього застарілого підходу, європейські модельні правила пропонують прогресивне, справедливе та економічно виправдане правило виключення, закріплене у ст. II.-4:209 DCFR та ст. 2:209 PECL. Згідно з цим правилом, якщо сторони досягли згоди щодо суті договору (предмету, ціни тощо), але їхні пропозиції та відповіді містять стандартні умови, які суперечать одна одній, договір вважається укладеним. Проте суперечливі стандартні умови взаємно виключаються та не стають частиною договору в тій мірі, в якій вони є взаємовиключними. У цій частині відносини сторін регулюються загальними диспозитивними нормами національного цивільного законодавства. Це правило базується на презумпції, що для комерційних партнерів пріоритетом є укладення самої угоди та рух товарів чи надання послуг, а не нав'язування своїх стандартних умов за будь-яку ціну. Водночас, це правило містить важливий запобіжник: воно не застосовується, якщо одна зі сторін заздалегідь прямо заявила або без необґрунтованої затримки повідомила іншу сторону про те, що вона не погоджується бути зв'язаною договором інакше як на своїх стандартних умовах.

Частина 4 ст. 214 Проєкту 15150 вказує, «якщо кожна із сторін посиляється на власні стандартні умови, вважають, що договір укладено на узгоджених умовах і на тих стандартних умовах, що подібні за змістом. Умови, щодо яких сторони не досягли згоди, не є частиною договору». Тобто, Проєкт 15150 намагається врегулювати це питання, проте пропоновані норми потребують більшої термінологічної чіткості та концептуальної узгодженості зі статтею II.-4:209 DCFR.

У зв'язку із викладеним, пропонуємо викласти ст. 214 Проєкту 15150 в такій редакції:

«Стаття 214. Стандартні умови договору

1. Стандартними умовами договору є приписи, підготовлені однією стороною для багаторазового використання та внесені до договору без індивідуального погодження іншою стороною.

2. Стандартні умови стають частиною договору, якщо сторона, яка їх застосовує, прямо посилася на них у договорі (оферті) та вжила розумних заходів для надання іншій стороні реальної можливості ознайомитися з їх змістом до моменту укладення договору.

3. У разі невідповідності індивідуально погоджених та стандартних умов, перевага надається індивідуально погодженій умові.

4. Якщо сторони досягли згоди щодо укладення договору, але кожна з них посиляється на власні стандартні умови, що суперечать одна одній, договір вважається укладеним. Зміст договору складають узгоджені індивідуальні умови та ті стандартні умови, які є спільними за суттю. Суперечливі стандартні умови не стають частиною договору.

5. Положення частини четвертої цієї статті не застосовуються, і договір не вважається укладеним, якщо:

1) одна зі сторін заздалегідь прямо повідомила про намір не зв'язувати себе договором без застосування запропонованих нею стандартних умов; або

2) одна зі сторін після одержання оферти чи акцепту без невинуватеної затримки повідомила іншу сторону про свою незгоду бути зв'язаною договором на таких умовах.

6. Стандартні умови, розроблені професійними об'єднаннями чи асоціаціями, на які в договорі немає прямого посилання, можуть застосовуватися судом як звичай ділового обороту (стаття 8 цього Кодексу), лише якщо вони є загальновідомими та постійно застосовуються суб'єктами у відповідній сфері підприємницької діяльності.»

Впровадження таких правил повністю відповідає логіці економічного аналізу права, оскільки воно стимулює сторони до більш прозорого ведення переговорів та усуває стимул до штучного затягування обміну документами з метою надіслання останнього слова.

Виконання договірних зобов'язань становить завершальну і найбільш важливу стадію динаміки будь-якого договірного правовідношення, на якій відбувається практична матеріалізація прав кредитора та обов'язків боржника. В умовах сучасної євроінтеграційної трансформації України, яка характеризується динамічним зближенням національної правової системи з правом ЄС, модернізація інституту виконання зобов'язань набуває особливого значення.

Теоретичний аналіз джерел європейського контрактного права показує, що воно ґрунтується на фундаментальному принципі *pacta sunt servanda*, який є ознакою стабільності цивільного обороту та передбачуваності ринкових відносин. Проте сучасне європейське приватне право, втілене в PECL, DCFR, Принципах UNIDROIT, не розглядає цей принцип як абсолютний та негнучкий. Навпаки, європейські модельні правила пропонують комплексну систему балансу між жорсткістю виконання зобов'язань та необхідністю правової адаптації контракту до непередбачуваних та істотно змінених обставин, які знаходяться поза межами розумного контролю сторін. Цей досвід є важливим для України, де суб'єкти господарювання сьогодні змушені виконувати договірні

зобов'язання під руйнівним впливом повномасштабного воєнного стану, що характеризується постійними безпековими ризиками, руйнуванням енергетичної та логістичної інфраструктури, блокадою портів та масовою міграцією.

Чинний ЦК України заклав засади приватної автономії та свободи договору, однак інструментарій виконання та захисту прав кредитора багато в чому залишився фрагментарним та недостатньо гнучким для ефективного реагування на глибокі макроекономічні та безпекові кризи. Як слушно наголошують провідні правознавці Н. С. Кузнєцова та О. О. Кот, оновлення Цивільного кодексу України є запорукою побудови ефективної взаємодії між державою та суспільством, що вимагає глибокої рецепції європейських інструментів приватного права [190].

Особливого методологічного значення для нашого дослідження набуває аналіз сучасної архітектури виконання зобов'язань, яка в європейського контрактному праві побудована за тріадою «виконання – невиконання – засоби захисту». Ця тріада повністю нівелює поділ на належне виконання та відповідальність, об'єднує їх у цілісну систему засобів правового захисту кредитора та боржника. У Книзі 5 Проєкту 15150 зроблено вагомий крок до імплементації цієї моделі.

Так, ст. 776 Проєкту 15150 визначає засади виконання зобов'язання, встановлює, що виконання полягає у вчиненні боржником на користь кредитора дій, визначених змістом зобов'язання, або утриманні від дій, зобов'язання необхідно виконувати відповідно до його умов, Кодексу, іншого закону та загальних засад приватного права. На відміну від чинного законодавства, Проєкт 15150 відмовляється від застарілих та багато в чому суперечливих вимог щодо «належного виконання» та обов'язку виконувати зобов'язання в натурі як загального правила.

Важливою новелою Проєкту 15150 є нормативне впровадження критерію належної професійної дбайливості» при визначенні меж виконання зобов'язання (ч. 5 ст. 777). Цей критерій є прямою рецепцією

європейських стандартів, зокрема ст. III.-2:101 DCFR, яка вимагає від боржника діяти відповідно до стандартів розумної професійної поведінки у відповідній сфері діяльності. На нашу думку, впровадження цієї категорії дозволить судам відійти від спрощеної оцінки дій боржника за ознаками виконання чи невиконання, і перейти до аналізу того, чи вжив суб'єкт усіх об'єктивно необхідних та професійно виправданих заходів для досягнення мети зобов'язання. Це також безпосередньо пов'язано з виокремленням у ст. 723 Проекту 15150 зобов'язання докладання зусиль та зобов'язання досягнення результату. У зобов'язанні докладання зусиль боржник зобов'язаний діяти добросовісно та розумно, докладає зусиль, які б доклала розумна особа у такій самій ситуації, тоді як у зобов'язанні досягнення результату боржник зобов'язаний гарантувати конкретний результат.

Іншим важливим досягненням рекодифікації є нормативна легалізація загального обов'язку співпраці сторін під час виконання зобов'язань. У європейському договірному праві цей обов'язок закріплений у ст. III.-1:104 DCFR, яка зобов'язує сторони співпрацювати одна з одною, якщо така співпраця є необхідною для виконання їхніх зобов'язань. Обов'язок співпраці впливає безпосередньо з принципу добросовісності та означає, що кредитор не має права займати пасивну або деструктивну позицію та очікувати прострочення боржника з метою стягнення неустойки чи збитків. Кредитор зобов'язаний вжити всіх необхідних та розумних дій, щоб полегшити боржникові виконання його обов'язку. У Проекті 15150 обов'язок співпраці отримав часткове втілення у ст. 781 щодо визначення обов'язків кредитора прийняти виконання та ст. 783, яка зобов'язує кредитора вчинити дії, необхідні для прийняття виконання, зокрема забезпечити доступ боржника до відповідного місця чи інформаційної системи. Проте, на нашу думку, обов'язок співпраці у Проекті 15150 сформульований занадто вузько як обов'язок прийняття, що потребує розширення для ефективного правозастосування.

У зв'язку із викладеним, з метою належного нормативного відображення європейського обов'язку співпраці сторін, пропонуємо доповнити ст. 781 Проекту 15150 («Обов'язок кредитора прийняти виконання») частиною четвертою такого змісту:

«4. Сторони зобов'язані активно співпрацювати одна з одною, якщо така співпраця є необхідною для належного виконання їхніх обов'язків за зобов'язанням. Кредитор зобов'язаний утримуватися від дій, що ускладнюють або роблять неможливим виконання зобов'язання боржником, та за наявності об'єктивних перешкод зобов'язаний надати боржникові розумну допомогу для виконання зобов'язання. Порухення кредитором обов'язку співпраці звільняє боржника від відповідальності за прострочення виконання зобов'язання та є підставою для відшкодування кредитором завданих цим збитків».

Модернізація засад виконання зобов'язань за Проектом 15150 також торкнулася впровадження інституту електронного виконання (ст. 785) та деталізації правил зарахування платежів (ст. 806). Зазначені норми є актуальними в умовах цифровізації економіки та розвитку Єдиного цифрового ринку ЄС, оскільки вони легалізують використання смарт-контрактів, автоматизованих систем платежів та електронних реєстрів як належних інструментів виконання договірних умов. Проте успішне функціонування цих цифрових інститутів неможливе без належного захисту конфіденційності та інформаційної безпеки сторін.

Варто також звернути увагу в контексті виконання умов договору на розумність. Принцип розумності є наскрізною категорією сучасного європейського приватного права. У модельних правилах PECL (ст. 1:302) та DCFR (ст. I.-1:110) розумність виступає як основний об'єктивний показник для оцінки поведінки сторін, визначення строків, ціни, якості та обсягу виконання, якщо вони не були індивідуально погоджені в договорі. Розумним вважається те, що особи, які діють добросовісно та у тій самій ситуації, що й сторони, вважали б розумним, з урахуванням характеру

зобов'язання, мети договору та конкретних обставин справи. Проте, як зазначають І. Лукашевич-Крутник та Р. Крутник, традиційні критерії застосування принципу розумності, розроблені європейською доктриною та національною судовою практикою для звичайних умов стабільного ринку, потребують концептуального переосмислення та адаптації до суворих реалій воєнного стану [192].

З початком повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році традиційні доктринальні підходи до оцінки розумності поведінки договірних сторін зіткнулися з викликами. На сьогодні безпековий та гуманітарний фактори мають отримати пріоритетне значення над суто економічними критеріями ефективності виконання договору. Поведінка боржника, яка в умовах мирного часу кваліфікувалася б як нерозумна, недбала або така, що становить прострочення (наприклад, зупинення виробництва, зміна маршруту доставки товару без попереднього письмового погодження з кредитором, затримка у передачі проміжних результатів), в умовах війни має визнаватися повністю розумною, виправданою та добросовісною, якщо вона була спрямована на збереження життя та здоров'я своїх працівників, захист майна від артилерійських чи ракетних обстрілів, евакуацію потужностей з зони ведення активних бойових дій або дотримання встановлених державою вимог обмежень часу на пересування.

На думку вказаних вище авторів, судові органи України при оцінці належності виконання зобов'язань в умовах війни мають відмовитися від спрощеного формального застосування концепції вини боржника та впровадити обґрунтовану систему контролю розумності дій контрагента в умовах підвищеного ризику через фактор реального рівня безпекових загроз у конкретному регіоні України на момент виконання зобов'язання; наявність об'єктивних руйнувань логістичних шляхів та критичної інфраструктури; вжиття боржником належних та економічно виправданих заходів обачності для подолання перешкод; ступінь та оперативність

інформування кредитора про виникнення труднощів [192]. Врахування таких факторів, на нашу думку, дозволить зберегти справедливий баланс приватних інтересів сторін.

Слід також підкреслити, що стандарт розумності в умовах війни вимагає від кредитора активного виконання свого обов'язку співпраці. Кредитор не має права займати пасивну очікувальну позицію і розраховувати на отримання вигоди від прострочення боржника. Розумний та добросовісний кредитор в умовах війни зобов'язаний сприяти боржнику у виконанні його обов'язків: погоджувати зміну строків, альтернативні логістичні маршрути, спрощені форми приймання-передачі, а також приймати часткове або поетапне виконання, якщо це об'єктивно необхідно для збереження договірної зв'язку. Разом з тим, на думку низки дослідників, впровадження оціночних категорій у Цивільний кодекс України має супроводжуватися розробкою чіткої правозастосовної методології для запобігання зловживань [163].

У зв'язку із викладеним, з метою нормативного закріплення доктрини захисту прав кредиторів та боржників в умовах воєнного стану через розумність такого виконання пропонуємо доповнити ст. 776 Проекту 15150 частиною п'ятою такого змісту:

«5. При оцінці розумності та добросовісності поведінки сторін зобов'язання в умовах воєнного стану, збройного конфлікту або надзвичайного стану, суд враховує об'єктивні безпекові ризики для життя та здоров'я людей, загрози руйнування майна, логістичні та інфраструктурні обмеження у відповідному регіоні, а також реальну можливість вжиття стороною альтернативних заходів для належного виконання обов'язку».

Істотна зміна обставин становить одну з найбільш складних та дискусійних проблем сучасного зобов'язального права, актуальність якої зросла в умовах триваючого воєнного стану в Україні. Чинне цивільне законодавство регулює це питання у ст. 652 ЦК України, яка дозволяє

змінити або розірвати договір судом у разі істотної зміни обставин, якими сторони керувалися при укладенні договору. Проте чинна модель ст. 652 ЦК України є недостатньо ефективною. Для її застосування закон вимагає одночасної наявності чотирьох критеріїв, довести які в суді є майже неможливим завданням. Більше того, чинна ст. 652 ЦК віддає явну перевагу розірванню договору, тоді як його зміна судом допускається лише як винятковий захід у разі, якщо розірвання договору суперечить суспільним інтересам або потягне для сторін збитки, що значно перевищують витрати на виконання договору на змінених умовах.

На відміну від цього підходу, ст. III.-1:110 DCFR та ст. 6.2.2–6.2.3 Принципів УНІДРУА закладають принципово іншу, гнучку концепцію. Європейська модель виходить з принципу збереження договору, розглядає розірвання як винятковий засіб. Згідно з європейським правом, коли виконання договору стає надмірно обтяжливим для однієї із сторін внаслідок подій, які відбулися поза її розумним контролем, покладання обов'язку виконання такої умови накладає на сторони первинний обов'язок провести добросовісні переддоговірні переговори з метою адаптації умов договору до нових реальних умов. Лише у разі, якщо протягом розумного строку сторони не змогли досягти консенсусу, суд за заявою будь-якої із сторін отримує право або розірвати договір на визначених умовах, або самостійно змінити його умови для відновлення первісного балансу договірних ризиків (наприклад, адаптувати ціну, обсяги постачання, продовжити строки виконання тощо).

На нашу думку, суд не повинен виступати пасивним ліквідатором договірних зв'язків шляхом механічного розірвання договору. Навпаки, у довгострокових інвестиційних, орендних, будівельних, концесійних чи девелоперських угодах повне розірвання договору може завдавати значних збитків як приватним інтересам сторін, так і публічним інтересам держави. Тому судове втручання має бути спрямоване на збереження чинності

договору через його примусову судову адаптацію на засадах справедливості та балансу ризиків.

Важливим аспектом тут є також чітке відмежування інституту істотної зміни обставин від інституту форс-мажору, які часто ототожнюються. Форс-мажор за ст. 79 Віденської конвенції (яка у Проєкті 15150 реципійована під назвою «Перешкода, що виправдовує невиконання» у ст. 875) звільняє боржника лише від відповідальності (сплати збитків, пені, штрафів) за затримку виконання, але не припиняє і не змінює саме договірне зобов'язання. Натомість істотна зміна обставин спрямована на усунення економічного дисбалансу та зміну умов договору на майбутнє, аби зробити його виконання можливим для обох сторін [20]. Якщо форс-мажор констатує об'єктивну фізичну чи юридичну неможливість виконання (наприклад, руйнування заводу), то істотна зміна обставин застосовується тоді, коли виконання є фізично можливим, але стає економічно руйнівним для боржника (наприклад, подорожчання сировини в 10 разів через блокаду кордонів). Чітке розмежування цих категорій у Проєкті 15150 дозволить судам приймати виважені рішення та захистить договірні відносини.

Істотна зміна обставин може виникати як тоді, коли вартість виконання для однієї зі сторін різко зросла, так і тоді, коли цінність отриманого виконання для іншої сторони суттєво зменшилася [20]. Це актуально, наприклад, для договорів довгострокової оренди комерційної нерухомості під час війни. Для орендаря фізична можливість користуватися приміщенням зберігається, але цінність цього користування може впасти через постійні обстріли району, відтік клієнтів або закриття бізнесу. У такій ситуації механічне відсилення боржника до форс-мажорних застережень не вирішує проблему, оскільки не надає правових підстав для пропорційного зменшення орендної плати чи реструктуризації боргу на майбутнє. Впровадження повноцінного інституту істотної зміни обставин надасть суду право здійснити адаптацію умов договору для

відновлення первісного договірного балансу, запобігти банкрутству бізнесу.

У Принципах УНІДРУА інститут істотної зміни обставин деталізовано через поняття «непередбачуваності подій», які сторона не могла розумно врахувати в момент укладення угоди. Водночас наголошується, що ведення переговорів має здійснюватися без невинновданого затягування часу, а сторона, яка заявляє про істотну зміну обставин, не має права автоматично призупиняти виконання своїх обов'язків, якщо тільки це прямо не передбачено законом або не погоджено з кредитором.

Таким чином, легалізація гнучкої моделі істотної зміни обставин у Проєкті 15150 на засадах ст. III.-1:110 DCFR є необхідним кроком для збереження вітчизняного комерційного обороту в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення.

У зв'язку із викладеним пропонуємо викласти ст. 822 Проєкту 15150 в такій редакції:

«Стаття 822. Зміна обставин

1. Сторона договору або іншого правочину повинна виконувати свої обов'язки навіть у випадку, якщо виконання для неї стало більш обтяжливим, зокрема через зростання його вартості або зменшення цінності зустрічного виконання.

2. Якщо внаслідок зміни обставин виконання обов'язку стає надмірно обтяжливим для однієї із сторін, така сторона має право звернутися до іншої сторони з проханням про проведення переговорів з метою відновлення балансу їхніх інтересів або припинення зобов'язання (розірвання договору), за умови що:

- 1) зміна обставин відбулася після вчинення правочину;
- 2) зміну обставин не можна було розумно врахувати під час вчинення правочину;
- 3) обставини перебувають поза контролем такої сторони;

4) така сторона не взяла на себе ризик настання таких обставин.

3. Вимогу про проведення переговорів має бути заявлено негайно після того, як стороні стало відомо про зміну обставин, із зазначенням обґрунтування їх виникнення. Заявлення вимоги про переговори не звільняє сторону від обов'язку виконання договору, крім випадків, коли суд за клопотанням сторони зупинить виконання на час проведення переговорів або судового розгляду.

3. Якщо сторони не досягнуть згоди протягом розумного строку, суд може:

1) змінити умови договору з метою відновлення економічної рівноваги сторін;

2) припинити зобов'язання (розірвати договір) із визначенням дати та умов припинення, у тому числі розподілу витрат і наслідків припинення».

Однією з ключових новел Проекту 15150 є перегляд філософії цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язань. Чинна система засобів захисту за ЦК України 2003 року характеризується фрагментарністю та акцентом на каральних інструментах, насамперед, на інституті штрафної неустойки за статтею 549 ЦК України, за якої кредитор має право на стягнення неустойки у повному обсязі понад суму завданих збитків, якщо інше не встановлено договором або законом. У комерційній та судовій практиці це часто призводить до штучного збільшення вимог кредиторів, коли суми нарахованої пені та штрафів у декілька разів перевищують розмір реального боргу, що може призвести до банкрутства.

Проект 15150 пропонує інший, сумісний з європейськими стандартами підхід. У ст. 831 Проекту закріплюється перехід до залікової неустойки як загального правила цивільно-правової відповідальності. Згідно з цією нормою, якщо іншого не встановлено договором або законом, збитки відшкодовуються у частині, що не покрита сплаченою неустойкою. Цей підхід повністю узгоджується з положеннями Книги III DCFR та PECL, де цивільна відповідальність розглядається виключно як

відновлювально-компенсаційний засіб, спрямований на повернення кредитора у майновий стан, який би існував за умов належного виконання договору, без права на безпідставне збагачення чи покарання боржника. Штрафний характер неустойки допускається лише як винятковий інструмент за прямою згодою сторін або вказівкою закону.

Зокрема, у європейській практиці розвинена концепція судового контролю за надмірними узгодженими сумами відшкодування збитків та договірними штрафами. Відповідно до ст. III.-3:712 DCFR, якщо погоджена сума штрафу є вочевидь недомірною або надмірною порівняно зі шкодою, суд має право зменшити її до розумних меж, навіть за наявності домовленості сторін. Проєкт 15150 інтегрує цю концепцію у ст. 830, і дозволяє судам зменшувати розмір неустойки у разі її вочевидь недомірності наслідком невиконання зобов'язання.

Наступним кроком на шляху гармонізації є законодавче закріплення межі передбачуваності збитків відповідно до стандарту, закладеного у ст. 74 Віденської конвенції про договори міжнародної купівлі-продажу товарів та ст. III.-3:703 DCFR. Чинне законодавство України не обмежує обсяг збитків критерієм передбачуваності. Це дозволяє кредиторам заявляти вимоги про відшкодування значних за обсягом непрямих збитків, які боржник жодним чином не міг очікувати та прорахувати при укладенні договору та визначенні його ціни. Це створює інвестиційний ризик для іноземного та вітчизняного бізнесу. Впровадження правила передбачуваності, за яким боржник, який порушив зобов'язання, відповідає лише за ті збитки, які він передбачав або міг розумно передбачити в момент укладення договору як ймовірний наслідок його порушення, створює прозору модель розподілу майнових ризиків. Проте Проєкт 15150 містить прогалину та не закріплює це правило як універсальну норму загальних положень про відповідальність, що вимагає внесення відповідних змін. Таке обмеження запобігає покладенню на боржника

тягача непередбачуваних та віддалених втрат, підвищує стабільність господарської діяльності.

У зв'язку із викладеним, пропонуємо доповнити Проекту 15150 новою статтею 891-1 «Передбачуваність збитків» такого змісту:

«Стаття 891-1. Передбачуваність збитків

1. Боржник, який порушив зобов'язання, відповідає лише за ті збитки, які він передбачав або міг розумно передбачити в момент укладення договору як ймовірний наслідок його порушення у зв'язку з обставинами, про які він знав або повинен був знати.

2. Обмеження відповідальності, передбачене частиною першою цієї статті, не застосовується, якщо порушення зобов'язання було вчинено боржником умисно або внаслідок грубої необережності. У цьому разі боржник зобов'язаний відшкодувати збитки у повному обсязі, включає непередбачувані непрямі збитки».

Істотною модернізацією за Проектом 15150 є також реформування інституту звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язань. Замість обставин непереборної сили та форс-мажору, Проект 15150 у ст. 875 впроваджує європейський стандарт перешкоди поза контролем боржника Книги III DCFR. Звільнення від відповідальності за цією моделлю настає, якщо боржник доведе, що невиконання було викликане перешкодою, яка перебувала поза його розумним контролем, і що від нього не можна було розумно очікувати врахування цієї перешкоди під час укладення договору, або уникнення чи подолання самої перешкоди чи її наслідків. Цей підхід є значно гнучкішим, оскільки фокусується на суб'єктивній можливості контролю за ризиками з боку боржника, а не на формальних ознаках «надзвичайності та невідворотності», що може полегшити судове доказування та захистити сторони в умовах воєнного стану.

Окрему увагу в межах модернізації системи захисту учасників договорів слід приділити інституту судової неустойки (астренту), який

вперше пропонується впровадити у вітчизняне приватне право Проектом № 15150 (ст. 880). Астрент, запозичений з французької цивілістичної традиції та закріплений у багатьох європейських правопорядках, являє собою грошове стягнення на користь кредитора за кожен день невиконання боржником судового рішення у немайнових спорах (наприклад, зобов'язання спростувати недостовірну інформацію, припинити порушення права інтелектуальної власності або виконати певну дію) [237]. Цей інструмент покликаний подолати проблему невиконання судових рішень в Україні, яка неодноразово ставала предметом розгляду ЄСПЛ. Проте суми астренту мають підлягати чіткому судовому контролю з урахуванням принципу домірності, щоб запобігти безпідставному збагаченню кредитора у випадках, коли невиконання рішення зумовлене об'єктивними перешкодами. Слід наголосити, що астрент не замінює виконання основного негрошового зобов'язання в натурі, а є лише процесуально-правовим стимулом для забезпечення обов'язковості судових актів.

Крім того, європейські модельні правила DCFR містять регулювання інституту передчасного (очікуваного) порушення зобов'язання у ст. III.–3:504. Згідно з цим інститутом, якщо ще до настання строку виконання зобов'язання стає очевидним, що боржник допустить істотне порушення, кредитор має право негайно здійснити односторонню відмову від договору та вимагати відшкодування збитків. В такому випадку він не повинен чекати фактичного настання строку та виникнення прострочення. Це дозволяє кредитору мінімізувати свої трансакційні втрати, оперативно укласти заміщуючу угоду та звільнити свої ресурси. Проект 15150 наразі не містить уніфікованого аналога цієї норми в загальних положеннях про припинення та захист, в тексті Проекту 15150 зазначено лише окремі положення про право на зупинення виконання (ст. 778).

Найбільш гостру дискусію серед практикуючих юристів, правозахисників та суддів Верховного Суду викликала запропонована Проектом 15150 реформа інституту недійсності правочинів [226]. Зокрема,

ст. 231 Проекту 15150 запроваджує концептуально нову для вітчизняного законодавства можливість позасудового одностороннього оспорення та визнання договору недійсним за заявою сторони. Згідно з цією нормою, сторона, яка має право оспорити договір через дефекти волі (помилка, обман, насильство, тяжка обставина тощо), може надіслати іншій стороні письмову заяву про недійсність договору, і з цього моменту мають місце правові наслідки, якщо інша сторона не звернеться до суду протягом шести місяців.

Така конструкція може бути досить небезпечною та передчасною для сучасного правового та бізнес-середовища України. Впровадження позасудової недійсності правочину в умовах високого рівня корупції, нестабільності судової та реєстраційної систем створює ризики для зловживань та корпоративного рейдерства. Будь-яка недобросовісна сторона (наприклад, агрохолдинг-орендар або недобросовісний покупець землі) отримає законний інструмент для миттєвого призупинення виконання своїх зобов'язань шляхом надсилання листа про недійсність договору. Якщо інша сторона (наприклад, особа, військовослужбовець, який знаходиться в зоні бойових дій) не отримає цей лист вчасно, її договір автоматично стане недійсним без судового розгляду чи перевірки. Це може зруйнувати фундаментальний принцип презумпції правомірності правочину та позбавляє гарантій правової визначеності.

Європейська традиція приватного права та модельні правила DCFR (Розділ 7 Книги II) виходять з того, що визнання договору недійсним внаслідок дефектів волі або суперечності імперативним нормам вимагає виключно судового контролю, або двосторонньої письмової угоди сторін про анулювання договору. Судовий контроль є надійним запобіжником проти свавілля та одностороннього маніпулювання. На підставі аналізу прецедентного права Суду ЄС, зокрема справ *Mohamed Aziz* [98] та *Mostaza Claro* [45], можна зробити висновок, що захист інтересів слабшої сторони та дотримання публічного порядку вимагають від суду активного

втручання та оцінки справедливості договірних умов *ex officio*, що є неможливим за умов позасудового скасування договорів за одностороннім листом.

У зв'язку із викладеним, вважаємо за доцільне виключити ст. 231 Проекту 15150, яка дозволяє одностороннє позасудове оспорення правочинів за заявою сторони, та зберегти судову процедуру визнання правочинів недійсними відповідно до ст. 230 Проекту 15150. Також вважаємо за доцільне доповнити ст. 230 частиною 8 такого змісту:

«8. Визнання оспорюваного правочину недійсним без звернення до суду допускається виключно за спільною письмовою згодою всіх сторін цього правочину, вчиненою у тій самій формі, що й сам правочин».

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що сучасна європеїзація договірного права України зумовлює необхідність фундаментального переосмислення традиційних конструкцій приватного права та подолання застарілих концепцій шляхом імплементації положень DCFR, PECL, Принципів UNIDROIT. Важливими векторами оновлення вітчизняного законодавства мають виступати нормативне закріплення інституту переддоговірної відповідальності з обмеженням стягнення збитків лише негативним інтересом для збереження свободи договору, легалізація імперативного обов'язку співпраці сторін та стандартів професійної дбайливості у комерційному обороті, послідовне впровадження загального принципу збереження договору, а також адаптація оціночного критерію розумності та виконання зобов'язань до специфічних безпекових викликів воєнного стану та завдань повоєнного відновлення.

2.4. Особливості європеїзації деліктного права України

Історично цивільно-правова відповідальність у вітчизняній науці розглядалася крізь призму теорії правопорушення, розробленої в радянський період під значним впливом кримінального права. Цивільні кодекси України 1922 та 1963 років будувалися навколо ідеї повного підпорядкування приватного інтересу державному регулюванню [239]. Попри те, що загальний принцип відшкодування заподіяної шкоди декларувався в них досить послідовно, його реальне застосування було ускладнено обмеженнями та відсутністю гнучких правових інструментів. Європеїзація цивільного законодавства очевидно вимагає відмови від застарілих радянських конструкцій та рецепції європейських концепцій приватного права, таких як PECL, PETL [116] та DCFR.

Однією з найважливіших тенденцій сучасного європейського приватного права є об'єктивізація умов цивільної відповідальності, яка виражається у переході від суб'єктивної концепції вини до теорії ризику та запобігання шкоди [139]. У класичному цивільному праві вина заподіювача шкоди вважалася абсолютною та обов'язковою передумовою будь-якого стягнення [78, р. 783-784]. Проте індустріальна та цифрова революції призвели до появи великої кількості видів діяльності, які самі по собі несуть підвищений рівень небезпеки для оточуючих, але є суспільно корисними та необхідними (до прикладу, транспорт, промисловість, новітні технології, штучний інтелект).

Необхідність гармонізації деліктного права свого часу виходила із потреби широкої тенденції ініціатив із гармонізації, які мали б призвести до більш узгодженої європейської системи норм приватного права або, ймовірно, до створення Європейського цивільного кодексу. Відступаючи, варто зазначити, що на сьогодні робота над розробкою Єдиного цивільного кодексу призупинена, в тому числі через загальну кризу в ЄС щодо обсягу повноважень наднаціональних інституцій та органів влади країн-членів

ЄС. Деякими правознавцями та, зокрема, Британською Палатою лордів Проект загальних довідкових меж (DCFR), опублікований у 2009 році, розглядався як проєкт (майбутнього) Європейського цивільного кодексу [16]. Наймасштабніші ініціативи щодо гармонізації відбулися у сфері договірної права. Так, до прикладу, PECL слугували прикладом для пропозиції щодо Регламенту про загальноєвропейське право купівлі-продажу (CESL) [119], ініційованого Європейською Комісією 11 жовтня 2011 року. Відкликання цієї пропозиції в грудні 2014 року Європейською Комісією в її Робочій програмі на 2015 рік призвело до тимчасового застою в процесі уніфікації (європейського) договірної права [139].

Що стосується гармонізації деліктного права ЄС, необхідно звернути увагу на PETL [48], опубліковані у 2005 році Європейською групою з деліктного права, та Книгу VI DCFR («Позадоговірна відповідальність за шкоду, заподіяну іншій особі») і дві пропозиції реформ в межах французького законодавства та перегляд Швейцарського зобов'язального кодексу у 2020 році. Цей аналіз засвідчить, що окремі аспекти деліктного права тяжіють до зближення, тоді як водночас між ними продовжують зберігатися розбіжності.

Французький Проект Терре є частиною проєкту по реформуванню французького зобов'язального права, включно з деліктним правом. Проект Терре був запропонований у 2008 та 2011 роках академічною групою під керівництвом Франсуа Терре. Його дослідницька група подала проєкти щодо реформування договірної права та деліктного права. Обидва готувалися у співпраці з Міністерством юстиції під егідою Академії моральних і політичних наук. Група Терре врахувала положення як PETL, так і DCFR. Однак, попри активність академічної спільноти, реформа французького деліктного права все ще не стоїть на політичному порядку денному Франції [99], на відміну від проєкту з реформування договірної права, який ще у 2016 році був врахований фактично в повному обсязі в цивільному законодавстві.

У швейцарському проєкті науковці всіх юридичних факультетів Швейцарії за підтримки Федерального департаменту юстиції та Швейцарського інституту порівняльного правознавства переглянули чинні положення Загальної частини Швейцарського зобов'язального кодексу [23] та адаптували їх до сучасних реалій. Проєкт був опублікований у 2013 році та слугував основою для офіційного перегляду Загальної частини Швейцарського зобов'язального кодексу. Швейцарський законодавець не прийняв єдиного окремого кодексу деліктного права, проте ключові концепції групи 2013–2014 років були імплементовані через точкові закони [86, р. 675].

Тенденцію європеїзації деліктного права необхідно розглядати через декілька рівнів. В першу чергу, мова йде про директиви та регламенти ЄС. Хоча ця нормативно-правова база директив і регламентів застосовується переважно у сфері договірного права, певною мірою деліктне право також підпадає під цей тип гармонізації. Важливим прикладом є Директива про відповідальність за якість продукції від 25 липня 1985 року, яка запровадила режим відповідальності без вини за дефектні товари [28]. Ще одним прикладом є Директива про недобросовісну комерційну практику від 11 травня 2005 року, яка регулює та гармонізує недобросовісну комерційну практику компаній щодо споживачів на внутрішньому ринку [39]. На додаток до гармонізації норм матеріального права, ЄС почав активно уніфікувати норми міжнародного приватного права. Важливим прикладом є Регламент «Рим II» щодо права, яке застосовується до позадоговірних зобов'язань, що діє з 11 січня 2009 року.

Також варто зазначити, що з точки зору гармонізації, системи деліктного права низки держав-членів ЄС перебувають під впливом рішень Суду ЄС та ЄСПЛ. Європейська конвенція з прав людини (далі – ЄКПЛ) захищає базовий перелік прав людини. Право на життя (ст. 2 ЄКПЛ) є найфундаментальнішим із них. Згідно зі ст. 2 ЄКПЛ, життя кожної людини охороняється законом. Водночас завдяки практиці ЄСПЛ процеси

зближення відбуваються у сфері захисту приватного та сімейного життя (конфіденційності). На вертикальному та горизонтальному рівнях ст. 8 ЄКПЛ гарантує, що право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та кореспонденції не порушується державою, співгромадянами або компаніями. У своєму відомому рішенні у справі «Фон Ганновер проти Німеччини (№ 2)» ЄСПЛ застосував п'ять критеріїв для зважування права на повагу до приватного життя (ст. 8 ЄКПЛ) проти права на свободу вираження поглядів (ст. 10 ЄКПЛ), серед яких є критерій щодо того, чи сприяє опублікована інформація (фотографії) суспільній дискусії, що становить загальний інтерес [17].

Оскільки основоположні права ЄКПЛ мають переважно вертикальну дію, їм бракує прямої горизонтальної дії. Проте базові права людини за ЄКПЛ можуть діяти в горизонтальних відносинах, але лише опосередковано [19].

Приклади такого непрямого горизонтального ефекту можна знайти в національній судовій практиці, пов'язаній із такими засадами, як-от добросовісність та чесна ділова практика (в межах договірного права) і необхідний стандарт розумної обачності (деліктне право). У своєму рішенні від 9 січня 1987 року Верховний суд Нідерландів ухвалив, що порушення ст. 8 ЄКПЛ вважається деліктним діянням відповідно до відкритого, необхідного стандарту належної розумної обачності, який лежить в основі ст. 1401 попередньої редакції Цивільного кодексу Нідерландів (наразі: ст. 162 Книги 6 ЦК Нідерландів) [139].

Відповідно до ст. 267 ДФЄС Суд ЄС має юрисдикцію ухвалювати преюдиційні рішення за зверненнями національних судів щодо тлумачення актів ЄС, таких як директиви або регламенти. Зокрема, у сфері деліктного права велике значення має ч. 2 ст. 340 ДФЄС. Це положення стосується позадоговірної відповідальності інституцій ЄС за заподіяну шкоду. Частина 2 ст. 340 ДФЄС визначає, що у сфері позадоговірної відповідальності ЄС повинен, відповідно до загальних принципів, спільних

для законодавств держав-членів, відшкодувати будь-яку шкоду, завдану його інституціями або його службовцями під час виконання ними своїх службових обов'язків.

Відповідно, щоб виникла відповідальність за ч. 2 ст. 340 ДФЄС, мають бути в наявності: неправомірне діяння ЄС, шкода, завдана позивачеві, та причинно-наслідковий зв'язок між неправомірним діянням і завданою шкодою. Проте точний зміст цього положення досі викликає питання щодо тлумачення поняття спільних для законодавства ЄС принципів.

Разом із тими загальні принципи, спільні для законодавств держав-членів, про які йдеться у ч. 2 ст. 340 ДФЄС, слугували відправною точкою для розвитку концепції відповідальності держав-членів за порушення права ЄС. На цій основі Суд ЄС розвинув форму гармонізації через трирівневу систему умов виникнення відповідальності. Так, у справі *Francovich* Суд ЄС вирішив, що на підставі національних норм деліктного права держава-член несе відповідальність за порушення права ЄС, якщо: результат, передбачений директивою, тягне за собою надання прав приватним особам; зміст цих прав можна визначити на підставі положень директиви; існує причинно-наслідковий зв'язок між порушенням зобов'язання державою та збитками чи шкодою, зазнаними потерпілими сторонами [1].

Не маючи на меті дослідження усієї сукупності деліктних зобов'язань, зважаючи на обсяг дослідження та поставлену мету і завдання, звернемо увагу в межах цього підрозділу лише на окремі аспекти європеїзації правового регулювання деліктних зобов'язань.

Стаття 1:101 Книги VI DCFR та відповідна базова норма PETL формулюють три фундаментальні підстави для виникнення права на відшкодування шкоди: відповідальність за власну вину, відповідальність за підвищений ризик та відповідальність за дії третіх осіб. Проєкт 15150 сприймає цю тріаду та відходить від застарілих формальних підходів та

намагається розбудувати гнучкі правові механізми. Зокрема, обсяг правового захисту тепер диференціюється залежно від цінності захищеного інтересу, де життя, здоров'я, людська гідність, свобода та недоторканність особи отримують абсолютний і найвищий рівень захисту, що відповідно також зазначено в ст. 2:102 PETL.

Крім того, європейські модельні правила впроваджують інститут права на усунення загрози спричинення шкоди. Згідно зі ст. 1:102 DCFR, якщо заподіяння шкоди є очевидним та невідворотним, майбутній потерпілий має право вимагати припинення або запобігання дій, які створюють таку загрозу. Ця норма перетворює деліктне право з інструменту суто ретроспективного реагування на інструмент активного превентивного захисту цивільних прав, що має велике значення для захисту екологічних, майнових та особистих немайнових прав особи.

Відповідно ст. 1411 Проекту 15150 («Право на запобігання завданню шкоди») становить собою важливий крок у подоланні ретроспективного характеру деліктної відповідальності. Вона трансформує вітчизняне недоговірне зобов'язальне право з інструменту компенсації постфактум на реальний превентивний регулятор.

В переважній більшості норми зазначеної статті відповідають ст. VI.-1:102 DCFR та ст. 2:104 PETL, що стосується права вимагати вчинення запобіжних дій або заборони певної діяльності, визнання запобіжних витрат збитками (ч. 4 ст. 1411 Проекту) та закріплення права на субсидіарні самостійні дії майбутнього потерпілого за рахунок порушника (ч. 2 ст. 1411 Проекту). В свою чергу, норми ч. 5 вказаної статті щодо її застосування статті «безвідносно до вини» відповідає природі запобіжного зобов'язання, коли захищаються абсолютні права, і наявність чи відсутність вини потенційного порушника не може бути перешкодою для нейтралізації загрози.

Однак, попри загальну прогресивність, текст статті містить певну кількість вразливих аспектів, які потребують доопрацювання. Так, до

прикладу, DCFR оперує поняттям «impending loss» (школа, що є неминуchoю, очевидною та вірогідною за звичайного перебігу подій). Разом із тим використання словосполучення «реально загрожує» у вітчизняній судовій практиці може стикатись з надмірно високим тягарем доказування [229], коли суди вимагають надати безспірні докази майбутньої події.

У зв'язку із чим, вважаємо доцільним ввести об'єктивний критерій високої вірогідності за принципом розумної особи, яким оперує законодавство ЄС та акти «м'якого права».

Крім того у ч.ч. 1, 2 та 4 ст. 1411 Проекту 15150 одночасно вжито три категорії «розумні, необхідні і домірні». Разом із тим у текстах PETL та DCFR поняття розумних заходів/витрат є родовим і вже охоплює критерії пропорційності та необхідності. На нашу думку, використання декількох оціночних критерії також може ускладнити доказування для позивача.

Також, зважаючи на зміст PETL та DCFR можемо констатувати, що Проєкт 15150 не містить в досліджуваній статті прямої вказівки на можливість застосування судом негайних запобіжних приписів у разі загрози шкоди життю, здоров'ю людини чи довкіллю.

Відповідно для усунення тавтологій, підвищення нормативної чіткості та відповідності DCFR і PETL пропонуємо викласти статтю 1411 Проекту 15150 у такій редакції:

«Стаття 1411. Право на запобігання завданню шкоди

1. Особа, якій загрожує завдання шкоди, яка є очевидною або неминуchoю за звичайних обставин внаслідок діяльності або поведінки іншої особи, має право вимагати від потенційного завдавача шкоди:

1) вжиття розумних заходів, необхідних для відвернення загрози або зменшення розміру майбутньої шкоди;

2) припинення дій чи призупинення діяльності, які створюють таку небезпеку.

2. Якщо потенційний завдавач шкоди не вживає своєчасних заходів, відмовляється або неспроможний їх вжити, особа, якій загрожує шкода, має право самостійно або із залученням третіх осіб вжити невідкладних розумних заходів для ліквідації загрози за рахунок потенційного завдавача шкоди.

3. Суд за позовом особи, якій загрожує шкода, зобов'язує потенційного завдавача шкоди вчинити запобіжні дії або забороняє (призупиняє) відповідну діяльність. За наявності обґрунтованої загрози завдання незворотної шкоди життю, здоров'ю особи чи довкіллю суд має право вжити таких заходів негайно до вирішення спору по суті.

4. Витрати, які розумно та добросовісно понесла особа з метою відвернення неминучої шкоди або зменшення її розміру, визнаються превентивними витратами у розумінні статті 25 цього Кодексу та підлягають відшкодуванню потенційним завдавачем шкоди незалежно від того, чи була шкода відвернута повністю.

5. Приписи цієї статті застосовуються незалежно від вини потенційного завдавача шкоди. Відшкодування превентивних витрат не позбавляє особу права на повне відшкодування шкоди, якщо її було завдано фактично.

6. До звернення до суду або вчинення самостійних дій, визначених частиною другою цієї статті, особа, якій загрожує шкода, зобов'язана попередити потенційного завдавача шкоди та надати йому розумний строк для реагування, за винятком випадків, коли зволікання створює ризик настання незворотних наслідків.

7. Приписи цієї статті застосовують до відносин, пов'язаних із запобіганням завданню шкоди, якщо іншого не встановлено главою 90 цього Кодексу».

Під впливом стрімкого розвитку цифрових технологій та автономних систем штучного інтелекту деліктне право у усьому світі зазнає радикальних трансформацій [118]. Традиційні концепції позадоговірної

відповідальності, які будувалися навколо фізичних дій людини та матеріальних об'єктів, сьогодні стають неспроможними адекватно реагувати на особливості шкоди, яка завдається в цифровому середовищі [47]. Зокрема, коли автономний медичний робот або самокерований автомобіль завдає шкоди людині, виникає складне питання, хто є делінквентом – власник пристрою, розробник програмного забезпечення чи виробник самого авта чи робота.

ЄС став першим у світі регулятором, який розпочав системну реформу деліктного права з метою адаптації до викликів цифрової доби. Ключовим інструментом цієї реформи є Директива ЄС про відповідальність за дефектну продукцію 2024/2853 [38]. Головною новелою цієї директиви є розширення поняття «продукція». Відповідно до поняття продукції прямо віднесено програмне забезпечення (включаючи операційні системи, комп'ютерні програми, додатки, хмарні сервіси та прошивки) та інтегровані цифрові послуги, які безпосередньо забезпечують або обумовлюють функціонування продукту. Також встановлюється відповідальність виробника за дефекти програмного забезпечення, які призвели до шкоди (включаючи знищення чи пошкодження даних, втрату здоров'я, моральну шкоду та реальну фінансову шкоду). При цьому зазначена директива значно полегшує тягар доказування для потерпілих у складних технічних чи наукових випадках (наприклад, у сфері фармацевтики чи штучного інтелекту) і дозволяє судам презюмувати наявність дефекту та причинного зв'язку, якщо позивач довів спроможність своєї вимоги.

Для України, яка прагне інтегруватись у Єдиний цифровий ринок ЄС, імплементація положень вказаної у Проект 15150 та інші норми є досить важливою. Без чіткого законодавчого регулювання відповідальності за програмні дефекти та системи штучного інтелекту вітчизняні ІТ-компанії та виробники цифрових продуктів не зможуть повноцінно конкурувати на європейському ринку, а споживачі такої

продукції не будуть мати належного рівня захисту при користуванні складними цифровими системами.

Важливо зауважити, що ця директива має суттєвий значний вплив не лише на ІТ-сферу, а й на індустрію наук про життя, включаючи виробництво складного медичного обладнання, фармацевтичних препаратів та біотехнологій. У цих сферах дефекти продукції можуть мати невідомі наслідки для пацієнтів, а доказування причинно-наслідкового зв'язку між вживанням препарату та шкодою часто є надзвичайно складним через специфіку організму людини та тривалий латентний період виникнення побічних ефектів [141]. Полегшення тягара доказування та впровадження презумпції дефектності у складній науково-технічній продукції, на нашу думку, також є важливим кроком для захисту прав пацієнтів та споживачів.

Проте, імплементуючи ці норми, вітчизняний законодавець повинен враховувати загрози по ймовірності створення умов для зловживань, щоб не спровокувати хвилю необґрунтованих позовів чи безпідставних вимог про розкриття комерційної таємниці та конфіденційних технічних документів виробників. Баланс між захистом прав споживачів та збереженням конкурентоспроможності бізнесу має бути ретельно збережений в національному законодавстві, що вимагає встановлення чітких процесуальних фільтрів та обмеження обсягу інформації, яка підлягає розкриттю.

У зв'язку із викладеним пропонуємо викласти ч. 2 ст. 1438 Проекту 15150 в такій редакції:

«2. Для цілей цієї статті продуктом є рухома річ, зокрема сировина, комплектувальні вироби, складові частини готової продукції, а також інші речі, щодо яких встановлено вимоги безпечності. У випадках, встановлених законом, до продуктів прирівнюють також програмне забезпечення (включаючи операційні системи, комп'ютерні програми, моделі штучного інтелекту, вбудоване програмне забезпечення), хмарні та

інші цифрові послуги, які безпосередньо впливають на функціонування, безпеку та властивості відповідної речі.

Виробник програмного забезпечення чи цифрової послуги несе відповідальність незалежно від його вини за будь-яку шкоду, заподіяну життю, здоров'ю або майну фізичної та юридичної особи внаслідок дефекту такого програмного забезпечення чи цифрової послуги».

На нашу думку, надзвичайно важливою з точки зору актуальності є кодифікація делікту збройної агресії як окремої підстави для відшкодування шкоди. Враховуючи історичні виклики та масштабні руйнування, завдані російською агресією, Проєкт 15150 в межах ст. 1437 інтегрує компенсаційні механізми безпосередньо до матеріального цивільного права, чим створює чіткий приватно-правовий інструментарій для позовів фізичних та юридичних осіб про стягнення репарацій за рахунок активів держави-агресора. Крім того, кодифікація делікту збройної агресії у Проєкті 15150 вимагає розробки спеціальних колізійних та процесуальних механізмів для забезпечення реального виконання судових рішень. Заподіяння шкоди внаслідок військових дій є особливою категорією деліктів, яка виходить за межі класичних приватноправових відносин та тісно пов'язане з нормами міжнародного публічного права та гуманітарного права. Інтеграція цих інструментів безпосередньо у ЦК України створює надійну правову основу для національних судів та дозволяє їм ефективно захищати майнові та немайнові інтереси громадян та бізнесу в умовах триваючого конфлікту.

Також варто зазначити, що еволюція інституту відповідальності за дії інших осіб в європейській приватній доктрині пройшла тривалий шлях від суворого підходу до сучасних гнучких концепцій розподілу ризиків у корпоративних суб'єктах [106]. У класичних правових системах континентальної Європи, таких як Франція та Німеччина, деліктна відповідальність роботодавця за шкоду, завдану його працівником, спочатку обґрунтовувалася виною у виборі кадрів або виною у контролі за

ними. Проте з розвитком промисловості та великих корпорацій цей підхід було визнано неефективним, оскільки потерпілому було надзвичайно важко довести конкретну провину керівництва компанії у виборі конкретного робітника [106].

Сучасне європейське право, відображене в статті 5:101 PETL та відповідних положеннях Книги VI DCFR, повністю відмовилося від суб'єктивної концепції вини роботодавця, і перейшло до моделі суворої відповідальності за дії підлеглих. Відповідно до цього підходу, роботодавець або замовник робіт відповідає за шкоду, завдану його працівником або помічником під час виконання ними своїх професійних обов'язків, незалежно від наявності власної вини. Економічне обґрунтування цієї моделі полягає в тому, що саме роботодавець організовує діяльність, яка створює ризики для третіх осіб, отримує від неї прибуток і здатний застрахувати свою відповідальність або розподілити можливі збитки через ціноутворення.

У контексті української рекодифікації та Проекту 15150, перехід до відповідальності роботодавця без вини за дії працівників є логічним продовженням європеїзації деліктного права. Ст. 1172 чинного ЦК України вже передбачає, що юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником при виконанні трудових (службових) обов'язків. Проте у правозастосовчій практиці досі виникають суперечності щодо визначення поняття «працівник» особливо в контексті залучення субпідрядників, фрілансерів або осіб, які працюють за цивільно-правовими договорами. Так, Постановою Касаційного цивільного суду у складі ВС від 06 березня 2023 року у справі № 559/961/17 ВС підтвердив, що для покладення обов'язку з відшкодування шкоди на юридичну особу за ч. 1 ст.1172 ЦК обов'язковому встановленню підлягає факт перебування заподіювача шкоди у трудових відносинах з цією особою на момент вчинення правопорушення [210]. В свою чергу, Проект 15150 має на меті розширити це поняття, орієнтуючись на концепцію залученої особи, як це

зазначено в DCFR, де визначальним є фактичний контроль за діяльністю особи, а не формальний характер договору.

Проект 15150 має також здійснити рецепцію європейських підходів до причинного зв'язку, і закріпити гнучкі правила оцінки причинності шкоди. Зокрема, у випадках, коли шкода виникла внаслідок кількох незалежних причин, кожна з яких сама по собі була б достатньою для настання шкоди, або у випадках невизначеної причинності, коли неможливо встановити, чия саме дія призвела до шкоди, щоб суд мав можливість покладати відповідальність на всіх потенційних делінквентів солідарно або пропорційно до створеної ними ймовірності настання шкоди, як це зазначено ст. 3:103 PETL.

На сьогодні ст. 1418 Проекту 15150 («Відповідальність за шкоду, завдану спільно кількома особами») у запропонованій редакції зосереджена виключно на внутрішніх відносинах між співзавдавачами шкоди щодо розподілу часток між ними. Водночас стаття не враховує зовнішній аспект зобов'язання (відносини з потерпілим), а також сучасні європейські інститути альтернативної та невизначеної причинності.

Так, вказана стаття починається одразу з відносин між самими боржниками (ч. 1), та не закріплює фундаментальну гарантію для потерпілого: особи, які спільно або внаслідок взаємопов'язаної поведінки завдали шкоди, відповідають перед потерпілим солідарно, що б відповідало ст. 9:101 PETL та ст. VI.-4:102 DCFR.

За правилом ст. 3:103 PETL ст. VI.-4:103 DCFR, якщо шкоду спричинила дія лише однієї особи з групи, але встановити конкретного винуватця неможливо (при цьому кожен із них створив реальну небезпеку заподіяння саме такої шкоди), тягар доказування перерозподіляється: усі вони несуть солідарну відповідальність, доки хтось із них не доведе свою непричетність. В свою чергу, чинна редакція ст. 1418 Проекту 15150 залишає потерпілого без захисту через неможливість встановити прямого делінквента.

Крім того, ст. 3:105 PECTL передбачає, якщо шкода є наслідком кількох незалежних дій і частку кожного визначити неможливо, відповідальність розподіляється пропорційно до вірогідності заподіяння шкоди або солідарно з подальшим регресом. У ст. 1418 Проекту 15150 передбачено лише спрощений поділ «у рівних частках» (ч. 2), що, на нашу думку, є підходом, що не характеризується індивідуалізацією і схожий виключно на механічний поділ.

У зв'язку із викладеним пропонуємо викласти ст. 1418 Проекту 15150 у такій редакції:

«Стаття 1418. Відповідальність за шкоду, завдану кількома особами.

1. Особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть перед потерпілим солідарну відповідальність.

2. Якщо шкоду завдано дією однієї особи з кола кількох осіб, кожна з яких вчинила діяння, здатне спричинити таку шкоду, проте встановити, чиї саме конкретні дії її спричинили, неможливо, усі такі особи несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. Особа звільняється від відповідальності, якщо доведе, що її діяння не могло бути причиною завдання шкоди.

3. Якщо шкода виникла внаслідок незалежних дій кількох осіб і частку впливу кожного з них у загальному обсязі шкоди встановити неможливо, такі особи несуть солідарну відповідальність перед потерпілим, якщо інше не встановлено законом.

4. У відносинах між собою особи, які спільно або солідарно несуть обов'язок відшкодувати ту саму майнову шкоду та/або компенсувати моральну шкоду, відповідають у частках, розмір яких визначається з урахуванням ступеня їхньої вини, характеру, значення та вірогідності впливу поведінки кожного на настання шкоди, одержаної ними вигоди та інших істотних обставин.

5. Якщо визначити частку кожної з осіб у завданні шкоди відповідно до частини четвертої цієї статті неможливо, вважається, що вони

відповідають у рівних частках, якщо інше не встановлено цим Кодексом, іншим законом або договором між ними.

6. Особа, яка відшкодувала шкоду потерпілому понад частку, визначену відповідно до частини четвертої або п'ятої цієї статті, має право зворотної вимоги (регресу) до інших співзавдавачів шкоди у межах сплаченої понад її частку суми згідно зі статтею 1419 цього Кодексу».

Важливим інститутом, що потребує глибокої рецепції, на нашу думку, є укладення правочинів про обмеження чи звільнення від цивільно-правової відповідальності. Відповідно до усталеної європейської практики, що відображена в актах «м'якого права», умови договору, які звільняють сторону від відповідальності за умисне завдання шкоди або грубу недбалість, є нікчемними. Інститут договірної виключення або обмеження цивільно-правової відповідальності перебуває на стику принципу свободи договору та публічного порядку.

Європейська цивілістична доктрина послідовно впроваджує загальний імперативний стандарт недійсності (нікчемності) умов про звільнення чи обмеження відповідальності за умисел та грубу недбалість, незалежно від суб'єктного складу правовідносин (B2B, B2C чи C2C). Так, ст. III.–3:105 DCFR прямо встановлює, що засіб правового захисту від порушення зобов'язання не може бути виключений або обмежений за домовленістю сторін, якщо таке виключення чи обмеження суперечить добросовісності та чесній діловій практиці. Відповідно ст. VI.–5:401 DCFR у сфері недоговірних (деліктних) зобов'язань визначає, що відповідальність за шкоду особі/здоров'ю, завдану умисно або внаслідок грубої недбалості, не може бути виключена або обмежена договором. Ст. 10:401 PETL закріплює загальний принцип, що відповідальність за шкоду особі, а також за будь-яку шкоду, завдану умисно або з грубої недбалості, не підлягає обмеженню або виключенню)

У чинному ЦК України в межах ст. 614 закріплено правило, що правочин про скасування чи обмеження відповідальності за умисне

порушення зобов'язання є нікчемним. Проте чинний кодекс залишає за межами правового унормування грубу необережність, обмежуючись точковими нормами у сфері захисту прав споживачів (ст. 18 Закону України «Про захист прав споживачів» [218]) або спеціальних деліктах.

У Проєкті 15150 в загальних положеннях про виконання зобов'язань та відповідальність зберігається фрагментарний підхід, який потребує уніфікації через поширення правила нікчемності також і на грубу необережність.

У цьому зв'язку Проєкту 15150 доцільно доповнити імперативними нормами щодо нікчемності таких правочинів. Пропонуємо доповнити ст. 1416-1 такого змісту:

«Стаття 1416-1. Недійсність правочинів щодо виключення або обмеження відповідальності.

1. Правочин, вчинений до порушення зобов'язання або до завдання шкоди, яким скасовується чи обмежується цивільно-правова відповідальність особи за шкоду, завдану життю або здоров'ю фізичної особи, є нікчемним.

2. Правочин, вчинений до порушення зобов'язання або до завдання шкоди, яким скасовується чи обмежується відповідальність особи за порушення зобов'язання або за завдання шкоди внаслідок умислу чи грубої необережності, є нікчемним.

3. Умова договору, яка виключає або обмежує відповідальність сторони чи засоби правового захисту іншої сторони у випадках, не зазначених у частинах першій та другій цієї статті, є недійсною (нікчемною), якщо вона суперечить вимогам добросовісності, чесної ділової практики або істотно порушує баланс інтересів сторін.

4. Односторонні заяви, відмови від прав, попередження або повідомлення, спрямовані на виключення чи обмеження відповідальності за завдання шкоди, не створюють юридичних наслідків для потерпілого, якщо вони суперечать приписам частин першої-третьої цієї статті.

5. Правила цієї статті застосовуються як до договірних, так і до недоговірних (деліктних) зобов'язань, якщо спеціальними нормами цього Кодексу або законом не встановлено інших обмежень щодо автономії волі сторін».

Зважаючи на те, що Проєкт 15150 передбачає повернення правового регулювання міжнародних приватних відносин в зміст ЦК України, важливим, вважаємо, також дослідження питання значення міжнародного приватного права для європеїзації деліктного права України. Визначення застосовного права у транскордонних деліктних спорах (таких як, до прикладу, транскордонне забруднення навколишнього середовища, дорожно-транспортні пригоди за участю іноземців або поширення недостовірної інформації в мережі інтернет) усуває юридичну невизначеність, розмежовує суверенну регуляторну владу держав та встановлює справедливий розподіл ризиків для приватних учасників, які діють у кількох юрисдикціях [74]. В інтегрованому ринковому просторі передбачувані та несуперечливі колізійні правила стають не лише технічними юридичними інструментами, а важливою складовою економічної інфраструктури, яка полегшує вільний рух товарів, послуг, капіталу та людей.

В умовах, коли Україна здійснює масштабну інтеграцію у правове поле ЄС наближення національного міжнародного приватного права до європейських колізійних стандартів є невідкладним законодавчим завданням. Позадоговірні зобов'язання в ЄС регулюються двома взаємопов'язаними інструментами: Регламентом (ЄС) № 1215/2012 про міжнародну юрисдикцію та визнання і виконання рішень у цивільних та комерційних справах («Брюссель I») [125] та Регламентом (ЄС) № 864/2007 про право, що застосовується до позадоговірних зобов'язань («Рим II»).

Чинне колізійне законодавство України у сфері недоговірних зобов'язань на сьогодні колізійною прив'язкою використовує принцип

закону місця вчинення делікту (*lex loci delicti commissi*), що є системним відхиленням від сучасної європейської моделі [74]. Цей принцип фокусується на місці здійснення протиправної дії (наприклад, місці випуску товару неналежної якості). Проєкт 15150 демонструє значний прогрес, інтегруючи норми Закону «Про міжнародне приватне право» безпосередньо до тексту кодексу у вигляді Книги VIII та сприймаючи принцип закону країни місця виникнення безпосередньої шкоди (*lex loci damni*) як основну колізійну прив'язку для недоговірних зобов'язань, що відповідає статті 4(1) Регламенту Рим II.

Незважаючи на прогресивне сприйняття принципу *lex loci damni*, Проєкт 15150 не містить фундаментального колізійного розмежування між прямою (безпосередньою) шкодою та непрямыми (опосередкованими) наслідками цивільного правопорушення. У європейській системі колізійного права це розмежування є важливим аспектом, на якому базується прецедентна практика Суду ЄС. Так, до прикладу, у справі *Marinari v Lloyds Bank plc* Суд ЄС чітко розмежував початкову (пряму) шкоду та подальші негативні фінансові наслідки. Поняття місця, де сталася подія, що спричинила шкоду, охоплює виключно місце, де відбулася дія, або місце, де безпосередньо настала первинна шкода, відповідно воно не включає місце, де потерпілий згодом зазнав вторинних фінансових втрат унаслідок первинної шкоди, що виникла в іншій державі.

Відповідно до логіки Регламентів Брюссель I та Рим II, для цілей визначення міжнародної юрисдикції суду та застосовного права щодо деліктів значення має виключно місце виникнення безпосередньої (первинної) шкоди майну або особі. Опосередковані наслідки, навіть якщо вони є значними з економічної, фінансової чи емоційної точок зору, повністю не враховуються при визначенні застосовного права, що запобігає виникненню штучному розмиванню меж деліктної прив'язки.

У справі *Florin Lazar v Allianz SpA* [52] громадянин Румунії вимагав компенсації моральної та матеріальної шкоди у зв'язку із загибеллю своєї

сестри в автокатастрофі в Італії. Позивач проживав у Румунії і там зазнав емоційних страждань та фінансових витрат. Проте Суд ЄС однозначно постановив, що безпосередня шкода (смерть особи) виникла в Італії, а тому застосовним є італійське право, тоді як страждання брата в Румунії є лише непрямим наслідком правопорушення, який не може змінювати правову систему, що регулює делікт.

У Проєкті 15150 це розмежування відсутнє, що може загрожувати власне розмиванню меж прив'язки, коли позивачі будуть намагатись обґрунтувати застосування більш вигідного для них права (наприклад, українського права щодо розміру моральної шкоди), посиляючись на те, що вони зазнали непрямих фінансових чи емоційних збитків за своїм місцем проживання в Україні. Для усунення цього ризику необхідно прямо кодифікувати європейське правило розмежування шкоди, виклавши ч. 1 ст. 1859 Проєкту 15150 в такій редакції:

«1. До зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, застосовується право країни, у якій безпосередньо настала пряма шкода, незалежно від того, в якій країні відбулася дія або інша подія, що спричинила завдання шкоди, а також незалежно від країни або країн, у яких настали опосередковані економічні, майнові чи моральні наслідки такої події».

Важливо також констатувати, що традиційне колізійне та юрисдикційне регулювання позадоговірних зобов'язань століттями спиралося на територіальний принцип, де враховувалась фізична локалізація юридичних фактів у просторі. Проте транскордонні правопорушення у цифровій сфері, до прикладу, хакерські атаки, несанкціоноване блокування або знищення хмарних даних, транскордонне викрадення віртуальних активів у, розмивають концепт державних кордонів і роблять класичну прив'язку до місця вчинення дії фактично неефективною [88].

У кіберпросторі протиправне діяння та його шкідливі наслідки часто є географічно розірваними між багатьма юрисдикціями. Наприклад, шкідливий програмний код може бути розроблений та запущений правопорушником у державі А, пройти через проміжні транзитні сервери, розташовані в державі Б, заблокувати доступ до хмарної бази даних клієнта на серверах у державі В, а безпосередні фінансові втрати для бізнесу потерпілого матеріалізуються у формі списання коштів з банківського рахунку, відкритому у державі Г. За таких умов намагання локалізувати делікт за місцем знаходження фізичної ІТ-інфраструктури (серверів, маршрутизаторів чи реєстрації доменних імен) створює ситуацію абсолютної правової невизначеності й провокує ситуацію, коли сторони спору намагаються штучно підпорядкувати свої відносини найбільш вигідній для себе юрисдикції.

Аналогічні труднощі виникають і при спробах застосування колізійної прив'язки до місця виникнення шкоди (*lex loci damni*). Якщо шкода полягає в руйнуванні ділової репутації юридичної чи фізичної особи через публікацію недостовірних відомостей у соціальних мережах, такий контент стає одночасно доступним користувачам у всьому світі. Визначення «місця виникнення шкоди» суто за технічним принципом доступу до вебсторінки призводить до потенційної підсудності спору судам будь-якої заінтересованої держави, де є підключення до мережі Інтернет. Це не тільки повністю руйнує рівність інтересів сторін, але й нівелює базовий принцип передбачуваності застосовного матеріального права.

У зв'язку із цим відповідь на виклики дематеріалізації простору європейська приватна доктрина та судова практика напрацювали суб'єктно-центричний підхід. Він переносить фокус уваги з географічних характеристик правопорушення на особистість потерпілої особи та її правові й життєві зв'язки з конкретною державою. Цей підхід визначається в концепції центру інтересів потерпілого.

Центр основних інтересів визначається відповідно до ст. 3 Регламенту (ЄС) 2015/848 [124] як «місце, де боржник здійснює управління своїми інтересами на регулярній основі і яке є встановлюваним для третіх осіб». Відповідно, центр інтересів встановлюється на підставі об'єктивних факторів, що локалізують економічне життя боржника. Це динамічне (рухоме) поняття, оскільки воно слідує за переміщеннями боржника. Об'єктивні критерії, придатні для визначення цього центру, охоплюють лише ті, які можуть бути перевірені третіми особами (зокрема кредиторами), що дає їм змогу заздалегідь знати правопорядок, який буде регулювати неплатоспроможність боржника. З цієї причини, задля забезпечення правової визначеності під час ідентифікації центру інтересів, встановлюються певні презумпції, де для компаній або юридичних осіб цим центром є місцезнаходження їхнього зареєстрованого офісу; для фізичних осіб, які здійснюють незалежну підприємницьку або професійну діяльність – основне місце здійснення підприємницької діяльності; для фізичних осіб, які не здійснюють незалежної підприємницької або професійної діяльності – місце їхнього звичайного проживання [90].

Основи застосування критерію центру інтересів щодо деліктів, вчинених опосередковано через мережу інтернет були закладені Судом ЄС у об'єднаних справах *e-Date Advertising GmbH and Martinez* [44], де Суд визнав, що поширення протиправного контенту в Інтернеті завдає шкоди одночасно в багатьох місцях, але саме у центрі своїх інтересів особа зазнає найбільш відчутного впливу на свої права.

Юрисдикція суду місця, де передбачувана потерпіла особа має центр своїх інтересів, відповідає меті передбачуваності правил, що регулюють юрисдикцію також щодо відповідача, враховуючи, що видавець шкідливого контенту на момент розміщення цього контенту в Інтернеті має змогу знати центри інтересів осіб, які є суб'єктом цього контенту. Тому Суд вважає, що критерій центру інтересів дозволяє як заявнику легко

ідентифікувати суд, в якому він може подати позов, так і відповідачу обґрунтовано передбачити, в якому суді на нього може бути подано позов.

При визначенні центру інтересів фізичної особи суди також мають застосовувати тест на передбачуваність для правопорушника [53]. Делінквент повинен розумно передбачати, що його дії (наприклад, публікація критичної статті конкретною мовою на сайті, орієнтованому на українську аудиторію) викличуть шкідливі наслідки саме в тій юрисдикції, яка є центром інтересів потерпілого. Якщо ж потерпілий є публічною особою, діяльність якої має чітко виражений локальний характер, її центр інтересів локалізується саме в цій країні, навіть якщо публікація була здійснена іноземною мовою на закордонній платформі, оскільки саме в цій громаді особа має сформовані соціальні та професійні зв'язки, що зазнають шкоди.

У справі *Bolagsupplysningen OÜ v Individuellt* [11] Суд ЄС поширив концепцію центру інтересів на юридичних осіб, ділова репутація яких постраждала від протиправних публікацій або кібератак у мережі Інтернет. Визначення центру інтересів для юридичної особи має свою специфіку і не може автоматично прирівнюватися до місця її звичайного проживання (яке для компаній традиційно ототожнюється з юридичною адресою чи країною представництва. Суд ЄС вказує, що центр інтересів юридичної особи знаходиться в тій державі, де її комерційна репутація є найбільш активною та де реально здійснюється її господарська діяльність.

Ключовими об'єктивними критеріями локалізації центру інтересів компанії є: по-перше, місце, де компанія здійснює основну частину своєї комерційної діяльності (виробництво товарів, надання послуг, утримання офісів та штату працівників); по-друге, місце розташування основного ринку збуту та знаходження її головних контрагентів та споживачів, на яких орієнтований її бренд; по-третє, місце, де ділова репутація компанії зазнала найбільшого комерційного впливу, що призвело до відтоку клієнтів та реальних фінансових збитків.

Хоча Регламент Брюссель I bis допускає існування альтернативних підсудностей для полегшення доступу потерпілого до судового захисту, матеріальне колізійне регулювання в межах Регламенту Рим II прагне визначити єдиний правопорядок, який підлягає застосуванню до деліктного спору. Це необхідно для запобігання фрагментації деліктних зобов'язань та гарантування правової визначеності для обох сторін відносин [2; 8]. Загальне колізійне правило статті 4(1) Рим II підпорядковує позадоговірні зобов'язання праву країни, в якій виникає безпосередня шкода, незважаючи на місце вчинення правопорушення або країну, в якій настають непрямі наслідки події.

У справі *NM and OU v TE* (C-77/24) від 15 січня 2026 року) [107] щодо збитків австрійського резидента від участі в азартних іграх на неліцензованому іноземному вебсайті Суд ЄС визначив, що безпосередня майнова чи репутаційна шкода від кібератак, незаконних цифрових операцій або протиправного контенту виникає саме у місці, де потерпіла особа має своє звичайне місце проживання, оскільки саме там знаходиться центр її життєдіяльності й саме там її майнова чи немайнова сфера зазнає реального зменшення або обмеження. Відповідно, дії іноземних провайдерів (розміщення контенту на серверах у третій країні) є лише подією, що зумовила шкоду, а тому ігноруються відповідно до ст. 4(1) Рим II.

У кіберпросторі це означає, що якщо хакерський напад заблокував роботу комп'ютерів, до прикладу, українського банку, то пряма шкода виникла в Україні (де заблоковано активи та операційну діяльність), навіть якщо сервери банку орендовані в Німеччині, а його резервні фінансові рахунки знаходяться в Австрії.

Ми вже вказували в межах цього підрозділу про необхідність розширення поняття продукту, саме тому підкреслимо, що ст. 1859 Проєкту 15150 не визначає особливостей кіберделіктів. У зв'язку із

викладеним пропонуємо доповнити ст. 1859 Проекту 15150 ч. 2 такого змісту:

«2. До зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди особистим немайновим правам фізичної особи або діловій репутації юридичної особи, а також завдання інших чистих фінансових збитків за допомогою мережі Інтернет чи інших засобів електронних комунікацій, застосовується право країни, в якій потерпіла особа має своє звичайне місце проживання (для фізичних осіб) або основне місце провадження діяльності чи знаходження органів управління (для юридичних осіб) на момент виникнення шкоди, за умови, що негативні наслідки делікту проявилися або могли проявитися на території цієї країни».

Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що сучасна європеїзація деліктного права України зумовлює необхідність фундаментального переосмислення традиційних конструкцій приватного права та подолання застарілих концепцій шляхом імплементації положень DCFR, PETL та судової практики Суду ЄС. Ключовими векторами оновлення мають виступати об'єктивізація відповідальності, посилення превентивного захисту абсолютних прав, запровадження режиму відповідальності за програмні дефекти штучного інтелекту, а також нормативна кодифікація делікту щодо збройної агресії. Низка запропонованих норм Проекту 15150 в цій сфері потребує уточнення або доповнення, в тому числі, що стосується солідарного обов'язку співзавдавачів шкоди та рецепції європейських стандартів альтернативної й невизначеної причинності, унормування абсолютної нікчемності правочинів щодо звільнення чи обмеження відповідальності за шкоду життю й здоров'ю або завдану внаслідок умислу чи грубої необережності, тощо.

Висновки до розділу 2

Викладене в розділі дає підстави зробити такі висновки:

1. Обґрунтовано доцільність остаточного подолання штучного приватноправового дуалізму в національній правовій системі шляхом скасування Господарського кодексу України та переходу до моністичної моделі приватного права. Порівняльно-правовий аналіз європейських систем доводить, що комерційне право має розвиватися як спеціалізована інтегрована частина єдиного приватного права. Прийняття Закону України № 4196-XI запустило трирічний перехідний період (до 2028 року) для обов'язкової реорганізації застарілих організаційних форм (державних, комунальних та приватних підприємств) у прозорі європейські корпоративні моделі господарських товариств. У сфері майнових відносин публічного сектору обґрунтовано заміну квазіречових титулів господарського відання та оперативного управління класичним римським інститутом особистого узуфрукту для некомерційного майна (лікарні, школи), а також інструментами оренди й довірчого управління для стратегічної інфраструктури.

2. Доведено, що успішна європеїзація приватного права України вимагає відмови від жорсткого нормативного формалізму на користь впровадження гнучкої, відкритої системи загальних засад (принципів) приватного права. Запропоноване Проектом 15150 розширення переліку базових засад з шести до дванадцяти дозволяє принципам виступати безпосереднім інструментом судового тлумачення. На основі рецепції європейського «soft law» та директив ЄС здійснено системне розмежування між суб'єктивною добросовісністю (як інтелектуально-вольовим станом незнання про дефект власного статусу) та об'єктивним принципом чесної ділової практики (як загальноприйнятим поведінковим стандартом відкритості та лояльності в B2B та B2C контрактах).

3. Аргументовано доцільність і окреслено межі застосування концептуальної новели щодо впровадження принципу доброзвичайності (*boni mores*) замість конструкту «моральні засади суспільства». Етимологічно та доктринально доведено відповідність терміна «доброзвичайність» європейській традиції обмеження приватної автономії зовнішніми етичними рамками для захисту публічного порядку та людської гідності. Доведено, що добросовісність (яка регулює внутрішній баланс інтересів сторін) та доброзвичайність (яка захищає зовнішні суспільні цінності) мають співіснувати без взаємного поглинання, спираючись на критерії пропорційності та правової визначеності.

4. Обґрунтовано необхідність модернізації договірного права України на основі європейських модельних стандартів (PECL, DCFR, Принципи UNIDROIT), яка спрямовується на утвердження принципу збереження договору. Запропоновано законодавче унормування самостійного інституту переддоговірної відповідальності за недобросовісне припинення переговорів, при цьому обсяг відшкодування збитків має обмежуватися реальними витратами на підготовку, щоб запобігти примусу до укладення правочинів.

5. Визначено концептуальні засади виконання та адаптації договірних зобов'язань в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення. Обґрунтовано перехід до європейської тріади «виконання – невиконання – засоби захисту», нормативне закріплення стандарту «належної професійної дбайливості» та розширення загального імперативного обов'язку співпраці сторін, за якого кредитор не може займати пасивну позицію для стягнення неустойки. Доведено, що в умовах війни принцип розумності вимагає надання пріоритету безпековим та гуманітарним факторам над суто економічною ефективністю. Крім того, обґрунтовано неефективність чинної статті 652 ЦК України та доведено доцільність легалізації гнучкої моделі судової зміни договору при істотній

зміні обставин для відновлення балансу інтересів, із чітким відмежуванням цього інституту від форс-мажору.

6. Систематизовано підходи до реформування інституту цивільно-правової відповідальності. Обґрунтовано перехід Проєкту 15150 до залікової неустойки як загального правила відповідальності за замовчуванням, а також легалізацію класичного європейського інституту судової неустойки (астренту) як грошового стягнення за кожен день прострочення у спорах. Доведено необхідність законодавчого закріплення універсального критерію передбачуваності збитків, за яким боржник відповідає лише за ту шкоду, яку він міг розумно передбачити при укладенні договору. Водночас висловлено застереження проти впровадження у статті 231 Проєкту 15150 механізму одностороннього позасудового оспорення договорів, який загрожує зловживаннями та рейдерством; обґрунтовано збереження виключно судового контролю за дефектами волі відповідно до європейської традиції.

7. Визначено напрями європеїзації деліктного права та деліктних колізійних прив'язок у міжнародному приватному праві. Обґрунтовано перехід до об'єктивізації позадоговірної відповідальності (теорії ризику), запровадження суворої відповідальності за дефекти програмного забезпечення та систем штучного інтелекту. У колізійному праві обґрунтовано заміну застарілої прив'язки місця дії (*lex loci delicti commissi*) на європейський стандарт місця виникнення безпосередньої шкоди (*lex loci damni*).

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено комплексний теоретико-доктринальний та прикладний аналіз засад, напрямів і правових механізмів європеїзації цивільного законодавства України в умовах його системної рекодифікації. В результаті дослідження зроблено такі висновки.

1. Доведено, що процес інтеграційного зближення вітчизняного приватного права з правопорядком ЄС є не лише технічним запозиченням нормативного масиву *acquis* ЄС, а глобальним, ціннісним, соціокультурним та інституційним процесом трансформації вітчизняного приватноправового порядку. Ця трансформація полягає в системному узгодженні інститутів і норм цивільного законодавства України до стандартів права ЄС, уніфікованих актів європейського «м'якого права», а також спільної європейської цивілістичної традиції (*ius commune*). В межах дослідження основний фокус зосереджено на договірному та деліктному праві як класичних сферах зобов'язального права, де європейська цивілістична традиція досягла найвищого рівня конвергенції через інструменти «м'якого права».

2. З'ясування особливостей тлумачення категорій приватноправової інтеграції дало підстави для побудови цілісної багаторівневої моделі їх співвідношення, що усуває термінологічні колізії в цивілістичній науці. Запропоновано розрізняти шість рівнів правової інтеграції: 1) європеїзація – генеральний соціокультурний, ціннісний і доктринальний процес трансформації приватного права, що виступає кінцевою метою рекодифікації; 2) конвергенція – стан об'єктивної нормативної сумісності та еволюційного вирівнювання правових систем; 3) гармонізація – метод узгодження і зближення інститутів на основі вимог *acquis* ЄС та актів «м'якого права» (PECL, DCFR, Принципи UNIDROIT); 4) адаптація – техніко-юридичний інструмент пристосування національного законодавства до вимог наднаціонального правопорядку; 5) імплементація – фактичне втілення, реалізація та судове застосування оновлених норм у

межах цивільного обороту; 6) досягнення відповідності – фінальний стан повної сумісності та інтегрованості правової системи України у правове поле ЄС, що є обов'язковою умовою для отримання членства.

3. Доведено, що принцип правової визначеності як невід'ємний структурний елемент верховенства права в ході європеїзації приватного права виступає як складна двокомпонентна система. Правотворчий вимір (статичний) включає в себе вимоги чіткості, доступності, неколізійності, сталості та прогнозованості цивільно-правових норм, обмеження меж дискреційних повноважень органів влади, а також усунення суперечностей і дублювання регулювання. Правозастосовний вимір (динамічний) вимагає забезпечення єдності, розумної передбачуваності та стабільності судово-правотлумачної практики, за якої національні суди (насамперед, Верховний Суд) здійснюють тлумачення внутрішніх норм у дусі прецедентної практики ЄСПЛ та Суду ЄС. Обґрунтовано доцільність офіційного нормативного закріплення принципу правової визначеності серед фундаментальних засад цивільного законодавства у ст. 3 ЦК України.

4. Обґрунтовано доцільність нормативного виокремлення та закріплення принципу чесної ділової практики (у системній єдності з добросовісністю) та принципу доброзвичайності (*boni mores*) як самостійних засад цивільного законодавства України. Доведено, що легалізація принципу доброзвичайності замість застарілого конструкту «моральні засади суспільства» забезпечує термінологічну відповідність європейській традиції обмеження приватної автономії зовнішніми етичними рамками для захисту публічного порядку. При цьому принципи добросовісності (який регулює внутрішній баланс інтересів сторін зобов'язання) та доброзвичайності (який захищає зовнішні суспільні цінності) повинні співіснувати без взаємного поглинання. В свою чергу, принцип чесної ділової практики виступає як об'єктивний поведінковий стандарт, що дозволяє відокремити загальноетичні стандарти поведінки

фізичних осіб у побутовому житті від спеціальних професійних стандартів суб'єктів підприємницької діяльності на ринку B2B контрактів.

5. Обґрунтовано напрями гармонізації вітчизняного договірного права з європейськими модельними кодифікаціями (DCFR, PECL, Принципи UNIDROIT). Доведено, що рекодифікація договірного права України повинна базуватися на відході від формально-текстуальних підходів на користь змістовної відповідності європейським стандартам, головним орієнтиром якої є принцип збереження договору. На цій основі аргументовано недоцільність пов'язувати чинність договірних зобов'язань із фактом державної реєстрації самого договору як юридичного факту, оскільки державній реєстрації повинні підлягати виключно речові права та їхні обмеження (оренда, сервітути, узуфрукт), а не сам договір, укладення якого повинно ґрунтуватись виключно на досягненні згоди.

6. Науково обґрунтовано концептуальні засади реформування інститутів переддоговірних відносин та укладення договорів на засадах європейського досвіду. Для регулювання сучасного комерційного обороту обґрунтовано впровадження правил вирішення колізії стандартних умов. Запропоновано закріпити правило взаємного виключення суперечливих умов, згідно з яким договір є укладеним на узгоджених індивідуальних та подібних за змістом стандартних умовах, а суперечливі стандартні умови анулюються й замінюються диспозитивними нормами права.

7. Визначено концептуальні засади виконання та адаптації договірних зобов'язань в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення на основі європейської тріади «виконання – невиконання – засоби захисту». Обґрунтовано нормативне закріплення стандарту «належної професійної дбайливості» боржника та розширення загального обов'язку співпраці сторін, за якого кредитор не має права займати пасивну очікувальну позицію з метою стягнення неустойки. Доведено, що в умовах збройного конфлікту принцип розумності вимагає надання пріоритету безпековим та гуманітарним факторам (збереження життя

людей, захист майна від обстрілів) над економічною ефективністю. Обґрунтовано неефективність чинної статті 652 ЦК України та доведено доцільність легалізації гнучкої моделі судової зміни та адаптації договорів у разі істотної зміни обставин з обов'язковим досудовим етапом переддоговірних переговорів сторін та чітким відмежуванням цього інституту від форс-мажору.

8. Визначено теоретичні та практичні засади європеїзації деліктного права та деліктних колізійних прив'язок у міжнародному приватному праві. Обґрунтовано перехід до об'єктивізації позадоговірної відповідальності (теорії ризику), зокрема у формі суворої відповідальності виробника за дефекти програмного забезпечення та систем штучного інтелекту. Сформульовано теоретико-правові засади солідарної відповідальності співзавдавачів шкоди у випадках альтернативної та невизначеної причинності. У колізійному праві обґрунтовано заміну прив'язки місця вчинення делікту на місце виникнення безпосередньої шкоди, а для деліктів у цифровій сфері – запровадження суб'єктно-центричного критерію центру інтересів потерпілого (місця його звичайного проживання).

10. На основі сформульованих у роботі науково-теоретичних висновків розроблено та обґрунтовано конкретні пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства України з метою його гармонізації із правом ЄС (Додаток В):

1) Доповнити статтю 3 Цивільного кодексу України (або відповідну статтю Книги 1 Проекту 15150) відповідними пунктами такого змісту:

*«... правова визначеність;
... чесна ділова практика».*

2) Викласти статтю 214 Проекту 15150 («Стандартні умови договору») у такій редакції:

«Стаття 214. Стандартні умови договору

1. Стандартними умовами договору є приписи, підготовлені однією стороною для багаторазового використання та внесені до договору без індивідуального погодження іншою стороною.

2. Стандартні умови стають частиною договору, якщо сторона прямо послалася на них та надала іншій стороні реальну можливість ознайомитися з ними до моменту укладення договору.

3. У разі невідповідності індивідуально погоджених та стандартних умов, перевага надається індивідуально погодженій умові.

4. Якщо сторони досягли згоди щодо договору, але посилаються на власні стандартні умови, що суперечать одна одній, договір вважається укладеним на узгоджених індивідуальних та спільних за суттю стандартних умовах. Суперечливі стандартні умови не стають частиною договору.

5. Положення частини четвертої не застосовуються, якщо одна зі сторін заздалегідь прямо заявила або без зволікання повідомила про незгоду бути зв'язаною договором інакше як на її стандартних умовах».

3) Доповнити статтю 230 проєкту частиною 8 такого змісту:

«8. Визнання оспорюваного правочину недійсним без звернення до суду допускається виключно за спільною письмовою згодою всіх сторін цього правочину, вчиненою у тій самій формі, що й сам правочин».

4) Виключити статтю 231 Проєкту 15150, яка передбачає механізм одностороннього позасудового оспорення правочинів за письмовою заявою сторони.

5) Викласти частину другу статті 730 Проєкту 15150 у такій редакції:

«2. Сторона, яка недобросовісно вела або безпідставно перервала переговори, зобов'язана відшкодувати іншій стороні збитки. Обсяг відшкодування збитків обмежується реальними витратами, понесеними у зв'язку з переговорами, і не може включати упущену вигоду, крім випадків, коли недобросовісна поведінка мала на меті введення контрагента в оману або вчинена шляхом обману».

6) Доповнити статтю 781 Проєкту 15150 («Обов'язок кредитора прийняти виконання») частиною четвертою такого змісту:

«4. Сторони зобов'язані співпрацювати, якщо це необхідно для належного виконання обов'язків. Кредитор зобов'язаний утримуватися від дій, що ускладнюють виконання, та за наявності об'єктивних перешкод надати боржникові допомогу. Порушення кредитором обов'язку співпраці звільняє боржника від відповідальності за прострочення та є підставою для відшкодування кредитором завданих цим збитків».

7) Доповнити статтю 776 Проєкту 15150 частиною п'ятою такого змісту:

«5. При оцінці розумності та добросовісності поведінки сторін зобов'язання в умовах воєнного стану, суд враховує безпекові ризики для життя та здоров'я людей, загрози руйнування майна, логістичні обмеження у відповідному регіоні, а також реальну можливість вжиття стороною альтернативних заходів для належного виконання обов'язку».

8) Викласти статтю 822 Проєкту 15150 («Зміна обставин») у такій редакції:

«Стаття 822. Зміна обставин

1. Сторона повинна виконувати обов'язки навіть у випадку, якщо виконання стало більш обтяжливим.

2. Якщо внаслідок зміни обставин виконання стає надмірно обтяжливим, сторона має право звернутися з проханням про проведення переговорів з метою відновлення балансу або розірвання договору, якщо зміна обставин відбулася після вчинення правочину, її не можна було врахувати, обставини перебувають поза контролем сторони, і вона не взяла на себе цей ризик.

3. Вимога про переговори має бути заявлена негайно. Вона не звільняє від виконання договору, крім випадків, коли суд за клопотанням сторони зупинить виконання на час переговорів або судового розгляду.

4. Якщо сторони не досягнуть згоди протягом розумного строку, суд може змінити умови договору або розірвати його з визначенням наслідків припинення зобов'язання».

9) Доповнити Проєкту 15150 статтею 891-1 «Передбачуваність збитків» такого змісту:

«Стаття 891-1. Передбачуваність збитків

1. Боржник відповідає лише за ті збитки, які він передбачав або міг розумно передбачити в момент укладення договору як ймовірний наслідок його порушення.

2. Обмеження відповідальності не застосовується, якщо порушення було вчинено боржником умисно або внаслідок грубої необережності. У цьому разі боржник зобов'язаний відшкодувати збитки у повному обсязі».

10) Викласти статтю 1411 Проєкту 15150 («Право на запобігання завданню шкоди») в такій редакції:

«Стаття 1411. Право на запобігання завданню шкоди

1. Особа, якій реально загрожує завдання шкоди, що є очевидною або неминучою за звичайних обставин внаслідок діяльності або поведінки іншої особи, має право вимагати від неї вжиття розумних заходів для відвернення загрози або припинення дій чи діяльності, які створюють небезпеку.

2. Якщо потенційний завдавач шкоди не вживає своєчасних заходів, особа має право самотійно або із залученням третіх осіб вжити невідкладних розумних заходів за рахунок потенційного завдавача шкоди.

3. Суд за позовом особи зобов'язує потенційного завдавача шкоди вчинити запобіжні дії або забороняє відповідну діяльність. За наявності загрози життю, здоров'ю особи чи довкіллю суд має право вжити таких заходів негайно.

4. Витрати, які розумно понесла особа з метою відвернення неминучої шкоди, визнаються превентивними витратами та підлягають відшкодуванню.

5. *Приписи цієї статті застосовуються незалежно від вини потенційного завдавача шкоди».*

11) Доповнити Проєкт 15150 статтею 1416-1 «Недійсність правочинів щодо виключення або обмеження відповідальності» такого змісту:

«Стаття 1416-1. Недійсність правочинів щодо виключення або обмеження відповідальності

1. Правочин, яким скасовується чи обмежується відповідальність за шкоду, завдану життю або здоров'ю фізичної особи, є нікчемним.

2. Правочин, яким скасовується чи обмежується відповідальність за порушення зобов'язання або за завдання шкоди внаслідок умислу чи грубої необережності, є нікчемним.

3. Умова договору, яка виключає або обмежує відповідальність в інших випадках, є нікчемною, якщо вона суперечить вимогам добросовісності, чесної ділової практики або істотно порушує баланс інтересів сторін».

12) Викласти статтю 1418 Проєкту 15150 («Відповідальність за шкоду, завдану спільно кількома особами») у такій редакції:

«Стаття 1418. Відповідальність за шкоду, завдану спільно кількома особами

1. Особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть перед потерпілим солідарну відповідальність.

2. Якщо шкоду завдано дією однієї особи з кола кількох осіб, проте встановити, чиї саме дії її спричинили, неможливо, усі такі особи несуть солідарну відповідальність. Особа звільняється від відповідальності, якщо доведе, що її діяння не могло бути причиною завдання шкоди.

3. Якщо шкода виникла внаслідок незалежних дій кількох осіб і частку впливу кожного встановити неможливо, такі особи несуть солідарну відповідальність перед потерпілим.

4. У відносинах між собою особи відповідають у частках, розмір яких визначається з урахуванням ступеня їхньої вини, характеру, значення та вірогідності впливу поведінки кожного на настання шкоди».

13) доповнити частину другу статті 1438 Проєкту 15150 абзацом у такій редакції:

«2. До продуктів прирівнюють також програмне забезпечення (включаючи операційні системи, комп'ютерні програми, моделі штучного інтелекту, вбудоване програмне забезпечення), хмарні та інші цифрові послуги, які безпосередньо впливають на функціонування, безпеку та властивості речі. Виробник програмного забезпечення чи цифрової послуги несе відповідальність незалежно від його вини за будь-яку шкоду, заподіяну життю, здоров'ю або майну фізичної та юридичної особи внаслідок дефекту такого програмного забезпечення чи цифрової послуги».

14) Викласти частину першу статті 1859 Проєкту 15150 у такій редакції та доповнити її частиною другою:

«1. До зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, застосовується право країни, у якій безпосередньо настала пряма шкода, незалежно від того, в якій країні відбулася дія, а також незалежно від країни, у якій настали опосередковані економічні, майнові чи моральні наслідки.

2. До зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди особистим немайновим правам або діловій репутації за допомогою мережі Інтернет, застосовується право країни, в якій потерпіла особа має своє звичайне місце проживання (для фізичних осіб) або основне місце провадження діяльності (для юридичних осіб) на момент виникнення шкоди, якщо негативні наслідки делікту проявилися на території цієї країни».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Andrea Francovich and Danila Bonifaci and others v Italian Republic. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61990CJ0006>. (data access: 24.04.2025)
2. Antonio Muñoz y Cia SA, Superior Fruiticola SA v Frumar Ltd, Redbridge Produce Marketing Ltd. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62000CJ0253>. (data access: 24.04.2025)
3. Barenghi A. Remarks on the Italian Implementation of Directive 93/13. URL: <https://www.dirittobancario.it/art/remarks-on-the-italian-implementation-of-directive-93-13>. (data access: 24.04.2025)
4. Basedow J. Codification of Private Law in the European Union: the Making of a Hybrid. *European Review of Private Law*. 2001. Issue 1. P. 35–49.
5. Basedow J. The Communitarization of Private Law: The Foundations of the European Union. *Journal of Japanese Law*. 2000. Vol. 5, № 10. P. 8–24.
6. Běleš and Others v. the Czech Republic, no. 47273/99, ECHR, 12 November 2002. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60750>. (data access: 24.04.2025)
7. Berger K. P. The Creeping Codification of the Lex Mercatoria. The Hague, 1998. 322 p.
8. Bernhard Pfeiffer (C-397/01), Wilhelm Roith (C-398/01), Albert Süß (C-399/01), Michael Winter (C-400/01), Klaus Nestvogel (C-401/01), Roswitha Zeller (C-402/01), Matthias Döbele (C-403/01) v Deutsches Rotes Kreuz, Kreisverband Waldshut eV. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62001CJ0397>. (data access: 12.04.2025)
9. Betlem G. The Doctrine of Consistent Interpretation – Managing Legal Diversity. *Oxford Journal of Legal Studies*. 2002. Vol. 22, Issue 3. P. 397–418.

10. Beyeler v. Italy, no. 33202/96, ECHR, 5 January 2000. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58832>. (data access: 10.03.2025)
11. Bolagsupplysningen OÜ v Individuellt (C-194/16). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62016CJ0194>. (data access: 24.04.2025)
12. Borghetti J.-S. The French Contract Law Reform: A First Impression. *European Review of Contract Law*. 2016. Vol. 12, Iss. 3. P. 273–299.
13. Börzel T. A. Pace-Setting, Foot-Dragging, and Fence-Sitting: member-state responses to Europeanization. *Journal of Common Market Studies*. 2002. Vol. 40, № 2, P. 193–214.
14. Brumărescu v. Romania, no. 28342/95, ECHR, 28 October 1999. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58337>. (data access: 12.04.2025)
15. Bulmer S. Theorizing Europeanization. Graziano, P. and Vink, M. (eds.), *Europeanization: New Research Agendas*, 2008. P. 46–58.
16. C. von Bar & E. Clive (eds.), Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition. Volume 1-6. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group), München/Oxford : Sellier European Law Publishers/Oxford University Press 2009/ 2010. URL : <https://www.scribd.com/document/88539674/Draft-Common-Frame-of-Reference> . (data access: 10.10.2023)
17. Case of von Hannover V. Germany. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-109029%22](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-109029%22). (data access: 01.10.2025)
18. Charter of Fundamental Rights of the European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj/eng. . (data access: 12.12.2024)
19. Cherednychenko O. Fundamental Rights, Contract Law and the Protection of the Weaker Party. A Comparative Analysis of the

Constitutionalisation of Contract Law, with Emphasis on Risky Financial Transactions. München : Sellier, European Law Publishers, 2007. 629 p.

20. CISG Advisory Council Opinion No 20: Hardship under the United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. CISG-AC. 2020. URL: <https://cisgac.com/opinions/cisgac-opinion-no-20/>. (data access: 12.04.2025)

21. Clive E. Differences between the Draft Common Frame of Reference and the Principles of European Contract Law. *Juridica International*. 2008. Vol. 14. P. 18–26.

22. Code de commerce. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000005634379. (data access: 12.04.2024)

23. Code des obligations suisse 2020. Projet relatif à une nouvelle partie Générale. URL : <https://www.newsd.admin.ch/newsd/message/attachments/81636.pdf> (data access: 12.04.2024)

24. Codice Civile. URL: <https://www.brocardi.it/codice-civile/>. (data access: 12.12.2023)

25. Codul civil. URL: <https://www.codulcivil.ro>. (data access: 12.04.2024)

26. Collins H. The constitutionalization of European private law as a path to social justice? Micklitz, H. (Ed.), *The Many Concepts of Social Justice in European Private Law*. Edward Elgar, 2011. P. 133-166.

27. Consolidated version of the Treaty on European Union. URL: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/teu_2012/oj/eng. (data access: 12.12.2023)

28. Council Directive 85/374/EEC of 25 July 1985 on the approximation of the laws, regulations and administrative provisions of the Member States concerning liability for defective products. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1985/374/oj/eng>. (data access: 12.12.2023)

29. Council Directive 93/13/EEC of 5 April 1993 on unfair terms in consumer contracts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/1993/13/oj/eng>. (data access: 12.12.2023)

30. Courage Ltd v Bernard Crehan and Bernard Crehan v Courage Ltd and Others. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61999CJ0453>. (data access: 12.04.2024)

31. Dansk Industri (Ajos) (Case C-441/14). URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/affair?sort=AFF_NUM-DESC&searchTerm=%2522C%252D441%252F14%2522&publishedId=C-441%2F14. (data access: 12.04.2024)

32. Darlehensvertrag bei Sittenwidrigem Zinssatz! Topuz Law. 20.06.2024. URL: https://topuz-law.de/en_gb/portfolio/unwirksamer-darlehensvertrag-sittenwidriger-zinssatz/. (data access: 24.04.2025)

33. De Rey S. The Reform of Belgian Tort Law: Overview, Methodology, and Why it Succeeded. *European Review of Private Law*. 2025. Vol. 33, iss. 1/2. P. 135–172.

34. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj/eng>. (data access: 12.04.2025)

35. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/770/oj/eng> (data access: 12.04.2025)

36. Directive (EU) 2019/771 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the sale of goods, amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive 2009/22/EC, and repealing Directive 1999/44/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/771/oj/eng>. (data access: 12.04.2025)

37. Directive (EU) 2019/771 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the sale of goods, amending Regulation (EU) 2017/2394 and Directive 2009/22/EC, and repealing Directive 1999/44/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/771/oj/eng> (data access: 12.04.2025)

38. Directive (EU) 2024/2853 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on liability for defective products and repealing Council Directive 85/374/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/2853/oj/eng>. (data access: 12.04.2025)

39. Directive 2005/29/EC of the European Parliament and of the Council of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council ('Unfair Commercial Practices Directive'). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2005/29/oj/eng>. (data access: 12.04.2025)

40. Directive 2008/48/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on credit agreements for consumers and repealing Council Directive 87/102/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/48/oj/eng>. (data access: 12.04.2025)

41. Directive 2011/7/EU of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 on combating late payment in commercial transactions. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/7/oj/eng>. (data access: 12.04.2025)

42. Directive 2011/83/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 on consumer rights, amending Council Directive 93/13/EEC and Directive 1999/44/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directive 85/577/EEC and Directive 97/7/EC of the European Parliament and of the Council Text with EEA relevance. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/83/oj/eng>. (data access: 24.04.2025)

43. Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition (2009) / Edited by Christian von Bar, Eric Clive, Hans Schulte-Nölke. Trans-Lex.org, 2009. URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf. (data access: 10.03.2023)
44. E-Date Advertising GmbH and Martinez (C-509/09 та C-161/10). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62009CJ0509>. (data access: 24.04.2025)
45. Elisa María Mostaza Claro v Centro Móvil Milenium SL. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62005CJ0168> (data access: 21.02.2025)
46. Estonian choice-of-court dispute (Case C-398/24). URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/jurisprudence?sort=DOC_DATE-DESC&searchTerm=%2522C%252D398%252F24%2522&publishedId=C-398%2F24 (data access: 21.02.2025)
47. EU Product Liability Directive: Responding to Software, AI and Complex Supply Chains. Publications of European Private Law. URL: <https://www.gibsondunn.com/eu-product-liability-directive-responding-to-software-ai-and-complex-supply-chains> (data access: 28.05.2026)
48. European Group on Tort Law, Principles of European Tort Law. Text and Commentary, Wien : Springer 2005. URL: <http://www.egtl.org/petl.html> (data access: 10.10.2023)
49. European private law beyond the Common Frame of Reference: essays in honour of Reinhard Zimmermann. Ed by Antoni Vaquer Groningen: Europa Law Publishing. *European Studies in Private Law*. 2008. vol 3. 217 p.
50. Falkner G., Treib O., Hartlapp M., Leiber S. Complying with Europe: EU Harmonisation and Soft Law in the Member States. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 420 p.
51. Florescu C. The recent conceptual framework of the commercial law in light of the New Romanian Civil Code Financier Worldwide. 2013. URL:

<https://www.financierworldwide.com/the-recent-conceptual-framework-of-the-commercial-law-in-light-of-the-new-romanian-civil-code>. URL: <http://www.egtl.org/petl.html> (data access: 21.03.2025)

52. Florin Lazar, représenté légalement par Luigi Erculeo v Allianz SpA. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62014CJ0350> (data access: 21.03.2025)

53. Fowler V. Harper, Foreseeability Factor in the Law of Torts, 7 Notre Dame L. Rev. 468 (1932). URL: <http://scholarship.law.nd.edu/ndlr/vol7/iss4/4>. (data access: 10.02.2025)

54. French Republic v. Commission of the European Communities (Case C-325/91). Judgment of the Court of 16 June 1993, ECR I-03283. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A61991CJ0325>. (data access: 12.04.2025)

55. Friedman L.M., Macaulay S. Contract Law in America: A Social and Economic Case Study. New orlean, 2011. 678 p.

56. Gawęda v. Poland, no. 26229/95, ECHR, 14 March 2002. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-60325%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-60325%22]}). (data access: 10.10.2024)

57. Giliker P. Unifying European Contract Law: Identifying a European Pre-contractual Obligation to Inform. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 2004. Vol. 6. P. 135–159.

58. Goncharenko V. A primer on Ukrainian contract law viewed through the prism of CISG and DCFR. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. 2023. № 1. P. 22-34

59. Grünhut Z. Concepts, approaches and methods on europeanisation – a meta-analysis. *Eastern Journal of European Studies*. 2017. Vol. 8, Issue 1. P. 157–177. URL: https://ejes.uaic.ro/articles/EJES2017_0801_GRU.pdf. (data access: 10.02.2025)

60. Hamza G. Continuity and Discontinuity of Private/Civil Law in Eastern Europe after World War II. *Fundamina: A Journal of Legal History*. 2006. Vol. 12, № 1. P. 48–75.
61. Handelsgesetzbuch. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/hgb/>. (data access: 10.03.2025)
62. Harmsen R. and Wilson, T. M. Introduction: approaches to Europeanization. *Yearbook of European Studies*. 2000. № 14. P. 13–26.
63. Hartkamp A. European Law and National Private Law. Kluwer Law Online, 2012. 296 p.; Zimmermann R. Roman Law, Contemporary Law, European Law: The Civilian Tradition Today. Oxford : Oxford University Press, 2001. 197 p.
64. Hartkamp A. S. The Impact of Community Law on National Private Law: Selected Issues / Busse, A. et al. (eds.), Towards a European Civil Code, Kluwer Law International, 3rd ed. 2003. P. 195–210.
65. Hayek F. A. The Constitution of Liberty. Chicago : University of Chicago Press; London : Routledge & Kegan Paul, 1960. URL: <https://ia600805.us.archive.org/35/items/TheConstitutionOfLiberty/The%20Constitution%20of%20Liberty.pdf>. (data access: 10.10.2023)
66. Heirbaut D. Redefining Codification: A Comparative History of Civil, Commercial, and Procedural Codes. Oxford : Oxford University Press, 2025. 480 p.
67. Hesselink M. W. The Case for a Common European Sales Law in Post-National European Private Law. *European Review of Contract Law*. 2012. Vol. 8, Iss. 1. P. 67–86.
68. Hesselink M. W. The concept of good faith / Hartkamp A. S., Hesselink M. W., Hondius E. H., Mak C., & C. E. du Perron (Eds.), Towards a European civil code (4th ed.). Wolters Kluwer Law & Business, 2011. P. 619–649.

69. Hesselink M. W. The Concept of Good Faith. Towards a European Civil Code / ed. by A. S. Hartkamp et al. 3rd ed. Nijmegen; The Hague : Kluwer Law International, 2004. P. 471–498.

70. Hesselink M. W. Progress in EU Contract Law. *European Review of Contract Law*. 2022. Vol. 18, № 4. P. 281-302

71. Jangielak (Case C-752/24). URL: <http://recent-ecl.blogspot.com/2026/04/limitation-periods-and-restitution.html> (data access: 21.02.2025)

72. Jelisejevs A. From Bona Fides to Laba Ticība: Historical Interpretation of the Good Faith Principle in Latvian Law. *Journal on European History of Law*. 2023. URL: https://www.academia.edu/114218547/From_Bona_Fides_to_Laba_Tic%C4%A4Bba_Historical_Interpretation_of_the_Good_Faith_Principle_in_Latvian_Law. (data access: 21.02.2025)

73. Judgment of the Court (Grand Chamber) of 24 June 2025 (request for a preliminary ruling from the Krajský súd v Prešove – Slovakia) – GR REAL s. r.o. v PO, RT Case C-351/23 (GR REAL v. PO and RT). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62023CA0351>. (data access: 12.12.2025)

74. Karnaukh B., Tsuvina T. Main Connecting Factor for Tort Claims in the EU and Ukraine: Lessons from the CJEU Case Law for Ukrainian Recodification. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2026. № 9(3). P. 72-99.

75. Keirse A. European Impact on Contract Law: A Perspective on the Interlinked Contributions of Legal Scholars, Legislators and Courts to the Europeanization of Contract Law. *Utrecht Law Review*. 2011. Vol. 7, № 1. P. 34-51.

76. Kokhanovska O., Tsiura V., Kokhanovskyi V. Pre-contractual relationship in the contract law of Ukraine and the DFCR: the problem of updating legal regulation in view of the reform of the Civil Code of Ukraine. *Revista Jurídica Portucalense*. 2023. Special Issue. P. 178–197.

77. Komisja Kodyfikacyjna Prawa Cywilnego – materiały archiwalne.
URL: <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/komisja-kodyfikacyjna-prawa-cywilnego>. (data access: 10.02.2024)

78. Koziol H. Basic Questions of Tort Law from a Comparative Perspective. Wien : Jan Sramek Verlag, 2015. 950 p.

79. Kühn Z. The Judiciary in Central and Eastern Europe: Mechanical Jurisprudence in Transformation? Leiden : Martinus Nijhoff Publishers / Brill, 2011. 334 p.

80. Kull I. Walter Wilburg's 'Flexible-System Approach' Projected onto the Law of Contract by Means of the European Draft Common Frame of Reference Principles. *Juridica International*. 2011. Vol. 18. P. 189–226.

81. Lachowski M., Łazowski A. European Union Law in Polish Courts: An Inevitable Friction or a Success Story? *Croatian Yearbook of European Law and Policy*. 2007. Vol. 3. P. 195–230.

82. Ladrech R. Europeanization and Political Parties: Towards a Framework for Analysis. *Party Politics*. 2002. Vol. 8, № 4. P. 389–403.

83. Łazowski A. Approximation of Laws in the European Union's Eastern Neighbourhood: Challenge Accepted? *Croatian Yearbook of European Law and Policy*. 2008. № 4(1). P. 99–129.

84. Legea nr. 31/1990 privind societățile. Monitorul Oficial al României. Partea I. 1990. Nr. 126–127. URL: <https://lege5.ro/gratuit/gy4diobx/legea-societatilor-nr-31-1990>. (data access: 21.02.2025)

85. Legrand P. The Impossibility of «Legal Transplants». *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 1997. Vol. 4, № 2. P. 111–124.

86. Loser P. Revision of the Swiss Code des Obligations (Schweizerisches Obligationenrecht, OR) – A Vision for the Revision of the General Part. *European Tort Law Yearbook*. 2014. Volume 3, Issue 1. P. 675–677

87. Lurger B. The «Social» Side of Contract Law and the New Principle of Regard and Fairness. Towards a European Civil Code / ed. by A. S. Hartkamp et al. 3rd ed. The Hague : Kluwer Law International, 2004. P. 273–295.

88. Lutzi T. Internet Cases in EU Private International Law: Developing a Coherent Approach. *International & Comparative Law Quarterly*. 2017. Vol. 66. Iss. 3. P. 687–711.

89. Mak C. Fundamental Rights in European Contract Law: A Comparison of the Impact of Fundamental Rights on Contractual Relationships in Germany, the Netherlands, Italy and England. Alphen aan den Rijn : Kluwer Law International, 2008. 364 p.

90. Marino S., Stivanello L., Vanin O. The Center of the Debtor's Main Interests (COMI) in the European framework for cross-border insolvency. URL: <https://aldricus.giustizia.it/the-center-of-the-debtors-main-interests-comi-in-the-european-framework-for-cross-border-insolvency/?lang=en>. (data access: 21.02.2025)

91. Markesinis B., Unberath H., Johnston A. The German Law of Contract: A Comparative Treatise. 2nd ed. Oxford : Hart Publishing, 2006. 960 p.

92. Marleasing SA v La Comercial Internacional de Alimentación SA (Case C-106/89). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61989CJ0106>. (data access: 21.02.2025)

93. Martínez Velencoso L. M. The Impact of Harmonized European Private Law and the Acquis Communautaire on Spanish Law. *LSU Law Digital Commons*. 2015. P. 152–187.

94. Meyer L., Soft Law for Solid Contracts – A Comparative Analysis of the Value of the UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts and the Principles of European Contract Law to the Process of Contract Law Harmonization (2006). URL:

<https://digitalcommons.du.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1321&context=djilp>.
(data access: 24.03.2025)

95. Milenkovic-Kerkovic T. The Main Directives of the Process of Unification Commercial Contracts Law in Europe – The Path for Serbian National Private Law Legislation. *European Research Studies*. 2010. Volume XIII, Issue (2). P. 161-170.

96. Miler D. Codifications of the law of obligations in Central and Southeast Europe in the context of the proposed regulation of the freedom of contract in a new Polish Civil Code. *Transformacje Prawa Prywatnego*. 2020. № 4. P. 167–198. (data access: 22.03.2025)

97. Miquel Martín-Casals. The Principles of European Tort Law (PETL) at the beginning of a second decade. Research Handbook on EU Tort Law, 2017. Edward Elgar Publishing. P. 361–391.

98. Mohamed Aziz v Caixa d'Estalvis de Catalunya, Tarragona i Manresa. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62011CJ0415> (data access: 21.02.2025)

99. Moréteau O. French Tort Law in the Light of European Harmonisation. *Journal of Civil Law Studies*. 2013. Vol. 6. P. 760–801.

100. Müller E. Precontractual Liability under the Portuguese, German and French Legal Systems. URL: https://www.researchgate.net/publication/341945426_Precontractual_Liability_under_the_Portuguese_German_and_French_Legal_Systems (data access: 12.12.2025)

101. Musy A. M. The Good Faith Principle in Contract Law: The Precontractual Duty to Inform from a Comparative Perspective. Web Working Papers. Turin : Università di Torino, 2000. P. 1–17.

102. Napfény-Toll Kft. v. Nemzeti Adó- és Vámhivatal (Case C-615/21) Judgment of the Court of 13 July 2023, ECLI:EU:C:2023:563. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/affair?sort=AFF_NUM-

DESC&searchTerm=%2522C%252D615%252F21%2522&publishedId=C-615%2F21. (data access: 14.04.2025)

103. Nemcová M. New Czech Civil Code. *Studia Iuridica*. 2017. № 72. URL: <https://studiaiuridica.pl/en/issues/72/new-czech-civil-code>. (data access: 21.02.2025)

104. New BGB contract law – focus on goods with digital elements and digital services. Oppenhoff. 2021. URL: <https://www.oppenhoff.eu/en/news/detail/new-bgb-contract-law-focus-on-goods-with-digital-elements-and-digital-services/>. (data access: 21.02.2025)

105. New Civil Codes in Hungary and Romania / ed. by A. Menyhárd, E. Veress. Cham: Springer International Publishing, 2017. 240 p.

106. Neyers Jason W. A Theory of Vicarious Liability. *Alberta Law Review*. 2005. Vol. 43. № 2. P. 287–330.

107. NM and OU v TE. (C-77/24). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62024CJ0077> (data access: 27.06.2026)

108. Olsen J. P. The Many Faces of Europeanization, Arena Working Papers, 2002. № 1-2. URL : <https://scispace.com/pdf/the-many-faces-of-europeanization-sfz6c5e677.pdf> (data access: 21.02.2025)

109. Ordonnance № 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations. Journal officiel de la République française. 2016. № 0035. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000032004939>. (data access: 20.04.2025)

110. Patti F. Unfair Terms Control in Business-to-Business Contracts. The Italian Law Journal. 2019. Vol. 05, № 02. URL: <https://iris.unibocconi.it/retrieve/e31e10d3-cf54-31fb-e053-1705fe0a5b99/583%20PATTI.pdf>. (data access: 21.02.2025)

111. Pavillon C. M. D. S. The Interplay between the Unfair Contract Terms Directive and the Unfair Commercial Practices Directive. *European Review of Private Law*. 2012. Vol. 20, Iss. 2. P. 267–314.

112. Pédamon C. The Paradoxes of the Theory of Imprévision in the New French Law of Contract: A Judicial Deterrent? *Amicus Curiae*. 2017. Iss. 112. P. 10–17.

113. Petrov R. Regulatory Convergence and Application of EU Law in Ukraine. *European Foreign Affairs Review*. 2018. Vol. 23, Iss. 3. P. 411–428.

114. Petrov R., Van der Loo C., Van Elsuwege P. The EU-Ukraine Association Agreement: A New Legal Instrument of Integration Without Membership? *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*. 2015. № (1). P. 1–19.

115. Principles of European Contract Law (PECL). Parts I, II and III / Ed. by Ole Lando, Hugh Beale, Eric Clive, Reinhard Zimmermann. Max-EuP, 2012. 561 p.

116. Principles of European Tort Law. URL: <http://www.egtl.org/PETLEnglish.html>. (data access: 21.12.2024)

117. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Outline Edition / prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Acquis Group; ed. by C. von Bar, E. Clive, H. Schulte-Nölke et al. Munich : sellier european law publishers, 2009. 642 p.

118. Product Risks Today: How the new Product Liability Directive turns AI Act compliance into a question of liability. Freshfields Bruckhaus Deringer, 2024. URL: <https://www.freshfields.com/en/our-thinking/blogs/risk-and-compliance/product-risks-today-how-the-new-product-liability-directive-turns-ai-act-complia-102mpu2> URL: (data access: 28.05.2026)

119. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on a Common European Sales Law, Brussels, 11 October 2011, COM(2011) 635 final, 2011/0284 (COD). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0635:FIN:en:PDF> (data access: 21.02.2025)

120. Radaelli C. M. The Europeanization of Public Policy, in: Featherstone, K. And Radaelli, C. M. (eds.), *The Politics of Europeanization*, Oxford : Oxford University Press, 2003. P. 27–56.

121. Raitio J. The Rule of Law and Legal Certainty / J. Raitio, A. Rosas, P. Pohjankoski (Eds.), *The Rule of Law's Anatomy in the EU: Foundations and Protections*. Oxford: Hart publishing, 2023. P. 59–72.

122. Regulation (EC) No 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2008/593/oj/eng>. (data access: 21.02.2025)

123. Regulation (EC) No 864/2007 of the European Parliament and of the Council of 11 July 2007 on the law applicable to non-contractual obligations (Rome II). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2007/864/oj/eng>. (data access: 21.02.2025)

124. Regulation (EU) 2015/848 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on insolvency proceedings. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2015/848/oj/eng>. (data access: 21.02.2025)

125. Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2012/1215/oj/eng>. (data access: 21.02.2025)

126. SC Fatorie SRL v. Direcția Generală a Finanțelor Publice Bihor (Case C-424/12) Judgment of the Court of 6 February 2014, ECLI:EU:C:2014:50. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0424>. (data access: 12.04.2025)

127. Scandinavia, Harmonization of Law. Max-EuP 2012. Max Planck Encyclopedia of European Private Law. 2012. URL: https://max-eup2012.mpipriv.de/index.php/Scandinavia,_Harmonization_of_Law. (data access: 21.02.2025)

128. Schlechtriem P. Good Faith in German Law and in International Uniform Laws. Roma : Centro di studi e ricerche di diritto comparato e straitgero, 1997. 21 p.

129. Schlechtriem P. The German Act to Modernize the Law of Obligations in the Context of Common Principles and Structures of the Law of Obligations in Europe. Oxford University Comparative Law Forum. 2002. No. 2. URL: <https://ouclf.law.ox.ac.uk/the-german-act-to-modernize-the-law-of-obligations/>. (data access: 21.02.2025)

130. Schmidt V., Radaelli C. Policy Change and Discourse in Europe: conceptual and methodological issues. *West European Politics*. 2004. Vol. 27. № 2. P. 183–210.

131. Schmitthoff C. M. American and European Commercial Law. *Journal of Legislation*. 1979. Vol. 6, iss. 1. P. 44–55. URL: <https://scholarship.law.nd.edu/jleg/vol6/iss1/4>. (data access: 12.12.2025)

132. Schuldrechtsmodernisierungsgesetz. URL: https://dejure.org/BGBI/2001/BGBI_I_S_3138. (data access: 21.02.2025)

133. Schweizerisches Zivilgesetzbuch. URL: https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/24/233_245_233/de. (data access: 21.02.2025)

134. Siems M. Convergence in Corporate Governance: A Review of the Related Legal Literature. *European Company and Financial Law Review*. 2010. Vol. 7, Issue 1. P. 115–140.

135. Sittenwidrige Mitverpflichtung bei Bankdarlehen, BGH, Az. XI ZR 325/03. Anwalt.de. 13.07.2026. URL: <https://www.anwalt.de/rechtstipps/sittenwidrige-mitverpflichtung-bei-bankdarlehen-bgh-az-xi-zr-325-03-275784.html>. (data access: 20.07.2026)

136. Skoma-Lux (Case C-161/06). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62006CJ0161>. (data access: 21.02.2025)

137. Sobczyk M. Irrevocability of performance rendered for mutually illegal or immoral purpose in Roman law. *Comparative Law Review*. 2015. Vol. 19. P. 49–75.

138. Stephan P. B. The Futility of Unification and Harmonization in International Commercial Law. *Virginia Journal of International Law*. 1999. Vol. 39, №. 3. P. 743–798.

139. Tavernier P. C. J. de, & Weide, J. A. van der. Harmonising tort law. Exploring the concept of fault. *Bw-Krant Jaarboek*, 2016. 30(1). P. 109-139.

140. The Code Napoléon Rewritten: French Contract Law after the 2016 Reforms / ed. by J. Cartwright, S. Whittaker. Oxford : Hart Publishing, 2017. 533 p.

141. The New EU Product Liability Directive: Key Changes and Implications for the Life Sciences Sector. McCann FitzGerald LLP. URL: <https://www.mccannfitzgerald.com/knowledge/product-liability/the-new-eu-product-liability-directive-key-changes-and-implications-for-the-life-sciences-sector>. (data access: 28.05.2026)

142. Treaty of Rome. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM:xy0023> (data access: 12.12.2024)

143. Unidroit principles of international commercial contracts 2016. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2016-English-bl.pdf> (data access: 12.12.2024)

144. United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods. URL: https://uncitral.un.org/sites/default/files/media-documents/uncitral/en/19-09951_e_ebook.pdf (data access: 12.03.2025)

145. Văduva D. The unity of private law, part of the reform organized by the 2009 Civil Code. *Legal and Administrative Studies*. 2025. Supplement. P. 483–495. URL: https://upit.ro/_document/309984/dumitru_vaduva.pdf. (data access: 21.02.2025)

146. Van der Loo, Guillaume and Van Elsuwege, Peter and Petrov, Roman, The EU-Ukraine Association Agreement: Assessment of an Innovative

Legal Instrument (July 10, 2014). EUI Department of Law Research Paper No. 2014/09. URL: <https://ssrn.com/abstract=2464681>. or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2464681>. (data access: 19.02.2025)

147. Van Gerven W. Of Rights, Remedies and Procedures: The «Europeanisation» of Private Law. *Common Market Law Review*. 2000. Vol. 37, Iss. 3. P. 501–536.

148. Varul P. The Creation of New Estonian Private Law. *European Review of Private Law*. 2008. Volume 16, Issue 1. P. 95–109.

149. Vekas L. O Novom Madjarskom Gradjanskom Zakoniku. URL: <https://www.scribd.com/document/498615092/O-novom-madjarskom-Gradjanskom-zakoniku6843175283110892343>. (data access: 12.02.2025)

150. Veress E. The New Romanian Civil Code: Difficulties in the Transition Towards a Monist Private Law. *New Civil Codes in Hungary and Romania* / ed. by A. Menyhárd, E. Veress. Cham: Springer, 2017. P. 27–34.

151. Von Colson and Kamann v Land Nordrhein-Westfalen (Case 14/83). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:61983CJ0014>. (data access: 21.02.2025)

152. Weatherill S. The Consumer Rights Directive: How and Why a Quest for «Full Harmonisation» Has Ended Up with a Fragmented Compromise. *Common Market Law Review*. 2011. Vol. 48, Issue 4. P. 1079–1121.

153. Wenander H. The Vision and Legal Reality of Regional Integration in the Nordic States. *Free Movement of Persons in the Nordic States: EU Law, Nordic Cooperation and National Implementations* / ed. by K. Hyllén-Cavallius, J. Paju. Oxford : Hart Publishing, 2023. P. 9–30.

154. Wenn der Kredit platzt: Mehr Schutz für überforderte Ehepartner. Notare Bayern Pfalz. 15.11.2016. URL: <https://www.notare.bayern.de/presse/pressemitteilungen/wenn-der-kredit-platzt-mehr-schutz-fuer-ueberforderte-ehepartner/>. (data access: 12.10.2025)

155. Wentkowska A. A «Secret Garden» of Conforming Interpretation – European Union Law in Polish Courts Five Years after Accession. *European Review of Private Law*. 2009. Vol. 17, № 5. P. 127–148.

156. Whittaker S. The Genesis of the Reform of the Law of Contract. The Code Napoléon Rewritten: French Contract Law after the 2016 Reforms / ed. by J. Cartwright, S. Whittaker. Oxford : Hart Publishing, 2017. P. 9–30.

157. Wolfgang und Dr. Wilfried Rey Grundstücksgemeinschaft GbR v. Finanzamt Krefeld (Case C-332/14). Judgment of the Court of 9 June 2016. URL: https://infocuria.curia.europa.eu/tabs/affair?lang=EN&sort=AFF_NUM-DESC&searchTerm=%2522C%252D332%252F14%2522&publishedId=C-332%2F14&jurisdiction=C . (data access: 13.04.2025)

158. Wolfgang und Dr. Wilfried Rey Grundstücksgemeinschaft GbR v. Finanzamt Krefeld (Case C-332/14) Judgment of the Court of 9 June 2016. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:62014CA0332>. (data access: 21.02.2025)

159. Zimmermann R. The German Civil Code and the Development of Private Law in Germany. Oxford : Oxford University Press, 2015. URL: <https://ouclf.law.ox.ac.uk/2026/03/19/the-german-civil-code-and-the-development-of-private-law-in-germany/>. (data access: 19.02.2025)

160. Zweigert K., Kötz H. An Introduction to Comparative Law / transl. from German by T. Weir. 3rd ed. Oxford : Oxford University Press, 1998. 714 p.

161. Афоніна О. Скасування Господарського кодексу з 28.08.2025: що робити у перехідний період. URL: <https://7eminar.ua/news/11601-skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-z-28082025-shho-robiti-u-perexidnii-period> (дата звернення: :10.10.2025). (data access: 21.01.2026)

162. Бабаскін А., Венецька М. До питання про скасування Господарського кодексу України. *Юридична газета*. 2020. № 1(707). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/gospodarske-pravo/do-pitannya->

pro-skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-ukrayini.html (дата звернення: 20.03.2024).

163. Бабач Г. Необхідність визначення принципів справедливості, добросовісності і розумності у новому Цивільному кодексі України. *Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації*: Матеріали круглого столу. Одеса: Фенікс, 2021. С. 25-29

164. Багай Н. О. Особливості та етапи процесу адаптації аграрного законодавства України до права ЄС. *Часопис цивілістики*. 2021. Вип. 41. С. 91–96.

165. Беяневич О. А. Про застосування судом засад добросовісності, розумності і справедливості при вирішенні корпоративних спорів. *Міжнародний журнал «Право і суспільство»* : за ред. д-ра юрид. наук, проф. Васильєвої В.А. Випуск 1. Івано-Франківськ, Фоліант, 2015. С. 5–13.

166. Беяневич О.А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти): Монографія. Юрінком Інтер, 2006. 592 с.

167. Валігура К. Принцип добросовісності як категорія цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 11–16.

168. Веліканова М. ГК України вже давно перестав виконувати роль системоутворюючого нормативно-правового акта у сфері підприємництва. URL: <https://pravo.ua/hk-ukrainy-vzhe-davno-perestav-vykonuvaty-rol-systemoutvoriuiuchoho-normatyvno-pravovoho-aktu-v-sferi-pidpriemnytstva-vvazhaie-maryna-velykanova-zastupnyk-holovnoho-uchenoho-sekretaria-naprn-ukrainy/>. (data access: 21.02.2026)

169. Верховний Суд роз'яснив наслідки скасування Господарського Кодексу: що чекає на бізнес. URL: <https://imagine lawyers.com/uk/legal/verhovnyj-sud-rozyasnyv-naslidky-skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-shho-chekaye-na-biznes/>. (data access: 25.02.2026)

170. Головатий С. Верховенство права (правовладдя): як його тлумачить Венеційська Комісія. *Право України*. 2011. № 10. С. 154–184.
171. Голубєва Н.Ю. Принципи цивільного права як методологічна основа цивільного права України. *Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць*. Вип. 33. Одеса : Юрид. літ-ра, 2007. С. 18–22.
172. Гринько С.Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: монографія; Хмельниц. ун-т упр. та права. Хмельницький : Хмельниц. ун-т упр. та права, 2012. 723 с.
173. Гуйван П. Д. Правова визначеність як елемент верховенства права. Одеські юридичні читання: Матер. всеукр. наук.-практ. конфер. (м. Одеса, 10–11 листопада 2017 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, Ю. Д. Батан. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 204–208.
174. Димінська О. Ю. Співвідношення процесів гармонізації та уніфікації договірному праву ЄС. *Університетські наукові записки*. 2016. № 60. С. 133–138.
175. Димінська О.Ю. Значення «Soft Law» для гармонізації договірному праву ЄС. *Університетські наукові записки*. 2016. №1 (57). С. 236–243.
176. Димінська О.Ю. Уніфікація договірному праву ЄС: pro et contra. *Eurasian Academic Research Journal*. 2016. № 4. С. 20-27.
177. Дмитренко Т. Верховенство права та верховенство закону: проблеми співвідношення. Правова система України в умовах європейської інтеграції: погляд студентської молоді: зб. тез доп. І Міжнар. студ. наук. конф. [м. Тернопіль, 3-4 квіт. 2017 р.]. Тернопіль : Вектор, 2017. Секції 1-2. С. 44–46.
178. Довгерт А. С. Кодифікація приватного (цивільного) права України. Київ : Український центр правничих студій, 2004. 336 с.

179. Довгерт А. С. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. *Право України*. 2019. № 1. С. 27–41.

180. Доповідь про верховенство права, схвалена Венеційською Комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 березня 2011 року). URL: <https://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001071764>. (data access: 21.02.2025)

181. Зауваження та пропозиції Національної асоціації адвокатів України до проекту Закону «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» (реєстр. № 14056 від 21.09.2025). URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/ZP_14056_14057.pdf. (data access: 12.12.2025)

182. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2025 рік / Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції Секретаріату Кабінету Міністрів України. Київ, 2026. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/news/ukrayina-dosyagla-84-vykonannya-ugody-pro-asotsiatsiyu-z-yes-opublikovanyj-zvit-za-2025-rik/> (дата звернення : 23.03.2026)

183. Інформаційна довідка щодо порядку проходження та розгляду євроінтеграційних законопроектів у Верховній Раді України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/>. (data access: 19.02.2026)

184. Козюбра М. І. Верховенство права – основоположний принцип правової і політичної систем України. *Правова система України: історія, стан та перспективи: у п'яти томах / редкол.: В. Я. Тацій (голова) [та ін.]. Т. 1: Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України / за заг. ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина; Академія правових наук України. - Харків : Право, 2008. [Підрозд.] 1.7. С. 148–173.*

185. Константий О. В. Щодо адаптації законодавства України до права (acquis) Європейського Союзу. *Нове українське право*. 2026. № 1. С. 15–28.

186. Концепція оновлення Цивільного кодексу України / за ред. Н. С. Кузнєцової, А. С. Довгерта. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.

187. Крат В. І. Суддя Верховного Суду Василь Крат про принцип добросовісності в доктрині та судовій практиці. *ADVOKAT POST*. 2021. URL: <https://advokatpost.com/suddia-verkhovnoho-sudu-vasyl-krat-pro-pryntsyyp-dobrosovisnosti-v-doktryni-ta-sudovij-praktytsi/>. (data access: 19.02.2025)

188. Крикуненко М. Доброзвичайність, час на примирення при розлученні та ігнорування ЛГБТ-пар: чому критикують новий проєкт Цивільного кодексу. Права людини в Україні. Інформаційний портал ХПГ. 15.05.2026 р. URL: <https://khpg.org/1608815750> . (data access: 21.05.2026)

189. Кузнєцова Н. Для приватного права євроінтеграція реалізується через процес гармонізації. *Юридична газета*. 2023. URL: <https://pravo.ua/dlia-pryvatnoho-prava-ievrointehratsiia-realizuietsia-cherez-protsses-harmonizatsii-nataliia-kuznietsova-vitseprezydent-napnu/>. (data access: 21.02.2025)

190. Кузнєцова Н. С., Кот О. О. Модернізація цивільного законодавства України: передумови та основні напрями. *Право України*. 2020. № 11. С. 25–41.

191. Кучеренко І.М. Організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права. *Університетські наукові записки*. 2007. № 2(22). С. 134–146.

192. Лукашевич-Крутник І., Крутник Р. Критерії застосування принципу обґрунтованості в договірних зобов'язаннях за воєнним станом в Україні. *Актуальні проблеми права*. 2025. № 3. С. 110-116.

193. Максимець В. Скасування Господарського кодексу: наслідки та дії. URL: <https://bip.net.ua/articles/skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-ukrayini> (дата звернення: 21.10.2025).

194. Матійко М.В. Організаційна складова функціонального аспекту цивільного права. Офіційна концепція оновлення Цивільного кодексу України: проблеми практичної реалізації: матеріали Всеукр. круглого столу, Одеса, 25 лютого 2021 р. / за заг. ред. д.ю.н., проф. Є.О. Харитонова, д.ю.н., проф. О.І. Харитоновой. Одеса : Фенікс, 2021. С. 36–39.

195. Микієвич М. М. До питання про співвідношення понять «адаптація», «гармонізація» та «уніфікація» законодавства. *Вісник Львівського університету*. Серія міжнародні відносини. 2008. Вип. 25. С. 135–140.

196. Міловська Н. В. Принцип правової визначеності в контексті оновлення цивільного законодавства України. *Нове українське право*. 2022. Вип. 1. С. 57–63;.

197. Національна програма адаптації законодавства України до права Європейського Союзу, схвалена Постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2026 року № 438. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-п#Text> (дата звернення: 03.05.2026)

198. Новий проєкт Цивільного кодексу України: рекодифікація як відповідь на виклики сучасності. LIGA:ZAKON. 2026. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/EA019174>. (дата звернення: 15.05.2026)

199. Оновлення договірного регулювання приватноправових відносин в Україні: монографія / за заг. ред. А. Б. Гриняка, О. О. Кота, М. Д. Пленюк. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 488 с.

200. Осетинська Г. Чи є доцільним скасування Господарського Кодексу України? URL: <https://unba.org.ua/publications/7706-chi-e-docil-nim-skasuvu> . (дата звернення: 03.05.2026)

201. Петрончак Ю. О. Торговельні та біржові правовідносини Середньовіччя як передумова виникнення ринку цінних паперів у міжнародному приватному праві. *Соціально-правові студії*. 2019. Випуск 3 (5). С. 30-34.

202. Подцерковний О. Роздержавлення через декодифікацію? Закон і Бізнес. URL: <https://zib.com.ua/ua/print/153714.html> (дата звернення: 18.06.2024).

203. Польська К. У Раді відкрили офіс з адаптації законів України до норм ЄС. URL: <https://www.dw.com/uk/u-radi-vidkrili-ofis-z-adaptacii-ukrainskih-zakoniv-do-norm-es/a-65295569> . (дата звернення: 03.05.2025)

204. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 серпня 2022 року у справі № 910/9627/20 (провадження № 12-59Гс21). URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=105852859>. (дата звернення: 23.05.2025)

205. Постанова Великої Палати ВС від 26 січня 2021 року у справі № 522/1528/15-ц. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/95509407#google_vignette. (дата звернення: 23.05.2025)

206. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 року у справі № 688/2908/16-ц. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=92137264> (дата звернення: 23.05.2025)

207. Постанова Верховного Суду від 16 січня 2019 року у справі № 521/17654/15-ц. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/81020254>. (дата звернення: 23.05.2025)

208. Постанова Верховної Ради України від 29 липня 2022 року № 2483-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2483-IX#Text>. (дата звернення: 21.04.2025)

209. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 31 березня 2021 року у справі № 923/875/19. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/96145751>. (дата звернення: 23.05.2025)

210. Постанова Касаційного цивільного суду у складі ВС від 06 березня 2023 року у справі № 559/961/17. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109395263>. (дата звернення: 23.05.2025)

211. Постанова Касаційного господарського суду у складі ВС від 25.04.2018 у справі № 910/6002/17. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=73793056> (дата звернення: 23.05.2025)

212. Постанова Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 2 березня 2022 року у справі № 641/1905/21. URL: <https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=135082764>. (дата звернення: 23.05.2025)

213. Постанова Об'єднаної палати КЦС ВС від 10.04.2019 у справі № 390/34/17. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/81263995> (дата звернення: 23.05.2025)

214. Походить від латини: Стефанчук розповів, звідки у проєкті Цивільного кодексу взялась «доброзвичайність». Українська правда. Життя. 06.05.2026 р. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/stefanchuk-poyasniv-shcho-take-dobrozvichaynist-u-civilnomu-kodeksi-314828/> (дата звернення: 23.05.2026)

215. Пояснювальна записка до проєкту Закону України «Про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період». URL: <https://itd.rada.gov.ua/e4531500-8b1c-453e-aa29-084a3801d97d> (дата звернення: 21.05.2024).

216. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року № 1629-IV. ВВР. 2004. № 29. Ст. 268.

217. Про затвердження Національної програми адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС): Постанова Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2026 року № 438. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/438-2026-п#Text> (дата звернення: 03.05.2026)

218. Про захист прав споживачів: Закон України від 12.05.1991 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення 20.03.2026)

219. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 року № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

220. Про парламентську підтримку переговорного процесу про набуття Україною членства в Європейському Союзі. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4912-IX#Text> . (дата звернення: 23.06.2026)

221. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24 серпня 2023 року № 3285-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3285-20>. (дата звернення: 23.05.2025)

222. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедур адаптації законодавства України до права Європейського Союзу (acquis ЄС) 13653 від 17.08.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57105> . (дата звернення: 23.05.2025)

223. Проект Закону про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період № 6013 від 09.09.2021. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72707. (дата звернення: 23.01.2025)

224. Проект Цивільного кодексу України № 15150 від 09.04.2026. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69837> (дата звернення: 12.12.2025).

225. Прокаєва А. Горілка «Бахмут», колготки ЗСУ та «Буча-комбуча» – як бренди заробляють на війні і як це зупинити. URL: https://gazeta.ua/articles/life/_gorilka-bahmut-kolgotki-zsu-ta-buchakombucha-yak-breindi-zaroblyayut-na-vijni-i-yak-ce-zupiniti/1141072 . (дата звернення: 23.05.2025)

226. Рекодифікація цивільного законодавства: виклики, новели та євроінтеграційний вимір. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/presentation/news/2006691/> (дата звернення 01.05.2026)

227. Рішення Великої палати Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року № 7-п/2018. Бюджетного кодексу України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-18#Text>. (дата звернення: 23.05.2025)

228. Рішення Конституційного Суду України від 6 червня 2019 року № 3-п/2019. Закону України «Про запобігання корупції». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-19#Text> (дата звернення: 23.05.2025)

229. Рішення Подільського районного суду міста Києва № 115621633 від 29.08.2023. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/115621633/>. (дата звернення: 23.05.2025)

230. Скасування Господарського кодексу: які зміни чекають на приватні підприємства з 28 серпня 2025 року. URL: <https://7eminar.ua/news/10366-skasuvannya-gospodarskogo-kodeksu-yaki-zmini-cekayut-na-privatni-pidприємства-z> (дата звернення: 20.10.2025).

231. Стаття 3. Загальні засади цивільного законодавства. Коментар. Мего-Інфо. 2024. URL: <https://mego.info/матеріал/стаття-3-загальні-засади-цивільного-законодавства>. (дата звернення: 23.12.2024)

232. Стефанчук Р. О. Рекодифікація Цивільного кодексу України: виклики часу та сучасні пріоритети. Право України. 2020. № 11. С. 13–24

233. Стефанчук Р.О. Термін «доброзвичайність» у проєкті Цивільного кодексу замінює пострадянські «моральні засади суспільства».

Інтерфакс-Україна. 06.05.2026 р. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/1165413.html> . (дата звернення: 15.06.2026)

234. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-19>. (дата звернення: 23.05.2025)

235. Угода про асоціацію Україна–ЄС: навч. онлайн-посібник / [Р. Петров, Р. Хорольський, К. Смирнова та ін.]; ГО «EdEra», Проєкт «Громадська синергія». 2017. URL: <https://ed-era.com/projects/eu-agreement/b2/p3>. (дата звернення: 23.05.2025)

236. Україна завершила процес скринінгу на відповідність до Європейського законодавства. URL: <https://mininfra.gov.ua/news/ukraina-zavershyla-protses-skryninhu-na-vidpovidnist-do-ievropeiskoho-zakonodavstva> . (дата звернення: 12.12.2025)

237. Ус М.В., Глотова С.О., Носік Ю.В. Астрент як засіб забезпечення ефективного захисту цивільних прав та інтересів. *Наукові перспективи*. 2023. № 10 (40). С. 484–495

238. Устименко В.А. і Джабраїлов Р.А. Особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їхніх об'єднань: науково-правова оцінка законопроекту № 6013. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 2. С. 85–96.

239. Ханик-Посполітак Р. Ю. Відшкодування шкоди в цивільному законодавстві України: сучасний стан та тенденції розвитку. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2021. Т. 8. С. 44–53.

240. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Рекодифікації цивільного законодавства в контексті інтеграції України у правовий простір ЄС. *Часопис цивілістики*. 2019. Вип. 34. С. 6–10.

241. Цікало В. Засади здійснення та захисту корпоративних прав: поняття й види. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 61–65.

242. Цувіна Т. Принцип верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 4. С. 373–379.

243. Черненко О.А. До питання закріплення майна за державними підприємствами. *Правове забезпечення ринкових відносин в умовах громадянського суспільства: збірник наукових праць*. Випуск 4. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2021. С. 74–78.

244. Черняк О. Ю. Захист учасників договірних відносин в контексті наближення правопорядків України та ЄС. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. Серія: «Юридичні науки». 2023. № 8. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/16959664246569.pdf>. (дата звернення: 12.12.2025)

245. Щербина В.С. Організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права, які фінансуються з державного та місцевих бюджетів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2026. Том 2 № 94. С. 106–111.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Іванісов Р.В. Співвідношення категорій «європеїзація», «гармонізація», «адаптація» та «імплементация» у цивілістичній науці. Журнал східноєвропейського права. 2024. № 122. С. 124–133. URL : http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/05/ivanisov_122.pdf

2. Іванісов Р.В. Вплив європейського приватного права та модельних кодифікаційних актів ЄС на національні правопорядки країн-членів ЄС та третіх країн. Журнал східноєвропейського права. 2024. № 127. С. 178–189. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2024/10/ivanisov_127.pdf

3. Іванісов Р.В. Принцип правової визначеності як фундаментальна засада адаптація цивільного права України. *Європейські перспективи*. 2024. № 2. С. 469–475 <https://ep.unesco-socio.in.ua/archive/2024-2/>

4. Іванісов Р.В. Правова природа окремих принципів цивільного права в контексті наближення правопорядків України та ЄС. *Наше право*. 2025. № 3. С. 558–565 URL: <https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/archive/2025-3/>

Праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Іванісов Р. Принцип добропорядності (boni mores) в оновленому цивільному законодавстві України. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 9th International Scientific and Practical Conference «Modern Perspectives on Global Scientific Solutions» (August 24-26, 2026, Bergen, Norway). European Open Science Space. 2026. С. 133–135.

6. Іванісов Р.В. Вплив Acquis ЄС на формування приватного права країн Центральної та Східної Європи. Інтелектуальний ресурс сьогодення: наукові задачі, розвиток та запитання: збірник наукових праць з матеріалами VII Міжнародної наукової конференції, м. Дніпро, 28 серпня, 2026 р. / Міжнародний центр наукових досліджень. Вінниця: ТОВ «УКРЛОГОС Груп, 2026. С. 117–119.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Т.в.о.ректора
Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова, доктор
юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Олег ОМЕЛЬЧУК

серпня 2026 р.

А К Т

**про реалізацію результатів наукових досліджень
ІВАНІСОВА Романа Валерійовича на тему:
«Європеїзація цивільного законодавства України»**

Комісія у складі: голови, декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Захарчука Віктора Миколайовича, членів комісії: завідувачки кафедри приватного права, докторки юридичних наук, професорки Гринько Світлани Дмитрівни; завідувачки кафедри міжнародного та європейського права, кандидатки юридичних наук, доцентки Лозінської Світлани Володимирівни, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Іванісова Романа Валерійовича наукові положення і висновки з теми «Європеїзація цивільного законодавства України» були детально вивчені колективом кафедр приватного права, міжнародного та європейського права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова з метою реалізації в освітньому процесі.

Комісія дійшла висновку що подані матеріали мають належний теоретичний та методологічний рівень, опрацьовані з урахуванням змін до законодавства, роз'яснень уповноважених суб'єктів цій сфері, наукових напрацювань вітчизняних і зарубіжних вчених, а також представляють собою наукову практичну значущість і можуть бути використані в навчальному процесі, зважаючи на ґрунтовне дослідження Проекту ЦК України № 15150.

Розроблені Іванісовим Р.В. наукові положення та рекомендації були використані під час проведення наукових досліджень присвячених

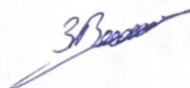
проблематиці цивільного права, міжнародного приватного права, а також розробці робочих навчальних програм конспектів лекцій наочних навчальних матеріалів з дисциплін «Цивільне право», «Європейське контрактне право», «Міжнародне приватне право», «Вступ до міжнародних бізнестранзакцій».

На основі проведеного аналізу комісія дійшла висновку що матеріали дисертаційного дослідження містять наукове обґрунтування, теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави і надалі використовувати їх у освітньому процесі, а також при викладанні навчальних дисциплін кафедр міжнародного та європейського права, приватного права.

Результати дисертаційного дослідження можуть використовуватися під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також можуть бути рекомендованими до самостійного опрацювання здобувачами освітніх рівнів бакалавр за спеціальностями 081 Право, 293 Міжнародне право як додатковий проблемно орієнтований навчальний матеріал та інших суміжних дисциплін.

Голова комісії:

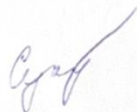
декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

Члени комісії:

завідувачка кафедри
приватного права,
докторка юридичних наук права,
професорка

Світлана ГРИНЬКО

завідувачка кафедри
міжнародного та європейського права,
кандидатка юридичних наук, доцентка

Світлана ЛОЗІНСЬКА

ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ ПРОПОЗИЦІЙ
до проєкту Цивільного кодексу України
реєстр № 15150 від 09.04.2026

Зміст положення (норми) проєкту ЦК України реєстр № 15150 від 09.04.2026	Зміст відповідного положення (норми) запропонованої правки до проєкту акта
Стаття 3. Засади приватного права [...] 2. Засадами приватного права є: 1) юридична рівність суб'єктів приватних відносин; 2) приватна автономія; 3) диспозитивність; 4) справедливість; 5) добросовісність (bona fides); 6) розумність; 7) неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного життя людини; 8) заборона протиправного позбавлення права власності; 9) свобода договору або іншого правочину; 10) свобода підприємницької діяльності, що не заборонена законом; 11) недопущення отримання переваг зі своєї протиправної та/або недобросовісної поведінки, заборона зловживання правом; 12) судовий захист цивільного права та/або правомірного інтересу.	Стаття 3. Засади приватного права [...] 2. Засадами приватного права є: 1) юридична рівність суб'єктів приватних відносин; 2) приватна автономія; 3) диспозитивність; 4) справедливість; 5) добросовісність (bona fides); 6) розумність; 7) правова визначеність; 8) неприпустимість свавільного втручання у сферу приватного життя людини; 9) заборона протиправного позбавлення права власності; 10) свобода договору або іншого правочину; 11) свобода підприємницької діяльності, що не заборонена законом; 12) чесна ділова практика; 13) недопущення отримання переваг зі своєї протиправної та/або недобросовісної поведінки, заборона зловживання правом; 14) судовий захист цивільного права та/або правомірного інтересу.
Стаття 214. Стандартні умови договору 1. Стандартними умовами договору є приписи, підготовлені однією стороною для багаторазового використання та внесені до договору без індивідуального погодження іншою стороною. 2. Стандартні умови вносять до договору, якщо в ньому зазначено про їх застосування та іншій стороні надана можливість ознайомлення з їхнім змістом до укладення договору. 3. У разі невідповідності індивідуально погодженої умови стандартній умові перевагу надають індивідуально погодженій умові. 4. Якщо кожна із сторін посилається на власні стандартні умови, вважають, що договір укладено на узгоджених умовах і на тих стандартних умовах, що подібні за змістом. Умови, щодо яких сторони не досягли згоди, не є частиною договору. 5. Якщо договір не містить посилання на	Стаття 214. Стандартні умови договору 1. Стандартними умовами договору є приписи, підготовлені однією стороною для багаторазового використання та внесені до договору без індивідуального погодження іншою стороною. 2. Стандартні умови стають частиною договору, якщо сторона прямо послалася на них та надала іншій стороні реальну можливість ознайомитися з ними до моменту укладення договору. 3. У разі невідповідності індивідуально погоджених та стандартних умов, перевага надається індивідуально погодженій умові. 4. Якщо сторони досягли згоди щодо договору, але посилаються на власні стандартні умови, що суперечать одна одній, договір вважається укладеним на узгоджених індивідуальних та спільних за суттю стандартних умовах. Суперечливі стандартні умови не стають частиною

стандартні умови, їх застосовують як звичай ділового обороту відповідно до статті 8 цього Кодексу.	договору. 5. Положення частини четвертої не застосовуються, якщо одна зі сторін заздалегідь прямо заявила або без зволікання повідомила про незгоду бути зв'язаною договором інакше як на її стандартних умовах
Стаття 230. Недійсність договору 1. Підставою недійсності договору є недодержання стороною (сторонами) вимог, визначених частинами першою – третьою, п'ятою і шостою статті 222 цього Кодексу, в момент укладення договору. 2. Договір є дійсним, якщо іншого не визначено цим Кодексом та/або іншим законом (<i>favor contractus</i>). 3. Недійсним є договір, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний договір). У такому разі не вимагають визнання договору недійсним судом. Нікчемний договір може бути визнаний судом дійсним у випадках, що їх встановлено цим Кодексом. 4. Якщо недійсність договору не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий договір може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний договір). 5. Сторона договору, яка знала про підстави його недійсності, але, незважаючи на це, одержала за договором певні блага, не може звертатися з вимогою про визнання такого договору недійсним. 6. Сторона договору, яка знала про підстави його недійсності, але визнала його юридичну силу, зокрема у спосіб повного або часткового виконання чи іншої поведінки, не може звертатися з вимогою про визнання такого договору недійсним. 7. У разі якщо вид недійсності договору не встановлений у законі, такий договір є оспорюваним.	Стаття 230. Недійсність договору 1. Підставою недійсності договору є недодержання стороною (сторонами) вимог, визначених частинами першою – третьою, п'ятою і шостою статті 222 цього Кодексу, в момент укладення договору. 2. Договір є дійсним, якщо іншого не визначено цим Кодексом та/або іншим законом (<i>favor contractus</i>). 3. Недійсним є договір, якщо його недійсність встановлена законом (нікчемний договір). У такому разі не вимагають визнання договору недійсним судом. Нікчемний договір може бути визнаний судом дійсним у випадках, що їх встановлено цим Кодексом. 4. Якщо недійсність договору не встановлена законом, але одна із сторін або інша заінтересована особа заперечує його дійсність на підставах, встановлених законом, такий договір може бути визнаний судом недійсним (оспорюваний договір). 5. Сторона договору, яка знала про підстави його недійсності, але, незважаючи на це, одержала за договором певні блага, не може звертатися з вимогою про визнання такого договору недійсним. 6. Сторона договору, яка знала про підстави його недійсності, але визнала його юридичну силу, зокрема у спосіб повного або часткового виконання чи іншої поведінки, не може звертатися з вимогою про визнання такого договору недійсним. 7. У разі якщо вид недійсності договору не встановлений у законі, такий договір є оспорюваним. 8. Визнання оспорюваного правочину недійсним без звернення до суду допускається виключно за спільною письмовою згодою всіх сторін цього правочину, вчиненою у тій самій формі, що й сам правочин
Стаття 231. Визнання договору недійсним сторонами 1. Договір, що не відповідає вимогам, встановленим частинами другою і третьою статті 222 цього Кодексу, може бути оспорений стороною, цивільні права та/або	Виключити

правомірні інтереси якої порушено. 2. Сторона, яка має право оспорити договір, може надіслати іншій стороні письмову заяву, в якій зазначає: 1) підстави недійсності договору; 2) волевиявлення вважати договір недійсним. Заява має бути надіслана протягом розумного строку, але не пізніше одного року з дня, коли сторона дізналася або мала дізнатися про підстави недійсності, та не пізніше трьох років з моменту укладення договору. 3. Договір є недійсним з моменту отримання іншою стороною заяви про оспорування, якщо протягом розумного строку, але не пізніше шести місяців з дня її отримання, така сторона не заперечила письмово проти недійсності або не звернулася до суду з позовом про визнання договору дійсним. 4. За позовом сторони, яка заперечує оспорування, суд перевіряє підстави для визнання договору недійсним. Якщо підстави не підтверджені або відпали, суд визнає договір дійсним. Якщо підстави підтверджені, суд визнає договір недійсним з моменту укладення. 5. Сторона, яка має право на оспорування, може звернутися до суду з позовом про визнання договору недійсним без попереднього надсилання заяви іншій стороні. 6. Право на оспорування є втраченим, якщо сторона після того, як дізналася про підстави недійсності, або своєю поведінкою підтвердила дійсність договору. 7. Приписи цієї статті не застосовують до договорів за участю споживача.	
Стаття 730. Переддоговірна відповідальність 1. Сторона, яка вела переговори недобросовісно або без реального наміру укласти договір, зобов'язана відшкодувати іншій стороні реальні збитки, завдані такими діями. 2. Відшкодування включає реальні збитки, пов'язані з підготовкою та проведенням переговорів, зокрема витрати на експертизи, поїздки та інші підготовчі заходи. 3. Вину сторони презюмують, якщо така сторона без обґрунтованих причин припинила переговори після досягнення домовленостей з усіх істотних умов договору.	Стаття 730. Переддоговірна відповідальність 1. Сторона, яка вела переговори недобросовісно або без реального наміру укласти договір, зобов'язана відшкодувати іншій стороні реальні збитки, завдані такими діями. 2. Сторона, яка недобросовісно вела або безпідставно перервала переговори, зобов'язана відшкодувати іншій стороні збитки. Обсяг відшкодування збитків обмежується реальними витратами, понесеними у зв'язку з переговорами, і не може включати упущену вигоду, крім випадків, коли недобросовісна поведінка мала на меті введення контрагента в оману або вчинена шляхом обману. 3. Вину сторони презюмують, якщо така сторона без обґрунтованих причин припинила переговори після досягнення домовленостей з усіх істотних умов договору.

Стаття 776. Засади виконання зобов'язання 1. Виконанням зобов'язання є вчинення боржником на користь кредитора дій, визначених змістом зобов'язання, або утримання від дій, якщо це встановлює договір або закон. 2. Зобов'язання слід виконувати відповідно до його умов, цього Кодексу, іншого закону та засад приватного права. 3. Якщо умови виконання не визначені, його здійснюють на користь кредитора або іншої особи, уповноваженої прийняти виконання, у розумний строк, у встановленому місці, у спосіб, що відповідає суті зобов'язання. 4. Прийняття кредитором виконання без застережень підтверджує, що боржник виконав зобов'язання в обсязі прийнятого виконання, якщо іншого не встановлюють договір, цей Кодекс та/або інший закон.	Стаття 776. Засади виконання зобов'язання 1. Виконанням зобов'язання є вчинення боржником на користь кредитора дій, визначених змістом зобов'язання, або утримання від дій, якщо це встановлює договір або закон. 2. Зобов'язання слід виконувати відповідно до його умов, цього Кодексу, іншого закону та засад приватного права. 3. Якщо умови виконання не визначені, його здійснюють на користь кредитора або іншої особи, уповноваженої прийняти виконання, у розумний строк, у встановленому місці, у спосіб, що відповідає суті зобов'язання. 4. Прийняття кредитором виконання без застережень підтверджує, що боржник виконав зобов'язання в обсязі прийнятого виконання, якщо іншого не встановлюють договір, цей Кодекс та/або інший закон. 5. При оцінці розумності та добросовісності поведінки сторін зобов'язання в умовах воєнного стану, суд враховує безпекові ризики для життя та здоров'я людей, загрози руйнування майна, логістичні обмеження у відповідному регіоні, а також реальну можливість вжиття стороною альтернативних заходів для належного виконання обов'язку
Стаття 781. Обов'язок кредитора прийняти виконання 1. Кредитор зобов'язаний прийняти виконання, що відповідає умовам зобов'язання. 2. Неприйняття виконання без поважних причин є простроченням кредитора. Наслідки такого прострочення визначає цей Кодекс. 3. Кредитор зобов'язаний вчинити дії, необхідні для прийняття виконання, визначені статтею 782 цього Кодексу.	Стаття 781. Обов'язок кредитора прийняти виконання 1. Кредитор зобов'язаний прийняти виконання, що відповідає умовам зобов'язання. 2. Неприйняття виконання без поважних причин є простроченням кредитора. Наслідки такого прострочення визначає цей Кодекс. 3. Кредитор зобов'язаний вчинити дії, необхідні для прийняття виконання, визначені статтею 782 цього Кодексу. 4. Сторони зобов'язані співпрацювати, якщо це необхідно для належного виконання обов'язків. Кредитор зобов'язаний утримуватися від дій, що ускладнюють виконання, та за наявності об'єктивних перешкод надати боржникові допомогу. Порушення кредитором обов'язку співпраці звільняє боржника від відповідальності за прострочення та є підставою для відшкодування кредитором завданих цим збитків
Стаття 882. Відмова від зобов'язання та договору через істотне невиконання 1. У разі істотного невиконання кредитор має право здійснити односторонню відмову від зобов'язання у повному обсязі або частково, якщо	Стаття 882. Відмова від зобов'язання та договору через істотне невиконання 1. Сторона повинна виконувати обов'язки навіть у випадку, якщо виконання стало більш обтяжливим. 2. Якщо внаслідок зміни обставин

іншого не встановлює договір або не впливає із суті зобов'язання. 2. У разі істотного невиконання договірної зобов'язання потерпіла сторона має право здійснити відмову від договору, що має наслідком його зміну або розірвання. 3. У разі прострочення кредитор має право на відмову після безрезультатного спливу додаткового розумного строку, наданого боржнику відповідно до статті 872 цього Кодексу.	виконання стає надмірно обтяжливим, сторона має право звернутися з проханням про проведення переговорів з метою відновлення балансу або розірвання договору, якщо зміна обставин відбулася після вчинення правочину, її не можна було врахувати, обставини перебувають поза контролем сторони, і вона не взяла на себе цей ризик. 3. Вимога про переговори має бути заявлена негайно. Вона не звільняє від виконання договору, крім випадків, коли суд за клопотанням сторони зупинить виконання на час переговорів або судового розгляду. 4. Якщо сторони не досягнуть згоди протягом розумного строку, суд може змінити умови договору або розірвати його з визначенням наслідків припинення зобов'язання.
	Стаття 891-1. Передбачуваність збитків 1. Боржник відповідає лише за ті збитки, які він передбачав або міг розумно передбачити в момент укладення договору як ймовірний наслідок його порушення. 2. Обмеження відповідальності не застосовується, якщо порушення було вчинено боржником умисно або внаслідок грубої необережності. У цьому разі боржник зобов'язаний відшкодувати збитки у повному обсязі.
Стаття 1411. Право на запобігання завданню шкоди 1. Особа, якій реально загрожує завдання шкоди внаслідок поведінки іншої особи, має право вимагати від такої особи (потенційного завдавача шкоди) вжиття розумних, необхідних і домірних заходів для запобігання завданню шкоди або зменшення її розміру. 2. Якщо потенційний завдавач шкоди відмовляється або є неспроможним вжити таких заходів, особа, якій реально загрожує завдання шкоди, має право самостійно вчинити дії, необхідні для усунення небезпеки, запобігання завданню шкоди або зменшення її розміру, за рахунок потенційного завдавача шкоди, якщо такі дії були необхідними та домірними за обставин справи та не могли бути відкладені. 3. Суд за заявою особи, якій реально загрожує завдання шкоди, може зобов'язати потенційного завдавача шкоди вчинити певні дії або утриматися від вчинення певних дій для запобігання завданню шкоди або зменшення її розміру.	Стаття 1411. Право на запобігання завданню шкоди 1. Особа, якій реально загрожує завдання шкоди, що є очевидною або неминучою за звичайних обставин внаслідок діяльності або поведінки іншої особи, має право вимагати від неї вжиття розумних заходів для відвернення загрози або припинення дій чи діяльності, які створюють небезпеку. 2. Якщо потенційний завдавач шкоди не вживає своєчасних заходів, особа має право самостійно або із залученням третіх осіб вжити невідкладних розумних заходів за рахунок потенційного завдавача шкоди. 3. Суд за позовом особи зобов'язує потенційного завдавача шкоди вчинити запобіжні дії або забороняє відповідну діяльність. За наявності загрози життю, здоров'ю особи чи довікллю суд має право вжити таких заходів негайно. 4. Витрати, які розумно понесла особа з метою відвернення неминучої шкоди, визнаються превентивними витратами та підлягають відшкодуванню.

4. Витрати, понесені особою у зв'язку із вчиненням дій, спрямованих на запобігання завданню шкоди або зменшення її розміру, підлягають відшкодуванню за приписами цієї книги, якщо вони були розумними, необхідними та домірними за обставин справи та визнаються збитками (превентивними витратами) у розумінні статті 25 цього Кодексу. 5. Приписи цієї статті застосовують безвідносно до вини потенційного завдавача шкоди. Покладення обов'язку відшкодувати превентивні витрати не позбавляє особу, якій реально загрожувало завдання шкоди, права на відшкодування шкоди, якщо її завдано. 6. До звернення до суду або вчинення дій, визначених частиною другою цієї статті, особа, якій реально загрожує завдання шкоди, зобов'язана, наскільки це є розумно і можливим за обставин справи, повідомити потенційного завдавача шкоди про загрозу та надати йому розумний строк для вжиття відповідних заходів, крім випадків, якщо зволікання очевидно збільшує ризик завдання шкоди, робить запобігання завданню шкоди неможливим або потребує негайного втручання. Неповідомлення потенційного завдавача шкоди без поважних причин може бути підставою для зменшення розміру відшкодування превентивних витрат у частині, в якій воно спричинило їх надмірність. 7. Приписи цієї статті застосовують до відносин, пов'язаних із запобіганням завданню шкоди, якщо іншого не встановлено главою 90 цього Кодексу.	5. Приписи цієї статті застосовуються незалежно від вини потенційного завдавача шкоди.
	Стаття 1416-1. Недійсність правочинів щодо виключення або обмеження відповідальності 1. Правочин, яким скасовується чи обмежується відповідальність за шкоду, завдану життю або здоров'ю фізичної особи, є нікчемним. 2. Правочин, яким скасовується чи обмежується відповідальність за порушення зобов'язання або за завдання шкоди внаслідок умислу чи грубої необережності, є нікчемним. 3. Умова договору, яка виключає або обмежує відповідальність в інших випадках, є нікчемною, якщо вона суперечить вимогам добросовісності, чесної ділової практики або істотно порушує баланс інтересів сторін

Стаття 1418. Відповідальність за шкоду, завдану спільно кількома особами 1. У відносинах між особами, які відповідно до цієї глави зобов'язані відшкодувати ту саму майнову шкоду та/або компенсувати ту саму моральну шкоду, розмір частки у відшкодуванні кожної з них визначають з урахуванням ступеня їх вини, характеру та значення їхньої поведінки для завдання шкоди, одержаної ними вигоди та інших істотних обставин. 2. Якщо, зважаючи на конкретні обставини, неможливо належним чином визначити частку кожної з таких осіб у завданні шкоди, вважають, що вони відшкодовують шкоду в рівних частках, якщо іншого не встановлено цим Кодексом, іншим законом або домовленістю між ними. 3. Особа, яка відшкодувала шкоду понад частку, визначену відповідно до частини першої або другої цієї статті, має право зворотної вимоги (регресу) до інших осіб у межах сплаченої понад її частку суми згідно із статтею 1419 цього Кодексу.	Стаття 1418. Відповідальність за шкоду, завдану спільно кількома особами 1. Особи, спільними діями або бездіяльністю яких було завдано шкоди, несуть перед потерпілим солідарну відповідальність. 2. Якщо шкоду завдано дією однієї особи з кола кількох осіб, проте встановити, чиї саме дії її спричинили, неможливо, усі такі особи несуть солідарну відповідальність. Особа звільняється від відповідальності, якщо доведе, що її діяння не могло бути причиною завдання шкоди. 3. Якщо шкода виникла внаслідок незалежних дій кількох осіб і частку впливу кожного встановити неможливо, такі особи несуть солідарну відповідальність перед потерпілим. 4. У відносинах між собою особи відповідають у частках, розмір яких визначається з урахуванням ступеня їхньої вини, характеру, значення та вірогідності впливу поведінки кожного на настання шкоди»
Стаття 1438. Відповідальність за шкоду, завдану дефектним продуктом 1. Майнова шкода та/або моральна шкода, завдані життю, здоров'ю, тілесній недоторканності та/або майну фізичної особи, майну юридичної особи внаслідок дефекту продукту, підлягають відшкодуванню та/або компенсації виробником продукту, імпортером продукту на територію України та/або іншою особою, яка відповідно до цього Кодексу та/або іншого закону відповідає за безпечність продукту, безвідносно до вини таких осіб і до того, чи перебував потерпілий з ними у договірних відносинах, якщо іншого не встановлено цим Кодексом та/або іншим законом. 2. Для цілей цієї статті продуктом є рухома річ, зокрема сировина, комплектувальні вироби, складові частини готової продукції, а також інші речі, щодо яких встановлено вимоги безпечності. У випадках, встановлених законом, до продуктів прирівнюють також цифрові продукти (програмне забезпечення, цифровий контент, інші прирівняні до продуктів об'єкти), щодо яких встановлено вимоги безпечності. 3. Продукт є дефектним, якщо з урахуванням усіх обставин, зокрема способу його презентації, типових та/або передбачуваних умов використання, часу введення продукту в обіг та рівня науково-технічних знань на цей час, він не забезпечує безпеки, на яку особа	Стаття 1438. Відповідальність за шкоду, завдану дефектним продуктом 1. Майнова шкода та/або моральна шкода, завдані життю, здоров'ю, тілесній недоторканності та/або майну фізичної особи, майну юридичної особи внаслідок дефекту продукту, підлягають відшкодуванню та/або компенсації виробником продукту, імпортером продукту на територію України та/або іншою особою, яка відповідно до цього Кодексу та/або іншого закону відповідає за безпечність продукту, безвідносно до вини таких осіб і до того, чи перебував потерпілий з ними у договірних відносинах, якщо іншого не встановлено цим Кодексом та/або іншим законом. 2. Для цілей цієї статті продуктом є рухома річ, зокрема сировина, комплектувальні вироби, складові частини готової продукції, а також інші речі, щодо яких встановлено вимоги безпечності. У випадках, встановлених законом, до продуктів прирівнюють також цифрові продукти (програмне забезпечення, цифровий контент, інші прирівняні до продуктів об'єкти), щодо яких встановлено вимоги безпечності. До продуктів прирівнюють також програмне забезпечення (включаючи операційні системи, комп'ютерні програми, моделі штучного інтелекту, вбудоване програмне забезпечення), хмарні та інші цифрові послуги, які безпосередньо

обґрунтовано могла розраховувати.

4. Особа, зазначена у частині першій цієї статті, звільняється від обов'язку відшкодування майнової шкоди та/або компенсації моральної шкоди, якщо доведе наявність принаймні однієї з таких умов:

1) продукт не було введено особою в обіг або продукт було введено в обіг без її відома;
2) дефект продукту виник після введення його в обіг внаслідок дій та/або бездіяльності інших осіб, неналежного зберігання, транспортування та/або використання продукту;

3) дефект продукту обумовлений обов'язковими вимогами законодавства, які така особа не могла змінити;

4) на час введення продукту в обіг дефект не міг бути виявлений з урахуванням рівня науково-технічних знань.

5. Особа, яка відшкодувала майнову шкоду та/або компенсувала моральну шкоду відповідно до цієї статті, має право зворотної вимоги (регресу) до інших осіб, з вини яких завдано шкоду, у межах і порядку, встановлених цим Кодексом та/або іншим законом.

6. Особливості відповідальності за шкоду, завдану дефектним продуктом, зокрема цифровим продуктом, у тому числі щодо строків позовної давності, межі відповідальності, розподілу відповідальності між учасниками ланцюга постачання, може встановлювати закон. Такі приписи не можуть позбавляти потерпілого гарантій захисту, встановлених цим Кодексом.

7. Шкоду, завдану дефектним продуктом, відшкодовують, якщо її завдано протягом строку служби (строку придатності) такого продукту, а якщо такий строк не встановлений – протягом розумного строку з дня введення продукту в обіг, визначеного з урахуванням характеру продукту та звичайного строку його використання. Закон може встановлювати спеціальні строки відшкодування шкоди, завданої дефектним продуктом, зокрема триваліші та сприятливіші для споживачів.

впливають на функціонування, безпеку та властивості речі. Виробник програмного забезпечення чи цифрової послуги несе відповідальність незалежно від його вини за будь-яку шкоду, заподіяну життю, здоров'ю або майну фізичної та юридичної особи внаслідок дефекту такого програмного забезпечення чи цифрової послуги

3. Продукт є дефектним, якщо з урахуванням усіх обставин, зокрема способу його презентації, типових та/або передбачуваних умов використання, часу введення продукту в обіг та рівня науково-технічних знань на цей час, він не забезпечує безпеки, на яку особа обґрунтовано могла розраховувати.

4. Особа, зазначена у частині першій цієї статті, звільняється від обов'язку відшкодування майнової шкоди та/або компенсації моральної шкоди, якщо доведе наявність принаймні однієї з таких умов:

1) продукт не було введено особою в обіг або продукт було введено в обіг без її відома;
2) дефект продукту виник після введення його в обіг внаслідок дій та/або бездіяльності інших осіб, неналежного зберігання, транспортування та/або використання продукту;

3) дефект продукту обумовлений обов'язковими вимогами законодавства, які така особа не могла змінити;

4) на час введення продукту в обіг дефект не міг бути виявлений з урахуванням рівня науково-технічних знань.

5. Особа, яка відшкодувала майнову шкоду та/або компенсувала моральну шкоду відповідно до цієї статті, має право зворотної вимоги (регресу) до інших осіб, з вини яких завдано шкоду, у межах і порядку, встановлених цим Кодексом та/або іншим законом.

6. Особливості відповідальності за шкоду, завдану дефектним продуктом, зокрема цифровим продуктом, у тому числі щодо строків позовної давності, межі відповідальності, розподілу відповідальності між учасниками ланцюга постачання, може встановлювати закон. Такі приписи не можуть позбавляти потерпілого гарантій захисту, встановлених цим Кодексом.

7. Шкоду, завдану дефектним продуктом, відшкодовують, якщо її завдано протягом строку служби (строку придатності) такого продукту, а якщо такий строк не встановлений – протягом розумного строку з дня введення продукту в обіг, визначеного з урахуванням характеру продукту та звичайного строку його

	використання. Закон може встановлювати спеціальні строки відшкодування шкоди, завданої дефектним продуктом, зокрема триваліші та сприятливіші для споживачів.
Стаття 1859. Право, що його застосовують до зобов'язань із відшкодування шкоди 1. Права і обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди, визначає право країни, у якій настає шкода, безвідносно до того, в якій країні відбувся юридичний факт, наслідком якого стало завдання шкоди. 2. Права і обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди за кордоном, якщо сторони на момент настання шкоди мають осідок (місце проживання або місцезнаходження) в одній країні, визначає право такої країни. 3. Сторона, яка постраждала внаслідок завдання шкоди, може у будь-який час після виникнення зобов'язання обрати право країни суду. 4. Якщо шкоду завдано кільком особам, право країни, що підлягає застосуванню, визначають окремо для кожної особи. Якщо шкоду завдано спільними діями кількох осіб, право країни, що підлягає застосуванню, визначають окремо для кожної такої особи.	Стаття 1859. Право, що його застосовують до зобов'язань із відшкодування шкоди 1. До зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди, застосовується право країни, у якій безпосередньо настала пряма шкода, незалежно від того, в якій країні відбулася дія, а також незалежно від країни, у якій настали опосередковані економічні, майнові чи моральні наслідки. 2. До зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди особистим немайновим правам або діловій репутації за допомогою мережі Інтернет, застосовується право країни, в якій потерпіла особа має своє звичайне місце проживання (для фізичних осіб) або основне місце провадження діяльності (для юридичних осіб) на момент виникнення шкоди, якщо негативні наслідки делікту проявилися на території цієї країни. 3. Права і обов'язки за зобов'язаннями, що виникають внаслідок завдання шкоди за кордоном, якщо сторони на момент настання шкоди мають осідок (місце проживання або місцезнаходження) в одній країні, визначає право такої країни. 4. Сторона, яка постраждала внаслідок завдання шкоди, може у будь-який час після виникнення зобов'язання обрати право країни суду. 4. Якщо шкоду завдано кільком особам, право країни, що підлягає застосуванню, визначають окремо для кожної особи. Якщо шкоду завдано спільними діями кількох осіб, право країни, що підлягає застосуванню, визначають окремо для кожної такої особи.